

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Zvonimir Majdak: *Roman u četrnaest pisama* / 3

Ludwig Bauer: *Deset pjesama* / 18

Domagoj Orlić: *Poezija i poetika Vlade Vladića* / 30

Tema broja:

CARMEN MISERABILE NADBISKUPA ROGERIJA

Nadbiskup Rogerij: *Pismo magistra Rogerija uz žalosnu pjesmu, o tome kako su Tataři uništ看li Ugarsko kraljevstvo, koja je napisana za štovanoga gospodina Ivana, biskupa peštanske crkve, sretno počinje* / 47

Mirko Sardelić: *Pogovor* / 75

Franjo Nagulov: *Balade o nultim godinama* / 101

UMJETNOST • KULTURA • DRUŠTVO

Petar Selem: *Režijsko čitanje Schillerove Marije Stuart* / 109

KRITIKA

Božidar Petrač: *Lirika Velikoga petka* / 122

Cvjetko Milanja: *Zbirka sinteze* / 124

Zvezdana Timet: *Breze, Kolarov(sk)e, komada nekoliko* / 127

Branimir Bošnjak: *Svakodnevnost kao izvor nesvakidašnjeg* / 131

Cvjetko Milanja: *Prizornost svijeta* / 133

Kronika DHK (*Anica Vojvodić*) / 135

Zvonimir Majdak

Roman u četrnaest pisama

i nepoznat broj nenapisanih

Pismo prvo

Gospođo,

Ja ne znam... Ja ne znam kako da vam se obratim, koje riječi da upotrijebim...?! Ili, zašto da vam se, na kraju krajeva, javim?! Pa, tko ste vi meni, i tko sam ja vama? Dvije žene, pacijentice, koje su se slučajno našle u razmrdanom bolničkom liftu. Koji, srećom, nije zaglavio između katova, pa su ga nakon najpaničnijih pola sata u mom životu (ili je trajalo duže?) oni blentavci napokon pokrenuli i oslobodili nas. Film strave i užasa! Fućkalo mi se za vas, nisam vas opažala, kako izgledate, u što ste odjeveni, starica ili djevojka...! U mozak me lupala moja mamografija, i ne daj bože, rezultat kontrole, jer sam u tim godinama. Rak maternice! U tridesetpetoj! Dala sam se nagovoriti, urazumiti... Jer, svaka iks ipsilon ženska potencijalno je ugrožena. A ako išta mrzim, onda su to liječnički pregledi, rutinski i preventivni, bolnice, hodnici, nosila, čekaonice, plastične kanturine pune presvlaka, posteljine, gaza. Vonj žućkastih, pišalinom natopljenih pelena... Ali, ne možete pored toga projuriti makar koliko platili. Zatvoriti oči i začepiti nosnice. Kad ste jedanput proveli u sobi, s dvoje troje očajnika, za života se nećete osloboditi onih prizora. Ofucanih, austrougarskih noćnih ormarića i buđenja, provjetranja, ujutro prije šest sati... Ne, nisam ja maza i ona koja izvoljeva, nisam ja od jučer, poštovana gospođo, neznanko, milostiva...! Ispričavam se, to iz mene izleti. Iako sam stanoviti broj godina mlađa od vas, iskustva, i to raznovrsnog, mi ne manjka! Nisam bila tetošena od najmlađih dana. Imajte to na umu! Najpametnije bi bilo da iz svoga adresara u kompjutoru izbrišete moju email adresu i da mi se

više ne javite. Ipak, zahvalna sam vam što ste novčanik s dokumentima ostavili na porti. Užas! Sve iznova tražiti, ispunjavati! One minute provedene u liftu – ma kakve minute, sati! – sasvim su me raspametili, pa nije čudo da mi je iz blesavog modela torbice iskliznuo novčanik, kartice, uputnice, stari nalazi, povijest bolesti, papirić s krvnom grupom...! Sve ispočetka...?! Za ubiti se...! Kažem, osobe poput vas daju nadu da ima poštenih nalaznika... Ne, nemam pojma koliko je love bilo. Neki sitniš za parkiranje i novine koje, ipak, ne kupujem karticom... U svakom slučaju, hvala vam!

Veronika

Pismo drugo

...molim vas, preklinjem, da mi javite jeste li primili, zapravo je li na vašem PC moje pismo koje sam, s malim zakašnjenjem, i dvoumeći se, jesam li nametljiva i drska, ipak poslala...?! Naime, kompjutor nije izdržao napad nekog virusa i puno toga što nisam zaštitila (hvala bogu adresar je netaknut!) nestalo je u *cyber spaceu*, ne praveći se pametna, da upotrijebim izraz prijatelja informatičara koji mi je „podigao security”, zaštitio i unaprijedio mašinu... Stanovito ću vrijeme bez straha otvarati outlook express, biti zadovoljna korisnica t-coma, premda sam već navikla na mušičavo i čaknuto ponašanje pomagala iz ovog high-tech doba... Da budem iskrena i ne lupetam, laik sam bez ambicija da uporabu kompjutera podignem na viši, profesionalni stupanj... Evo još jedne fraze... A fraze, osobito one izlizane i od jeftine plastike, prezirem i trpam u koš s ljigavim, stereotipnim udvaranjem nekog umišljenog zavodnika iz predgrađa, nabildanog četverokutnog paketa mišića i kostiju, u ulozi da fačka, na ulici, kafiću, placu, besposlene damice u fazi hormonalnih oluja... Kažem, ponavljam, žao bi mi bilo (iako se puno toga dade nadoknaditi i rekonstruirati) ako je prethodno pismo izgubljeno, jer sam u njemu pojasnila neke stvari i poteze, koje biste, a uzdam se da niste iz te skupine ženskih osoba, mogli (što bi me ražalostilo) pogrešno shvatiti i protumačiti...

Bilo kako bilo, s nestrpljenjem ću iščekivati vaš odgovor i potvrdu pozitivnih titraja koje ste nehotice izazvali slijedom nepredviđenih događaja toga jutra na klinici. Preciznije, u liftu. Izbjegavam se voziti, uspinjati liftom, i radije koristim stubu, ako čekaonica, ordinacija nije iznad četvrtog kata. Plašim se zatvorenog prostora, podvožnjaka, tunela, podruma, rovova, ali, također strepim i od pogleda s vidikovca, terase restorana na vrhu nebodera. Osobito noćne mračne panorame milijunskog velegrada čija svjetla ravnodušno svijetle na bulevarima, dolje pod nogama... A sve sam te strahove, visine i pozicije od kojih hvata vrtoglavica, preživjela. Nešto... poput sna u kom nezaustavljivo padate u crni ponor bez dna, ali se budite, u znoju, u odsudnom trenutku. Moglo bi se reći da sam osoba koja se najsigurnijom osjeća na ravnoj plohi

tla. Mislim da to nije preluksuzno čemu se mogu nadati da će biti besplatno i bezuvjetno osigurano i u budućnosti. Ne, ne bolujem od nekakve neizlječive bolesti niti mi je krvna slika nepovoljna. Sve je b. o. No, ne želim vas gnjaviti crnim mislima i zamornim temama. Otkud mi to pravo?! Da, je li onaj dječčić (ili djevojčica?) vaše dijete, ili se slika slučajno našla među ostalim dokumentima koje mi žene obično držimo u novčaniku? Mi žene i naše torbe pretrpane svime i svačim! Nikad bez grozničavog prekopavanja da iščeprkamo stvarčicu koja nam hitno treba...! Ispričavam se ako ispadam blagoglagoljiva. Ne umijem se zaustaviti! Razlijevam se na sve strane... Prosudite, ili, a to bi me ponajviše obradovalo – odgovorite kad nađete vremena i raspoloženja.

Angela (pošteni nalaznik...)

Pismo treće

Dakle, dobro. Angela... Gospođa Angela. Ime služavke, ali i plemenite gospodarice. Nema veze, ja to onako, na prvu loptu. Pismo nije stiglo pa, naravno, nije ni pročitano. Iskreno, nisam se nadala da ćete se javiti. Iskreno, osjećam se posljednjih dana kao da je preko mene prešao parni valjak. Onaj spori, koji gnječi, mrcvari. Ne tijelo, već dušu. Ne očekujte plačljivu cmizdravu ispovijest i potrebu za riječima utjehe. Suosjećanja. To ne! Nisam od tih... Zapravo ne znam ni sama od kojih sam?! U koju bi me ladicu strpali. Možda je već kasno da tražim neku isključivo svoju ladicu. U svakoj me ima pomalo...

Što se tiče fotografije nije bilo teško pogoditi čija je: moga sina, Jana. Dakako, Jan ima i oca, ali ga rijetko viđa, jer ih dijele vremenske zone. Suprug mi je inženjer građevine i zaposlen je u jednoj njemačkoj tvrtki. Trenutačno (je li trenutačno, ako je tamo negdje već dvije godine?!) podižu zgradu od stotinu i oho katova u Maleziji. Tlo je močvarno, temelji idu duboko pedeset metara... Ali tu je na sceni njemačka tehnologija, strojevi etc i hrvatska pamet. Imamo je, kako se kaže, za izvoz. Živim dobrim dijelom godine odvojeno, što ima svoje prednosti i nedostatke. Možda se to može nazvati, razjeben, razmrđan život u kome ničega ne fali. Materijalnoga, dakako. Prije svega Janu. On je najvažniji i najbitniji u cijeloj priči. Ja uz njega gubim dane, 0–24 sam mu na usluzi. Ah, gruba sam. Točnije bi bilo napisati: volim ga, obožavam, pazim, pratim, vodim, uvodim u život. To ne znači da i ja nemam svoj život. Itekako samostalan, sjajno opskrbljen i lagodan. Nema čega da nema. Iz toga biste mogli zaključiti da sam razmažena dokoličarka koja lista modne žurnale i gleda saponice. Ne, čak ni ljubavnika nemam. Možda sam abnormalna kad u ovim godinama ne trošim svoje a ni tuđa tijela? Možda je odgovor na ovo i još puno pitanja u činjenici da sam brižna, čak staromodna majka, koja bdije nad svojim sinom u iskonskom smislu te riječi. Ne poput kokoši nad jedinim

piletom. Jednostavno, takva sam. Prenaglašen majčinski instinkt? Ili zbog toga što sam ja Janu u prenesenom smislu riječi i otac i majka. Kompletna majka. Da, oh, da, hvala vam na njegovoj fotografiji, hvala što ste ju poslali. Ona je bila najdragocjenije u novčaniku. Zamislite, da ga je našao neki tip! Uzeo lovu a novčanik, i fotografiju!, bacio u prvu kantu za smeće?! Moj Jan u otpadu, kontejneru...?! Nije mu ovo jedina fotografija, ali već je dugo vremena imam uza se. Postala je svojevrsna amajlija. Čuva me... Znam da ste znatiželjni i da bi puno toga o meni htjeli znati. Ni ja nisam posve ravnodušna što se vaše prošlosti i sadašnjosti tiče. Ne vjerujem da je sudbina odigrala neku ulogu u našem susretu u liftu i svemu što je uslijedilo. A što, zapravo? To, da mi vi pišete a ja, neredovito, odgovaram. Iako me ne brinu brige tzv. malih ljudi najčešće se sukobljujem sa samom sobom. Šteta što nisam vjernica poput jedne moje znanice. Da, znanice, jer prijateljice, u punom dubokom značenju te riječi – nemam. Imala jesam, ali se, blago rečeno, razočarala. Nema šanse da se nekome 100% povjerim! Ni u ludilu! Kažem, najodlučnije bitke vodim sama sa sobom. A bezbroj ih je, dobivenih i izgubljenih. Jedno razdoblje života bila sam glupa, naivna i rastrošna. Što se vremena, tračenja vremena tiče. Opametila sam se, organizirala, uzimam od života što mogu bez grčeva u želucu progutati... Zaista, koja vam je to intuicija proradila kad ste „napiknuli” da sam porijeklom iz Slavonije?! Ne baš iz srca Slavonije i ne ustreperim kad čujem pohvalu stogodišnjoj itd. gorostasnoj ljepoti šuma i hrastova. Stas, svježina puti, crna kosa... Ovo baš nisu tipično slavonski atributi djevojačke ljepote iz mog rodnog kraja. Mnogi me smještaju dolje u Dalmaciju, premda se odmah povuku kad progovorim ili čak pretjeram u svojoj „slavonštini”. Sve su vam to geni a ni oni nisu sasvim pouzdan putokaz prema mjestu gdje ste rođeni... Pišem vam ovo dok se istodobno spremam na tržnicu i dućan kupiti kuhinjsko-prehrambene potrepštine. Jan se navikao kako mama kuha a ja to pripremavam sa zadovoljstvom. Sve te sitne naputke i tajne kuharskog umijeća njegove prabake, po meni, moje bake, zapamtila sam i kako tako uspješno nastavljam tradiciju. Voli ljutkasto, na bijelom luku...! Obožava najluđe salatne kombinacije. I ja također. Zatim ću u dvoranu, rekreacijsku, gdje održavam formu. Tae-kwon-do. Sve zbog Jana. Ja sam njegov bodyguard. Moram biti u formi. Mislim da sam dobra što se tiče boričkih vještina. Ako se netko usudi zaprijetiti ili stati na put mome sinu tražeći njegov džeparac ili mobitel. Jer, prije godinu, dvije u po bijela dana u parku gdje se naganjao s vršnjacima ukrali, bolje rečeno izuli su mu tenisice, neke ekskluzivne firme (očev dar iz Malezije...) jer je on jedini imao tu marku. Vratio se doma musav, uplakan, bosonog, zapravo u ostacima ostataka čarapa. Tada sam upisala tečaj pa svi mali prljavi huligani znaju kakav mu je majka majstor-borac. Pa ga ne diraju. Željela sam da i on trenira rekreativno samoobranu, ali tata daje prednost školi tenisa, školi stranih jezika: francuski – jezik diplomacije – pa kineski, arapski i ruski. O engleskom i njemačkom da i ne govorimo! Po tatinom, znanje je jače od uličnih nasilnika iz radničkih obitelji, čiji jedini zaposleni član već nekoliko

mjeseci nije primio ni lipe a firma je bankrotirala... Možda nastavim kad se vratim i ako ne bude nešto pametnije ne zaokupi...

Veronika

Pismo četvrto

Poštovana gospođo Veronika,

znadete li što me je među ostalim impulsima navelo, ili nagnalo, da vam odgovorim, da vam ponovno pišem pismo? Nikad ne biste pogodili, ali ne želim vas ostavljati u neizvjesnosti (možda prejaka riječ?) budući da ovo nije stara srednjoškolska igra pogađanja, gdje se nalazi skriveni predmet ili pojam, ono, znate: vruće-vruće, hladno, još hladnije, sve dalje od cilja. Reći ću vam bez odugovlačenja, a potajno se nadam da će vas razlog iznenaditi: vaše ime! Veronika. Ne Vera, Verica, Vjera, Vjeročka, Verka... Da, da. Jednostavno, Veronika. Ako se ne varam, ili je posrijedi podsvjesna sugestija, kad sam u sebi birala ime koje bi mi bilo po volji i koje je krsna kuma trebala odabrati, uz suglasnost mame, dakako, onda bi to bilo vaše. Veronika... Posebice me dira, ne ostavlja ravnodušnom (kako? zašto?) ono „ka” na kraju. Zvuči ozbiljno, prizvuk Biblije, uzvišenosti, svetosti, trpljenja. Ispričavam se, čini mi se da sam zabrazdila, zapravo zasanjarila, odvučena asocijacijama koje bi valjalo opširnije, suvislo i precizno obrazložiti. Svejedno, lijepo je nositi ime Veronika, iskreno vas uvjeravam! Nadam se da ni vama nije mrsko i da je izabrano s ljubavlju, te da ga je nosio netko u obitelji vaše kume, ili vašoj?, netko koga je krasila plemenitost, ponos, dostojanstvenost. Ah, naklapam...! Na kraju ove male rasprave ili baljezganja o imenima, priznajem da ja sa svojim nisam previše zadovoljna. Premda, promjena – ni u ludilu! Nemam pravog niti utemeljenog obrazloženja. Možda zbog toga što se tako zvala čistačica poslovnice banke u kojoj sam radila. Nije važno što je bila čistačica. Važno je što je bila neuredna, prljava, zmazana. Prljavija nego po svršetku radnog vremena i što su je zatekli u sobici za metle, krpe, deterdžente. Zbog toga sam svako jutro vlažnom maramicom brisala plohu stola, jer je to Anđela prošle večeri učinila površno, u letu. Prenijela prljavštinu, prašinu, ostatke, mrvice sa ostalih stolova u prostoriji na moj stol... Vjerujem da me shvaćate? Možda pretjerujem, ispadam perfekcionista i čistunac. Ali šta si ja mogu?! A nikad mi ni jedan muškarac, šarmer ili idiot, nije laskao, tepao riječima: Anđele. Fuj! Varijanta koja mi je draža, ali je samo za moju uporabu, jeste Anhela, Anhelika, sa „h”... Nadam se također da vas neka šalterska službenica, koja upisuje ili unosi vaše ime u kompjutor, ispunjava obrazac... da vas blesavo ne pita: šta? kako? nisam čula, ponovite... Veronika?! Jeste li sigurni? Je l' tako piše na legitimaciji? Imam iskustva s takvim neobrazovanim osobama i znam da mora biti točno kao na osobnoj iskaznici ili pasošu. Varijacije ne prolaze. Puno ljudi sazna pravo

kršno ime tek kad dobije prijepis iz matične knjige rođenih. Zovu ga Krešo, oduvijek, a uistinu je upisano Krešimir. Za cijeli život...

Nisam mogla ni pretpostaviti kako izgleda, iz kojih se detalja sastoji, što sadrži, vaša svakodnevnica. Blago Janu! Voljela bih ga jednom vidjeti... Nije li sve što ste nabrojali preveliko opterećenje i briga? Ima li uopće slobodnog vremena za igru, dječje nestašluke, te njihove improvizacije? Ah, da, odlazi u park. Nije čudo, u ovo današnje kriminalno vrijeme, da su mu otuđili, orobili ga, uzeli tenisice. Ali ne može birati, u parku, s kime će se družiti niti procijeniti stupanj drskosti tih maloljetnih delinkvenata, besprizornih, *halbšterkera*, kako ih nazivaju Nijemci. Polujaki. S druge strane ne smijete ga držati izoliranog pod staklenim zvonom?! Ni ja ne bih da sam na vašem mjestu. Nažalost, niti sam bila u vašoj koži, divnom stanju majke. Ja, naime, nemam djece. Ali neću o tome. Tako je valjda bilo zapisano. Suđeno? Sudbina, da se jedno izrazim... Molim vas, pronađite vremena, javite se. Neobavezno, bez veze, tijekom svijesti... Srdačno, draga Veronika.

Angela

Pismo peto

...Odvezla sam moje i Janovo rublje u obližnju praonicu, u dvorište gospođi koja fantastično kvalitetno vodi tu „uslužnu djelatnost”. A ima završenu ekonomiju i dvadesetak godina radnog staža. Izvoz namještaja, neka ex-juga tvrtka. Svaka joj čast, realno i na vrijeme je predvidjela kaos i dalekovidno se prešaltala. Fućka joj se za diplomu. Šljaka, a i našljaka se, itekako. Ali ne jamra, kako bi vi rođeni Zagrepčani blazirano rekli. Kužimo se, ako kužite što želi *kasti*. Ne *kazati*. Baš, i nikako drukčije, *kasti*. Kako divane u mojoj rodini. Vidite, nisam bez širine. Jan me uči ruski, to jest, ja uz njega. S „perilicom” se odlično slažem. Ima smisla za humor, a najvažnije je u takvih osoba, da podnose zajebanciju i podjebavanje na svoju adresu. Vrline i mane. Ona je sama sebe prozvala obrtnicom „perilicom”, da se razumijemo. Od nje svašta doznam, jer kad ima praznog hoda, lista s prezirom te stupidne magazine, *carpete*, tabloide, in-exclusive. Dobro ocjenjuje ljude, svojom posebnom metodom i testiranjem... A to nije rekla-kazala, nabadanje bez osnove. Ocjenjuje ih, naprimjer, po stupnju i načinu kamufliranja prljavosti donjeg veša. Nedavno je jednom uvaženom profscimrdr. vratila tuce posranih gaća. Doslovce muški pokakanih. Što je po mom sudu sasvim na mjestu i oke, razlog i pol. Može on biti za katedrom znanstvenik zvjezdanog reda. Ali neka se od vremena do vremena, u svom, vjerojatno smrdljivom veceu, spusti na zemlju i briše rosno dupe troslojnim papirom a ne listićima „palome”...?! Renata, tako joj je ime, je jedna fina, načitana, simpatična, osjećajna žena koja se nosi s nedaćama i pazi da ne ljosne na leđa, da preskoči podmetnutu nogu. Već se spretno do-

čeka na dvije (muči je kilaža, ali što ćemo...), ne zaljuljavši se i ne posrnuvši. Popile smo kavu, tursku, koju ona preferira a zna da sam i ja slaba prema tom „turkish style coffee”. Baš smo se napričale kao da se nismo godinama vidjele! Inače si ne telefoniramo, osim ako ja mobitelom provjerim da li radi, ili u banci plaća račune... Onda sam obišla plac, kupila zelenjavu, tonu voća i povrća jer ga i Jan i ja tamanimo. Guštamo, da odem malo u Dalmaciju, paše nam, volimo ga, ne isključivo zbog vitamina i tih sranja. Ljubav prema voću slabost je koja me prati od djetinjstva. Krala sam ga, penjala preko plotu, ja, pišulja, od susjeda koji je imao slatku divlju šljivu, ranu sortu...

Nagađala sam da živite povučeno, da ne izlazite na javna mjesta. Nisam radoznala, poštujem privatnost. Jednostavno odbijam, u bilo kojoj tehnici – filmu, slici, zvučnom zapisu – primati, makar i u spremnike podsvijesti, tuđe priče, životopise, muke, jade, nevolje, tragedije. Ništa iz vaše prošlosti ili sadašnjosti. To je vaše i mene se ne tiče! Iako sam poprilično od vas mlađa, to ne znači da mi ne nedostaje iskustva iz crno-bijele stvarnosti. Dug i đombast put sam prevalila do ove današnje točke, pogleda na grad iz definitivno preprostranog stana u urbanoj vili. Put: od tek pomuženog mlijeka, do ovog vakumiranog, trajnog, 3.2 posto masnoće. Ne znači da duboko u duši nisam seljančica, i da me ne diraju davne stvari, mirisi, vidici, boje. Premda ne bacam mrvice kruha sjenicama koje slijeću na balkon. Ima i gavranova koji izazivaju jezu i mračne misli...

Pismo šesto

Draga Veronika,

došla sam u napast da se autobusom odvezem (taksi si ne mogu priuštiti) u predio grada gdje su, vidim na TV, te moderne vile, i prikradem se, neopazice, do ulaza, stepeništa, stuba...? Smjestim negdje u prikrajku, čitam novine, reviju, tobože nekoga čekam. Neprimijećeno, ne izazvavši pozornost i sumnjičavost stanara. S ciljem da vas vidim u trenucima, minutama, kada vi i Jan ulazite u auto i krećete prema nekom od mjesta gdje on ima sat, dobiva poduku. Ili ga vozite razgledati Tehnički ili Prirodoslovni muzej. Dječaka njegovog uzrasta, ako nije od malena „navudren”, ne interesiraju umjetnost, galerije, izložbe... Međutim, nisam se odvažila... Odoljela sam napasti. Nisam vas uhodila. To bi bilo bolesno i luđački, da ne kažem opasno sumnjivo. Poželjela sam, jesam, svojim očima vidjeti, gledati možda s ovlaženim očima bezazleni prizor/prizore iz vašeg života. Života mlade samsosvesne majke koja živi, doslovce živi, za svog sina jedinca. U zadnji trenutak, da ne uporabim deminutiv – sinčića, imenovanje koje ne volite. Preostaje mi, dakle, da slobodno nadopunjavam, nadograđujem, stvaram čvrstu neraskidivu nisku.

Iz nekoliko usput napisanih riječi stvorila sam (vjerojatno idealizirala, nešto ljupko i pastoralno) slike iz vašeg djetinjstva, djevojaštva, školskih dana u

provinciji... Premalo i nedostavno da bi izgledalo jasno i zaokruženo. No, ima vremena. S druge strane čini mi se da sam dužna, što rado činim, ponuditi vam nešto iz moje biografije, sve do današnjih dana. Zapanjit će vas kad vam povjerim, a to zna tek nekoliko osoba, da sam slučajno dijete. Neplanirano, neželjeno dijete. Djeluje šundromanski, jeftino tajanstveno i sudbinski teško. Šokantno. Opterećujuće, mračno... Međutim, ključ za bravu nije kompliciran. Budući da su roditelji, obadvoje mrtvi, pokopani NE na Mirogoju pokopani, već imali mezimca nasljednika, moj otac, poznati odvjetnik koji je branio za vrijeme NDH i komuniste, želio je staviti točku na reprodukciju. Još jedno dijete njemu nije bilo potrebno. Tek nužno zlo?! Majka je bila prisiljena pobaciti. Ne mogu i ne želim rekonstruirati scene, riječi, kojima ju je nagovarao ili odvjetničkim rječnikom navodio na zaključak, da je najrazumnije pobaciti. Ocu nije bilo teško srediti ilegalni pobačaj u privatnoj ordinaciji profesora ginekologa, prijatelja s karten partija i kavanskog druženja. Ali majka je izazvala sućut, dirnula ljudsku stranu, etičnost, možda spomenula Hipokritovu zakletvu, i liječnik je fingirao zahvat, to jest nije izvršen abortus. Budući da je majka bila korpulentne građe, volumen trbuha nije izazivao sumnje, ukazivao na činjenicu da je u drugom stranju, u osmom mjesecu trudnoće. A tad je bilo kasno. Eto, život piše romane. Nisam otišla *down the drain*, u kanalizaciju...! Ali i ono što je neželjeno, ne može izbjeći ono što mu je zapisano u zvijezdama...

Pismo sedmo

Čujte, gospođo Anhelika, to što ste mi povjerali je zbilja sablasno nestvarno. Fantastično! Kao da čitam mračnu, iz sefa izvađenu, tajnama obavijenu obiteljsku kroniku. Pa tu ima i elemenata zločina, zar ne? Pokušaj čedomorstva, nije li to to...? Ponešto pretjerujem, ali medicinski gledano, vjerski i kršćanski, zametak, embrio, kad se već miče na rendgenoskopu, to je živo biće. Istinabog, pupčano vezano uz krvožilni majčin sistem. Strava i užas na kvadrat! Po povratku u provinciju, svome ocu (jer je majka otperjala s nekim seoskim tamburašem, jimmyhendrixom, gitaristom nekog mizernog seoskog benda, kurvišem iz predgrađa), kad sam se vratila pod stoljetne hrastove, bila dopisnik jednog zagrebačkog dnevnika, uglavnom sam izvještavala o ubojstvima iz ljubomore, saobraćajkama, blagajnicama koje kradu i ne polažu utržak, pa ih uhvate poslije godinu dana... Ovo je još mila majka što se tiče sadržaja, kriminala i krvnih delikata! Pisala sam, a to su od mene i očekivali urednici, i o još groznijim i crnijim stranama ispod površine mirnog žabokrećinastog gradića... Otud vam moje znanje i poznavanje karaktera, osobina tih ljudi, opačina i neprirodnih muško-ženskih, pa prema tome i obiteljskih, odnosa. Svađe. Kuhinjski noževi. Revolveri. Bombe iz domovinskog rata. Ljubavnik i supruga zatečeni u bračnoj postelji od strane iscrpljenog, gladnog muža

šljakera, građevinskog radnika ili skladištara u silosu... Shvaćam da je otkriće (koliko ste imali godina?) bilo kao udar groma plus sol na otvorenu ranu. Dobro da niste završili na psihijatriji! I onda vas udadoše (kako mi to u Slavoniji u *pismama pívamo*) za momka tanke krvi koji umre ubrzo nakon vjenčanja. U crkvi, kako je red. Tragedija za tragedijom...! Ne, neću ja sada o svojim životnim istinama i stranputicama. Ispričavam se što sam, zapravo ljutita, što sam cinična i sarkastična. Valjda utjecaj ovog vremena? Južina, što li? Samo to ponavlja i kenja onaj uhranjeni voditelj na televiziji, koji mi ide na onu stvar čim ga ugledam na ekranu u dva broja premalenim, preuskim trapericama, s butinama kao u neke južnošumadijske pevaljke...? Zar mu gardobijer tevea ne može naći kvalitetnog sponzora, koji bi ga krojački precizno izmjerio, pa da ne frcaju dugmeta pred ranojutarnjim gledateljicama, dok se istežu i piju kavicu... Sve to serviraju dopodne! Kad radne žene za šivaćim strojevima iskrivljuju do stupnja invalidnosti kralježnicu...! A sada, evo, gledam, dok pišem, neka druga namiguša radodajka (opet Slavonija iz mene...) poziva da vježbam, da se kesim, širim noge, dižem kukove kao da mi je došlo milo. Ma u božju mater! Znam, ovaj dio trebala bih izbrisati, ali neka, neka čitaju ono što mislim, ako prate moje emajlove. Jer sam sumnjiva. Muž mi radi u inozemstvu i potencijalno je na platnoj listi CIA-e! Nema veze, svašta sam nadrljala i nadrobila. Valjda nisam pošandrcala...!? E, sjetila sam se. Znam šta ću skuhati Janu za večeru. I ja to volim, još iz djetinjstva. Žgance! Žgance od domaćeg kukuruznog brašna. Mali to ludo voli. Po tome je na moju stranu izašo. Ali ih ipak, gospodičić, oplemeni s pola table čokolade koja se pred njegovim očima slasno topi i omekšava. Probala sam tu smjesu i ja. Nije loše, eksperimentirajte. Osim što je jednostavno prirediti, i zdravo je, čisti crijeva, kao hrapavom krpom. Ne, ja ne bih mogla preživjeti da se hranim namirnicama koje ste spomenuli u posljednjem pismu. Ne mogu reći da ne volim krckati lješnjake i pinjole, orahe, grožđice k tome, popiti najmanje dvije litre vode dnevno... Vjerujem da je to alfa i omega nutricionista. Ali, hvala lijepo! Oslabit ćete, izgubiti imunitet, kakva će vam izgledati krvna slika? Nadam se da nije posrijedi štednja u budžetu nego, kako vi podvlačite, filozofija mudrog diktata tijela... Po mom mišljenju u organizmu mora biti pohranjena rezerva energije koja se aktivira u odsudnom trenutku, stresnom događaju. A je li teti bolje? Ne dajte joj da prtlja oko plina kad vi niste doma...

Pismo osmo

Draga Veronika,

ispala bih preradoznala, indiskretna babuskara, da sam vas makar i uvijeno pitala o vašim studentskim, zagrebačkim danima, o životu u studentskoj sobici (?) ili domu, kolegama s fakulteta, ispitima... a i o razočaranju političkom atmosferom, posebice druženju s tim mladićem iz Primorja, koji je studirao

da bi ubrzo, kao mladi kadar ušao u stranku čiji program, parole, ljude, karijeriste vi niste mogli ni smisliti. Odlično ste analizirali: za svoj uspon na ljestvici koristio je privilegirani položaj oca, reformiranog komunista, budućeg poduzetnika iz ere divlje privatizacije... O, previše o tome znam, jer sam, kako znate, bila bankovna činovnica. Shvaćam da vam se sve to zgdilo i da ste morali hrabro prelomiti, vratiti se u rodni kraj, ocu, slomljenom i izgubljenom, pošto ga je vaša majka ostavila i otišla k drugom. Ne brinite, u to neću zabadati nos...! Vi ste jedna od rijetkih mladih žena koja nema stomak koji sve proguta samo da se ne bi spustila stepenicu niže. Zaslužujete divljenje i poštovanje, ne pretjerujem. No, hvala bogu, na kraju se sve koliko-toliko bezbolno posložilo. Udali ste se, imate sina i punoću življenja. Činjenica da niste neprestano na okupu, to je, vjerujem, privremena žrtva. Ja, nažalost, nisam bila u prilici da donosim odluke. Donosili su ih umjesto mene, bez moje suglasnosti, a ja sam sve poslušno i šutke, primala, prihvaćala. Jesam li trpjela? Ne znam. Ako je boljelo, godine su otupjele bol. Da sam se uzjogunila i pobunila, odgovorili bi s uzdignutim prstom upozorenja: a što ti ovako fali? Budi tiha, umiljata i presretna. Pogledaj oko sebe...! U nekim, možda sudbonosnim trenucima, nedostajalo mi je hrabrosti i živaca za riskantni rez. Vi ste ih imali. Niste dopustili da vas ponižavaju i modeliraju po svojoj volji. To je dobitak koji se ne da izmjeriti. Osjećaj samostalnosti borbenog duha. Vjerujem da se neće dogoditi ništa što bi vas natjeralo na povlačenje. A ja bih o kompromisima i glupoj izreci „sve će biti dobro, dobro je, moglo je biti i gore” umjela napisati raspravu... Oduvijek sam bila upozoravana da budem razumna, pametna i strpljiva, da dobro razmislim prije nego nešto odlučim ili učinim, pa bila posrijedi i nevažna sitnica. Odgovarali bi mi, stariji, pa prema tome mudriji, da je cijeli život niz sitnica koje su skladno poredane, slažu se jedna iza druge, pomno i pažljivo, prirodno svrstavaju, jer su takve nevidljive sitnice suština, osnova, srž života koji se ne smije narušiti nervoznom, ishitrenom odlukom s posljedicama u dalekoj budućnosti, to jest starosti. Pa se slušajući druge, bližnje i daljnje, sada nalazim ovdje gdje se nalazim. U zapuštenom starom stanu među zidovima čije su prostorije obljepljene izbljedjelim tapetama, u sobama pretrpanim tmurnim namještajem. Grijanje na drva... Srećom, stan je u prizemlju vile s vrtom unaokolo, zaraslim u korov, cvijećem i cvjetnim grmovima koji guše sami sebe. Družbenica, zatočenica, bedinerica dementne tete čija nas iznadprosječna mirovina hrani i brani da ne prebiremo po škartiranom voću i zelenjavi, kad prodavači napuste standove a polijevači dođu... A u proljeće, poslije zagušljivih zimskih dana (zaboravite ugodnu toplinu kaljeve peći ložene drvima!), kad napokon smijemo raskriliti klimave prozore, možete čuti zvukove klavira, nostalgične i boležljive. Možete li me zamisliti u nekoj od figura balerine početnice? Da, satovi baleta. Klavir, balet, nenapadno odijevanje, gornjogradska gimnazija...

Pismo deveto

... možda zbog nekih izraza, riječi, slika i opisa atmosfere u kojoj ste odrasli. Koja vas je okruživala. U kojoj ste živjeli... Možda zbog toga nastavljam ovo dopisivanje (rukom?! ne! hvala internetu!) i zbrda-zdola razmišljanja. Jer sam nekoliko vama sličnih cura, ne vanjstinom (zapravo ne pamtim vaš izgled, crte, boju kose...?) površno upoznala u Zagrebu za vrijeme nezavršenih studija. Cura-kolegica ili tanahnih ili pretilih mladića bez love, ali s obiteljskim stablom! Djedovima generalima, visokim državnim činovnicima, tajnicima u ministarstvu. Studirali su, i cure i dečki, npr. filologiju, povijest umjetnosti, komparativnu književnost... Sve odreda zvanja i diplome koje se traže na globalnom tržištu rada! Tvorili su zatvoreni skup, družili se izolirano, gledali s visoka na nas provincijalce kao da smo ispijeni i zgužvani zabunom sišli na glavnom kolodvoru. Ravno s pašnjaka, ledina i širina. Mene se nisu ni sa čime dojmili (sitnim pokvarenim zubićima, zadahom granuloma?) a posebice ne „barakapet be” tenom i prekrojenim okovratnicima košulja. Da se skrije visoki stupanj ispraznosti i istrošenosti predratnog materijala... Sve su te djevojke lelujale visoko uzdignutog nosa, obavezno pušile, satima ispijale kavicu, kao usput razbacivale se imenima de lux svjetskih ljetovališta, egzotičnih otoka. Ah, kakvi Kornati! Trebate vidjeti njemački Sylt! Nonsšalantno, kao da su se s tih plaža i oaza upravo vratile, ostavivši uciviljene sinove industrijalaca, frankfurtskih bankara, odvjetnika... Dakle, to je bio taj vaš milje. Što dalje od bjesomučne gomile! Ne tvrdim, jer vas ne poznajem u toj mjeri, da ste se u njemu dobro duhovno osjećali i uklapali. Ali dodirnih točaka, barem vanjskih, vidljivih, je bilo, to ne možete zanijekati. Šta ćemo! Ne želim raščlanjivati i poopćavati, jer vodi pogrešnom zaključku i predrasudama. Naslućujem da vi ipak niste bili od te sorte, ne stoposto... Jednostavno, sudbina vas gurnula u drugom smjeru. Za divno čudo neke od tih gospođica nisu izgubile smisao za realnost i krasno su se situirale. Starim porodičnim vezama došle do važnog mjesta u društvu, ponajprije mislim položaja na kulturno-besposličarskoj ljestvici. Nije im smrdio suprug čija stara majka čuva ovce a pape bere masline. Važno je da je muž na mjestu koje garantira lagodan tračerski život, pozivnice za premijere, primanja; otvorenja izložbi, prezentacija, druženja s uvodnim predavanjem i catering zakuskom... Oh, serem, znam da serem! Ali to iz mene ne kulja i šišti bijes, zavist ili zloća. Odbila sam slijediti tu crvenu nit. Vratila sam se pod lipe i kestenove svoga gradića. I imadoh sreće, više nego pameti i lukavstva, sresti toga svoga inžinjera iz susjednog sela, i vratiti se trijumfalno u Zagreb. Na prvi peron, ekspresom. Bez imalo kompleksa osrednje dopisnice osrednjeg dnevnika. Inženjer dobio posao u firmi u glavnom gradu. Pukim slučajem! Ponekad se cijeni i prevagu donese, posluži kao adut, znanje i stručnost. Ne, ne pišem više za novine. Ovo što se s vama dopisujem su posljednji proplamsaji. Ne zanima me imate li utjecajnu osobu u diplomatskim krugovima samo zato

što je vaš drugi suprug, podosta stariji od vas (sve iz računice?) bio penzionirani Titov veleposlanik, da se izrazim diplomatski... Ne, ovo su niski udarci i jeftino tumačenje. Vjerojatno su tako na taj vaš drugi brak gledali zlobnici, jer su držali da vam je nož pao u med? Šta ćete, svakojakih nas ima. No ja to ne bih tako analizirala, da ste se udali iz prizemnih, preživljavajućih razloga. Kažu da stariji muškarac znade biti divan, pažljiv, osjećajan partner koji vrati volju za životom...? Šta ja znam! Neka to bude autoanaliza koju činite, ili ste se njoj već podvrgli? Uf, baš sam se raspisala i razmudrijala. Moram po Jana. Pristao je trenirati karate. Otac mu je obećao poslati originalnu istočnjačku opremu, od najskupljeg materijala, kad je čuo da je krenuo njegovim stopama. Jer i suprug, naime, tamo dolje u džungli trenira neku od borilačkih vještina, nisam zapamtila. Ali važno je da dolazi s Istoka...

Pismo deseto

Draga Veronika,

pokušavam se sabrati i stabilizirati poslije otkrića da je teta, ne konzultirajući mene, potpisala oporuku koju je sastavio jedan njen senilni prijatelj, odvjetnik, koji je prodao ime, kancelariju i klijente nećaku svog također ishlapjelog šulkolege. Ne, nisam očekivala da ću ja poslije njezine smrti raspolagati ovom crvotočnom imovinom, i u trenutku postklimakterične neuračunljivosti rasprodati stare ormare, komode, rasklimane stolce i olinjale glomazne fotelje... Ipak, šta da tajim, mislila sam da ima više u mene povjerenja i da neće potpisati iza mojih leđa. Bitno je da me do moje smrti nitko neće dirati, niti seliti na drugu lokaciju. U neku mamuticu s liftom, na deseti kat. Među grafite, u atomsko sklonište i starije malodobnike, hladnokrvne uličare. Kakva utjeha! Imam pravo umrijeti, nitko me ne smije deložirati iz ovog stana. Imam pravo umrijeti u ovoj sobi, za ovim klavirom s oguljenom narančom pri ruci, na noćnom stoliću. Imam pravo sama sebi na vrijeme servirati posljednju čašu vode. Valjda će u ruci biti još snage da je prinesem usnama...

Sad mi je žao što sam otkrila da sam se ponovno udala (a i dalje sam u braku, suprug je živ) jer se ta odluka može svakojako protumačiti. Ponajprije, iz računa. Ali koliko se žena, ako ćemo biti iskrene, uda iz računa...? Ne mislim pritom na brojanje novca i visinu svote. Račun je u stanovitom trenutku odluka mozga, a izbor je sužen. Niste friška roba već artikal kome istječe rok valjanosti. Izbor: da li vas skloniti s police ili dobiti potvrdu o produžetku valjanosti... Sad vidim da sam se zaplela, želeći biti drukčija, opisati svoju privolu pametnim, dubokoumnim, uzvišenim rečenicama. Da, da, udala sam se da izbjegnem sudbinu, poniženja (i alkohol, da se ne zavaravamo) mojih poznanica, ostavljenih, rastavljenih, odbačenih, s jedno ili dvoje djece, u godinama kad je svaki iskorak nemoguć, kad ste na pragu ludila, bespomoćnosti...

Pismo jedanaesto

... zaista se čudim da vas još uopće išta može začuditi i iznenaditi?! Pa šta ste umišljali, da će ta vaša teta, kojoj, nadam se, ne mijenjate i pelene, da će vas ona za te usluge nagraditi? Ostaviti vam nasljedstvo?! Zar nešto slično, to jest nepravdu, šok, doživljavate prvi put...? Mlađa sam a već sam preživjela udarce koji se mogu mjeriti s vašima... Na primjer, neki dan sam bila na očevom sprovodu. Da, nemojte se čuditi. Umiru roditelji i vama nepoznatih osoba. Umro je stari osamljenik Marko. Nije mu napamet palo da se po drugi put ženi, nakon što ga je majčica, uz blagoslov moga brata Đuke, ostavila, otperjala, šta da cifram, k mlađem – jebaču. Na sprovod nisam povela Jana, jer mu ama baš ništa ne bi značilo da mu je djed po majci umro. Jedva da zna da je to biće, a u Janu ima i djedovih gena, da je uopće živjelo. Bilo bi mu užasno dosadno a povrh svega, padala je kiša kao iz kabla. Željela sam Jana poštediti prizora i ceremonije u seoskoj mrtvačnici, lijesa, prizora ukopa, blatnjave zemlje, grobara i njihovih lopata, mise zadušnice, prigodno odverglanog govora nad otvorenim grobom. Misa zakazana za sljedeće jutro, ali ja sam je izbjegla. Bježala sam, žurila natrag u Zagreb, da eskiviram susrete i grljenje s bližom ili daljnjom rodbinom, poznanicima iz djetinjstva, susjedima. Da me ne odvuku na karmine u novootvoreni restoran seoskog turizma, „domaće je domaće”, restoran novokomponiranog imena: „K zlatnom agro Mati”. E, moj stari u taj objekt sigurno nije svraćao. Živio je u kućerini brata Đuke, u sobi s tranzistorom, slušajući prenose nogometnih utakmica. Zasuzilo bi mu plavo oko kad bi „Dinamo” ili gubio ili dobivao, svejedno. Da priguši emocije zbog povoljnog ili nepovoljnog rezultata, sjeo bi na bicikl i besciljno se vozio kroz šumarke, stazom uz željezničku prugu. Sad tek shvaćam kakav je divan čovjek taj moj stari bio! Uvijek isto: kad izgubiš shvatiš cijenu i vrijednost izgubljenoga. Sad mi je, kad je u zemlji, sve bolno jasno, i osjećaj krivice javi se, navali. Jer nisam posvetila više vremena, pažnje i ljubavi. Na bilo koji način. Ali tako je to negdje u visini, kako to biste vi i sama slični pomireni s neumitnim tijekom, napisali... Da, i to je prošlo. Očekivala sam tu vijest. Vijest o smrti, odlasku i rastanku. Karta u jednom pravcu. Ne znam kad ću ponovno tamo dolje u Slavoniju. Na ostavinsku raspravu? Ni u ludilu! Tà ionako je sve utanačeno, zapisano što kome pripada, tko što nasljeđuje i čega se odrekao. Tko je starog Marka dohranio? Mili bratac Đuka. S majkom u žalobničkoj odjeći nisam se ni pozdravila. Nadam se da se nije raspustila i nalokala „Kod agro Mate”. I zapjevala. O, bijaše, a i sada je, pretpostavljam, ponosna na svoj drski glas bečaruše. I stas. I neobuzdanu kurvinjsku strast...

Sad tražim samo da me puste na miru. Samoću. Imam sve na ovom svijetu, vjerovali ili ne...

Pismo dvanaesto

Draga Veronika,

nije mi bila namjera opterećivati vas opisom, i jadikovkama, opisom svojih materijalnih prilika i odnosima sa svojeglavom tetom, o čijem raspoloženju i dobrohotnosti, srećom, ne ovisi moja neovisnost i egzistencija. Mirovina je dostatna za podmirenje osnovnih potreba osobe moje dobi, sklonosti i zahtjeva. Da se ne osjećam postidjenom i poniženom. Pristala sam bez predumišljaja s tetom dijeliti stan, jer je na početku bilo ugodno, bezbrižno i zabavno u svakom pogledu. Nije bilo naporno brinuti o njoj, ispravljati greške staračke zaboravnosti i nesabranosti, prošetati, spustiti dolje na Ilicu. Sjediti u kavani, slušati njene hvalospjeve, uspomene na prijašnja vremena, ljude, red stvari, način života... Pored nje sam se osjećala sigurnom i isključenom. Sve sam rjeđe sretala lica iz prošlosti i privikavala se, postupno, na vrijeme kad ni mene netko drugi neće češće viđati, te se začuditi što me zaista iznenada susreo, a ne prikazu, duh. Pa zapitati: gdje si? (gdje živiš?) u inozemstvu? odselila suprugu na more? A zapravo, u osnovi površnog čuđenja, bijaše prikriveno iznenađenje što sam još uopće živa i hodam ulicama ovoga grada...

Ne, neću vas deranžirati u ovim za vas itekako bolnim trenucima. Primite moje iskreno saučešće i izraze suosjećanja. Da ne nabrajam i ispadnem otrcana frazerka. Sve će se jednog dana ponovno posložiti, kako se danas izražavaju mladi ljudi. Ima u vama snage, prkosa i volje. A to je najbitnije i najvažnije...

Vaša Angela

Pismo četrnaesto

Poštovana gospođo Zvonar,

puno isprika što ovako iznebuha, popuh neke napasne osobe... No požurila sam hitnopolati vam kuvertu s medicinskom dokumentacijom, koju ste sva napeta, jer je taksi trubio, ostavili u čekaonici na stolici... Potrčala sam za vama, ali vas nisam sustigla. Vama je, pretpostavljam, drago da dokumentacija nije zagubljena, da su svi ti silni nalazi, snimke, crteži, analize i komentari sačuvani, te da nećete morati ispočetka, od šaltera do šaltera. Sortirajući papire, zabilješke, načrčkane što rukom što pisaćom mašinom (sestre nisu baš metodične) htjela ne htjela, ustanovila sam da nas muče iste ili barem slične tegobe, da smo božjom voljom izabrane žrtve tih opakih bolesti, ako je vjerovati snimkama, nalazima i tumačenjima specijalista. Iz iskustva znam da nije uputno uvijek prihvatiti prvu postavljenu dijagnozu zdravo za gotovo, i prepustiti se znanju jednog stručnjaka i njegove reputacije, plus iskustvo prakse. Na vašem bih mjestu potražila, a to ne podcjenjuje mišljenje prvog koji vas je pregledao,

mišljenje i prognoze još jedne specijalizirane osobe, to jest liječnika. Takozvani „second opinion”. Stojim vam na usluzi, jer imam dragocjenog iskustva. Ako ne koristite PC, slobodno mi napišite vlastitom rukom. Umijem čitati i najzamršenije, najnečistkije rukopise, jer sam kao vanjski suradnik radila u grafološkom institutu.

Ohrabrujem vas, ne ustručavajte se! Sve će ostati među nama!

S poštovanjem,

Angela Prigorski

P.S. Ispričavam se što vam nisam dala broj telefona. Evo... Teta, koja se ponekad javi, je nagluha. Svakako mi, molim vas, odgovorite, bilo kojim sredstvom, je li vam pošiljka, preporučena, neoštećena, isporučena. Inače, ako ste u gradu negdje između 16 – 17 h, možete me naći u „Gradskoj kavani”, nalijevo, čim uđete u salu. Imat ću na stolu žutu jabuku i orah u ljuski...

Ludwig Bauer

Deset pjesama

ARS ARTIS

Pjesnici su, naravna stvar,
čudenje u svijetu,
a poezija riba na gradele
što cvrči svoj trohejski ditiramb.
Ružmarin je u redu,
ali ruže valja izbjegavati;
one venu prije nego što omirišu
gradele ili poeziju.
Ni mjesec ni sreća nisu dio dobrog recepta,
makar dolijevali vina i posipali paprom.
Uz takav postupak
upotrebljivo je jedino srce,
marinirano,
rasječeno na tanke kriške.
Ali i tu je potrebna rezerva i distanca:
pjesnik ne želi oprljiti bradu ili opeći ruke.
I uopće
valja strašno paziti,
jezivo paziti,
grozno paziti;
u mlačnoj se noći

nezgodne gljivice množe.
A suviše žara
stvara, uz opasnost po bradu ili pletenicu,
tvari
kancerogene.

MA, KAKAV SATURN!

Prosinac je najokrutniji mjesec!
Saturnalije nisu nikakva vakcina.
Echt bin ich gar nichts,
ali kada se iz otvora kanalizacije zadimi mjesečina,
skrijem se u carski grad,
babilonski štropot Kärntner StraÙe.
Kao prase ima debeo vrat
onaj verglaš
sa cilindrom
i uspavanim licem,
pa me ni jedini tko bi mogao – neće prepoznati
kao onog od lani.

Krckaju sol i pijesak.
Kroz prolaz,
pa gore i dolje,
hitro, hitro, hitrije:
sumrak – neon – sumrak – mrak.
Na kratko bljesne iz tame
vrh cipele
Trećeg čovjeka,
i svi na svojim jezicima kažu:
Ah!

Hitro, hitro, hitrije...
a onda usporim
ispod letača neba,
izbjegnem Klimta,
i opet van,
kroz miris kuhana vina, Wurst und Punsch,
kojima ne vjerujem bez ostatka:
saturnalije su bijedna obmana čula;
zaista ni lijek niti vakcina.

Kada se vratimo iz onog najsigurnijeg, najintimnijeg kutka
– znači li Friedhof dvorište mira? –
prekrasna Mirta blistavim zubima pita:
U svakom gradu idete na groblje?

Nije dakako stvar u gradu,
nego:
s groblja se vraćaju samo živi.
I to je cijela magija.
Zasada pali!
Na kraju prosinca uvijek prosine...
zasada.
Pa se uvijek iznova pravim
kako ne marim ili sam zaboravio –
da je Saturn
zapravo Kronos.

RAZGLEDNICA

Tamo je na putu
bila potkova,
stara i rđava, jedna od onih
koje donose sreću.
Bila je tamo u prašini
što je također sretna okolnost,
prepuna, za sreću potrebne,
poniznosti.
Poslije nisam imao sreću čak ni s lutrijom;
dovoljno praznovjeran da igram, a nedovoljno
da tada, kada je to već bilo,
pokupim potkovu iz prašine.
Ali to je bilo tako davno
da se danas ni ne sjećam pravo
jesam li to davno izmislio
ili davno propustio.
Za ostalo mogu reći pouzdano:
da je pomisao na neku potkovu,
koju bih, da je imam,
prikucalo na vrata,
da ih imam;

za to, dakle, pouzdano znam
da je isprazna dosjetka,
razglednica koju si šaljem
da se razvedrim time
što se sjećam samoga sebe,
s puta u prošlosti,
šaljem si izletnički pozdrav
– Saluti e baci –
da usputno ispunim sitnu prazninu,
nedostatak
sretnih uspomena.

KRIŽ NA RASKRIŽJU

Moje me kapriciozne cipele,
sasvim planski i s namjerom,
odvele hodati nasumice,
u potragu za sjetnim sjenama starog parka
iz nježno patiniziranog soneta
i studentskih uspomena
kada se iz urbane preše
moglo pobjeći u –
u snu zaboravljen,
a provjetren,
ladanjski park.

Kuda sam išao – ne znam
pa kad sam se na raskrižju
našao pred križem,
nisam više znao kojim sam od četiri prašna puta
onamo stigao.
Stojim tako pred križem na raskrižju,
gledamo se ispucala daska i ja,
posivjela od sunca i kiša,
a Krist se blago osmjehuje
kako mu sjena jablana iz pozadine
dozira zrake svjetla
na hrapavu reljefu lica.
Stojimo tako nijemo,
istrošeno drvo i ja,

uokolo neke guske gaču,
a mi se gledamo licem u lice,
kao dva stara pajdaša
koji se nisu vidjeli toliko godina,
ni znali jedan za drugoga,
pa si i uz najbolju volju
nemaju što reći.
Krist je sućutno slegnuo ramenima
i nagnuo glavu u znak isprike.
On će ostati ovdje,
tu gdje je prikovan,
a ja mogu krenuti bilo kojim putem.
Ni jedan nije pravi ni pogrešan.
A moje će me cipele kapriciozne
uvijek na kraju, bez obzira na moje želje,
misli, sumnje, uspomene,
odvesti tamo
odakle sam i pošao.

Onoga ladanjskog parka možda
ionako više
nema.

LAVIRANJE IZMEĐU...

Prstohvat prostote pristojan je začim
pristojna načina,
ali u plićini kala
tek djelić muteži
u kojoj se ne vidi pružena ruka
ili tražena riječ.
Pipaju po dnu,
napipaju dno,
opipavaju dno,
onda se kese, u grimasi
koja masi nadomiješta
značenje i znanje,
pitanje i odgovor, smisao i zvuk.
Vuku se glasovi
otupjele bodljikave žice,

žicā se mrvica duha,
ali između grla i uha nestaje
i buka i bijes.
A ja, koji ni mrava ne bih...
prolazim nevidljiv,
presitan da bih bio zgažen,
sitniji od mrava,
zaštićen između,
pametno i nepametno nedokučivih,
vlati trave.

MOŽE LI OD PLEKSIGLASA?

Pitam može li od pleksiglasi,
jer ne želim biti zadnji;
vele: Dođite sutra.

Podmićujem sutra,
gotovo nevino,
gotovo u okviru zakona,
prirodnih, dakako,
kada nitko ne gleda,
i pravim se da ne znam
kako će poslije žutoga
zasvijetliti
stop.
Ali onda usporim postićen
u sumnjivoj prednosti nad onima
koji se drže reda.
Prividno prvi među zadnjima,
a zapravo zadnji među prvima,
bez profita poštene prevare
i bez mira poštene pokornosti,
pokorno pitam,
da se operem,
čistim se i tražim novu šansu:
Može li od pleksiglasi?
– a nitko ni ne odgovara
kako je to odavno
demode.

Nitko ne veli:
Jedri, brate, kako znaš.
I ja sâm,
bez odobrenja i savjeta,
bez odluke i oslonca,
odjedrim niz vjetar
kao stare novine.

PRAVO NA SPAS

Kada se konačno vulkan probudi,
brodovi odlaze.

Odlaze brodovi,
u svaki se netko krca.
Čovjek bez ruke,
čovjek bez noge,
netko gluh,
netko nijem,
netko bez vida,
netko bez uma,
tko nema glasa,
tko nema srca,
tko ima svoga,
tko nikoga nema.

Podignem kofer,
pridržim lakat,
poželim sreću,
i kimnem onom
koji se sjetno
rastaje s kopnom
u pepelu i dimu.

Odlaze brodovi
iz sivog oblaka;
u svaki se netko krca.
Meni ne manjka
ni ruka ni noga,
i nemam na brodu
nekoga svoga,

i nisam onaj
tko nikoga nema.
Moj red sasvim je pri kraju,
a onda –
prepustit ću ti svoje mjesto.

S tobom će biti
čovjek bez ruke,
čovjek bez noge,
netko gluh,
netko nijem,
netko bez vida,
netko bez uma,
tko nema glasa,
tko nema srca.

Za ruke držat će se
oni bez ruku i nogu,
bez glava, i očiju,
bez srca i uma.
Bez glasa i sluha
pjevat će sretno
i mahati sjetno
otoku pod pepelom.

A ja ću odmahnuti
zbogom
samo tebi
i onome
tko bude s tobom.

EVOLUCIJA I REVOLUCIJA

Nebo se plavi visoko,
a u travi se i dalje, valjda, žute cvjetovi,
ali sve to negdje daleko, puno dalje
od tog modrog neba,
modrog kao brada Modrobrada...
U stvari, daleko sam ja
od te hipotetičke idile i trave;
pretendiram da daleku pješčanu obalu

gledam kroz dalekozor s ruba svijeta,
s pozicije Centralnog Vida.
Ondje dvije grane iste loze.
Majmun sa smeđim očima
gleda čovjeka u zelenoj odori,
i obojica misle isto:
Baš je on vraški pametna zvijerka!
Vidio je majmun kako čovjek bajunetom
kokosov orah otvara
i pije iz njega onako
kako se pije izvorska voda
s majmuskoga dlana.
A vojnik je vidio kako majmun
stavlja pred policu u baraci
drvenu kutiju od municije
da bi s police ukrao bananu.
Jedan na palmi,
drugi pod palmom,
pa jedan drijema,
a drugi budno smeđim očima vreba.
I tada se evolucija u revoluciju
zgusne u trenu.
Majmun na grani
s granatom u ruci!
To je već gotovo sasvim
čovjek.
Kao čovjek,
čeličnim oruđem kokosov orah
razbija.
Zar nije to sasvim ljudski?
I u tom se trenu
sve,
ama baš sve to razgrana
u dim.

IZAZOV SJEMENA

Produžiti život žitu
znači uroniti kolac
u toplu vlažnu zemlju

i spustiti nekoliko zrna,
tri zrna žita ili pet
zrna graha,
ali bolje žita
jer ono se češće pretvara u meso i krv.

Vlasnici kažu da je impotencija,
njihovih pasa, primjerice,
ili, možda, generalno,
komforna stvar;
sloboda od stresa.
Ali ja grabim bodljikavu ambalažu
bez obzira na rizik
jer je u dvojbenoj bombonijeri
i onaj trenutak
kada se,
kao u neobjavljenoj pjesmi Josipa Severa,
onoj o Jasenki,
drvo i sjena,
sastaju
u podne.

Produžiti život žitu:
sijanje vjere
u nadu.

SANKT MARX

Eolska lira ne uspijeva ni nakratko
nadglasati tutnjavu autoputa,
ječanje, pjesmu svog vremena,
a spomenici se, gubavci,
sramežljivo skupili pod granje.
Jedan bez ruke,
jedan bez glave,
jednom je vrijeme pojelo grudi.
Mladi Japanci
ko vrtni patuljci
drže se za ruke i fotoaparati;
smije se mladi par,

vjerenik i vjerenica,
a vjeverica u dubokoj tuzi
sklopila ruke:
Zar se nitko nije sjetio ponijeti
orah, ili komadić kruha?
Ni Mozart uopće nije tamo,
pokraj ožalošćene vjeverice na rubu travnjaka,
ispod slomljenog stupa
i sklonjenog anđela.
Svejedno je gdje je
zajednički prah izmiješanih kostiju,
kratkotrajniji od izgleda kamena.
Auf Wiedersehn!
– napisao je na kamen
netko tko vjeruje u život duše.
Živa je vitica bršljana
razorila dio natpisa
pa je neka
Nikad zaboravljena Johanna
izgubila ono Nikad.
A mi si,
nasmiješeni Japanci,
i nas dvoje,
i svi oni prije i poslije nas,
sasvim tiho,
a opet
jače od ječanja vremena
u prolazu autoputom,
kao štafetu predajemo
čarobnu frulu,
zauvijek.

O VESNI, O ZVUKU PROLJEĆA
(Vesni Parun za rođendan – 10. travnja 2010.)

Vjerojatno su bili galebovi,
Eho širine, Zov neba i mora,
Srebrni miris dodira lovora –
Na početku želje da se otplovi.

I brata su odveli izazovi,
Pa slijedi poklič mjesto govora,
A crveni karanfil mjesto flora,
Rad, Zore i vihori, novi svjetovi.

U svemu si palila grlati krijes.
Nikada spremna odmahnuti rukom,
Olako činiti što treba s mukom.

Vjetrom si riječi otvarala lijes
Osrednjeg mirenja s Bogom i pukom.
Jer ti si – anđeoska buka i bijes!

Domagoj Orlić

Poezija i poetika Vlade Vladića

Razmišljanja uz autorovu četvrtu zbirku pjesama *Teret smrtnoga života*

Pod kraj 2008. godine pjesnik, filozof, teolog i prevoditelj Vlado Vladić objavio je u Zagrebu, u vlastitoj nakladi, svoju četvrtu pjesničku zbirku *Teret smrtnoga života*. Prije samo godinu dana pojavila se njegova treća, dvojezična zbirka *Litanije za p-ostanak na Kućanima/A Litany for (Be)coming and Staying in Kućani* (Zagreb, 2007), također u vlastitoj nakladi. Jedino je druga knjiga pjesama, *Razsredištenost*, pronašla svojeg izdavača u Mostaru 2003. godine, u nakladi DHK HB, dok je prva, *Trenuci* (Zagreb: Naramak, 1993), također autorov samostalni projekt, s tim što je naveo fiktivnog izdavača „Naramak”, donekle ironizirajući stanje pjesništva u suvremenom književnom stvaralaštvu u Hrvatskoj. Dakle, iako se poezija kod nas nedvojbeno čita sve manje i mahom objavljuje u vlastitim nakladama upornijih ili manje upornih, hrabrijih ili manje hrabrih, sretnijih ili nesretnijih autora, ona ipak nije sasvim odumrla, nego se i dalje piše, a poetski *eros* ipak nekako preživljava među rijetkim pjesnicima i njihovom prilično prorijeđenom čitalačkom publikom, koja danas čini se čita sve drugo radije negoli poeziju, no to je tema koja će doći na red pred sam kraj kada budemo govorili o Vladićevoj ocjeni percepcije i recepcije poezije u suvremenom hrvatskom društvu.

Pa započnimo sa samim autorom. Vlado Vladić rođen je 1967. godine u selu Kućani, u istočnoj Rami, u Bosni i Hercegovini. U ranom djetinjstvu s obitelji se preseljava u Zagreb, gdje pohađa osnovnu i srednju školu. Završio je studij slavistike (bohemistike i polonistike) i apsolvirao bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Teologiju je diplomirao na Katoličkom bogoslovnom fakultetu, a filozofiju magistrirao također u Zagrebu na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove 1997. godine s temom iz estetike, kasni-

je objavljene pod naslovom *Usud estetičkoga suda* (Mostar: Naklada DHK HB, 1998), te doktorirao 2004. godine s temom iz fenomenološke filozofije, kasnije objavljene pod naslovom *Filozofski ekumenizma Karola Wojtyła* (Zagreb: Institut Fontes Sapientiae, 2005). Objavio je i zbornik ramske gange *Raspivana Rama* (Mostar: Ziral, 1996). S češkog, engleskog, njemačkog, poljskog, slovačkog i slovenskog jezika do sada je preveo desetak uglavnom filozofskih, književnih i teoloških djela. Službeni je prevoditelj pri Ministarstvu vanjskih poslova i europskih integracija za prevođenje pravne stečevine Europske unije na hrvatski jezik. Priredio je tri knjige u okviru biblioteke Hrvatska katolička baština u izdanju Glasa Koncila, i to: o krčkom biskupu Antunu Mahniću (2006), o Tonu Smerdelu (2007), i o vrhbosanskom nadbiskupu Ivanu Evanđelistu Šariću (2008). Objelodanio je brojne književne kritike, studije i eseje te nastupao na brojnim simpozijima u zemlji i inozemstvu. Suradnik je brojnih časopisa. Od 1997. do 2002. godine honorarno je predavao na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu, naizmjenično: estetiku i metodiku nastave etike te držao seminare iz estetike; a na Katehetskom institutu KBF-a u Zagrebu, povijest filozofije. Od 1995. godine radi u Obrtničkoj školi u Zagrebu kao profesor etike i vjeronauka. Oženjen je, otac troje djece.

Mene osobno uz čovjeka Vladu Vladića i njegovo pjesništvo ne veže samo bliska suradnja na posljednje tri njegove pjesničke zbirke, nego nas veže i dugogodišnje prijateljstvo i supromišljanje smisla vlastite egzistencije. Poznajemo se već 12 godina kao kolege profesori koji zajedno rade u Obrtničkoj školi za osobne usluge u Zagrebu, zatim kao prevoditelji koji neprestano prevode nova djela svjetske kulture, potom kao ljubitelji mudrosti skloni osmišljavanju i misaonom proziranju svima nam zajedničke (često surove) stvarnosti, no prije svega smo dobri prijatelji koji međusobno cijene kako brojne sličnosti tako i neke različitosti koje naravno postoje između nas, osobito one koje se tiču našeg shvaćanja ljudske religioznosti uopće i naše osobne religiozne prakse. Ja stoga imam svojevrсни povlašteni položaj u doživljavanju i tumačenju Vladićeve poezije jer je u velikoj mjeri poznajem iznutra, kao uostalom i njegov cijeli autorski opus, budući da u nekoj mjeri poznajem autorovu nutrinu i njegove životne preokupacije. To mi istovremeno olakšava i otežava pisanje o njegovoj poeziji budući da mi je vrlo teško ili sasvim nemoguće postići objektivnost izvanjskog promatrača, a lako mogu podleći subjektivnim dojmovima kojih imam u izobilju. Iz tog, a i nekih drugih razloga, moj prikaz njegove druge zbirke, koja je pod naslovom „Zagonetka mjesta: Refleksije uz zbirku pjesama Vlade Vladića – *Razsredištenost*” bila objavljena u Časopisu Matice hrvatske, *Kolo*, Zagreb, br. 2, jesen 2003., zapravo je moje vlastito promišljanje, potaknuto Vladićevim promišljanjem, glavne teme te zbirke, naime problema bezmjesnosti i egzistencijalne izgubljenosti čovjeka omeđenog prostorom u najširem i najdubljem značenju te riječi. U trećoj Vladićevoj zbirci pojavljujem se pak kao prevoditelj na engleski jezik cjelokupnog teksta, a ovu najnoviju, četvrtu zbirku ipak sam odlučio recenzirati na manje ili više uobičajen način,

ali tako da je stavim u kontekst Vladićevog cjelokupnog pjesničkog i ostalog rada, koji uvijek stremlji što potpunijem doživljaju cjeline opstojnosti bilo da je riječ o pjevanju, mišljenju ili vjerovanju, odnosno o njihovom ujedinjavanju pod vidom vječnosti.

Kao načelnu nit vodilju odmah na početku želim istaknuti da su sve Vladićeve pjesničke zbirke tematske, odnosno da se usredotočuju na po jednu bitnu odrednicu ili egzistencijal ljudskog života i usuda: u *Trenucima*, to je odrednica ljudske vremenitosti, u *Razsredištenosti*, to je prostorna omeđenost ljudske egzistencije, u *Litanijama*, to je zapravo konkretizacija uvjetovanosti čovjeka njegovim zavičajem, a u *Teretu smrtnoga života* to je pak smrtnost čovjeka kao konačnog bića. Ono što pak u jednu mislenu cjelinu povezuje sva ta nastojanja da se čovjeka prikaže i shvati kao ograničeno, opterećeno i zarobljeno biće Vladićevo je nastojanje da razvidi kako to zapravo stoji s ljudskom slobodom, odnosno u kojem smislu čovjek može biti slobodno biće i prevladati sve svoje uvjetovanosti koje ga dijele od Cjeline i sprječavaju da bude istinski sretan i smiren. Za Vladića, kako ćemo to vidjeti što budemo dublje zadirali u njegovu misaonu i religioznu poeziju, punina ljudskog života može se ostvariti samo ukorjenjivanjem u ono Božansko, ono Najopćenitije, Prvotno i Krajnje koje omeđujući ljudski život istovremeno taj život osmišljava, a čovjeka potiče na samonadilaženje ili transcendenciju u Onostranost. No, pogledajmo prvo kako stvari stoje s ovostranošću.

Prva Vladićeva zbirka, *Trenuci*, iako je najraznovrsnija kada je riječ o poetskom rasponu tema i motiva, prvenstveno se ipak bavi „prijelomnim trenucima” u životu čovjeka/pjesnika, onim trenucima kada naslućujemo svoju vremenitost, svoju prolaznost, svoju konačnost i svoju usmrtnost kao propadljivog bića čežnje za vječnošću. Ta vječnost, obećana u mnogim svetim knjigama svijeta i ponekad naslućena u neuhvatljivosti sadašnjeg trenutka, doima se samo kao tlapnja ili negativna vječnost nemogućnosti iskoračivanja iz vremena, kao vrlo slaba utjeha smućenom čovjekovom umu koji je

ZAROBLJEN

Zauvijek ću ostati zarobljen
u ovom trenu.

Vani je travanjska kiša, vjetar,
u meni mračne misli, sjeta,
što ne sežu nikuda
kao što ni iz čega
ne potječu.

O muka je živjeti bez pokreta
i misliti bez tijeka.

.....

Večer,
Kad li se primaknu večer?
Ovaj dan koji probdjem u mislima
kad li protječe, bljesnu?

O vrijeme vrtoglavo teče!

Jesen.

Smrt.

(Trenuci, str. 25)

Kakav onda uopće može biti čovjekov život u takvoj zatvorenosti u vremenski tijek i vremenski tjesnac, kako se jedino može osjećati čovjek zabačen u vremenska bespuća ni kretanja ni mirovanja, između početka i kraja, od života prema smrti? On se često zapravo svodi na

IŠČEKIVANJE

U našem životu
stalno odgađan trenutak ispunjenja.

Na putu su
mrakovi, strahovi, sumnje...

Dani su nam samo predasi
kada slutimo... i slutnje nam kidaju
strahovi, sumnje, mrakovi...
Zar će sva naša iščekivanja ispunjenja
završiti u smrti?

(Trenuci, str. 35)

Odgovor na to pitanje svih pitanja, to pitanje o mogućnosti prekoračivanja smrti kao mogućeg apsolutnog kraja svega, o iskoračivanju iz vremenskog vakuuma besmislenog trajanja daje nam sam Vladić svega nekoliko stranica kasnije, a to je

RAST IZ BEZNAĐA

Ne tražim više utočište u nadi.
Nade ovoga svijeta su isprazne.
Nade ovoga svijeta su okrutne.

Sklonih se u beznade.

Rastem iz beznada
k cilju jedne Nade!

(*Trenuci*, str. 38)

I to je njegov religiozni odgovor koji će potom razrađivati kako u svojem mišljenju i životu, tako i u svojem pjesništvu. Dakle, unatoč svim ograničenjima, unatoč mučnini i jezi izazvanoj sviješću o vlastitoj zametnutosti u egzistencijalnu prazninu i neznatnosti u kozmičkim razmjerima, ipak postoji „jedna Nada” koja obećava radost koja nije od ovoga svijeta, i tu se već prilično jasno daje razabrati da je riječ o kršćanskoj nadi u spasenje. U prvoj zbirci taj odgovor na težinu smrtnoga života daje se još uvijek uglavnom samo u naznakama da bi se do četvrte zbirke sasvim jasno uobličio kao „Da, Bogu!”, izvoru jedine istinske radosti i života vječnog u potpunoj sjedinjenosti s Istinom, Putom i Životom. Posljednje poglavlje zbirke, naslovljeno „O raj”, ipak prilično jasno odaje autorovu kršćansku orijentaciju i smjer u kojem će se kasnije odvijati i njegov život i njegovo stvaralaštvo, pa stoga dosljedno kršćanski zaključuje:

ISTINA

Istinu ćemo doznati na kraju.

Ako je smrt samo smrt,
ako je smrt samo kraj
– istinu ne doznajemo.

Smrt nije kraj!

Istinu ćemo doznati na kraju.

(*Trenuci*, str. 81)

No, Vladić u svojoj prvoj zbirci ima i određen broj ljubavnih pjesma koje su meni možda najzanimljivije budući da u kasnijim zbirkama skoro sasvim

izostaju. Ljubav prema ženi Vladiću je pjesnička tema uglavnom u njegovim mladenačkim godinama prije nego što je stupio u brak, svojevrsni otklon od eshatološke teme, koja zapravo jedina dubinski zanima Vladića. Budući da je to doista i bila mladenačka zbirka, zalomila se u njoj, osim već spomenutih ljubavnih pjesama, i pokoja domoljubna, nastala u vihoru ratnih užasa u kojima se Hrvatska tada nalazila, baš kao što ima pjesama koje bi se moglo svrstati i u neke druge žanrove, no glavna tema i motiv ipak su religioznog karaktera, čak i kada se pjeva o ljubavi:

KAKO TO

Kako to da u ovom trenu
jedno u drugom vidimo puninu
kada nam svaki idući tren
može donijeti
smrt?

Zašto se plašimo smrti,
kada jedno u drugom
vidimo puninu?

Što može nama smrt
kada jedno kroz drugo
gledamo Boga!

(*Trenuci*, str. 68)

To gledanje i prepoznavanje Boga jedno u drugome teško je moguće ukoliko se prethodno ne zadubimo sami u sebe. Vladić to čini u svojoj drugoj zbirci pjesma *Razsredištenost*, u kojoj traga za unutarnjom čistinom, neuvjetovanim prostorom Srca, istražujući ljudsku ograničenost prostornošću, odnosno ljudsku nemogućnost da iznađe svoje pravo mjesto u svijetu, da se snađe u bespućima svjetovnosti vlastitog života u kretanju iz ničega u ništa. Izlaz se nazire u osjećanju pulsiranja vlastite jezgre koja nije od ovoga svijeta, nego je usredištenost u svetosti, a to zahtijeva određenu hrabrost sučeljavanja s vlastitom neistraženom nutrinom:

RAZSREDIŠTENOST

O mi,
koji ne prestajemo živjeti na rubu samih sebe
i nikako da se osmjelimo otisnuti se
u vlastito središte!

O Bože,
kada budeš htio da nas spasiš,
hoćeš li nas raspoznati od ništavila
– tako razsredištene?!

(Razsredištenost, str. 6)

Ta dislociranost prosječnog ljudskog života očituje se na različite načine, no uglavnom je riječ o bezobzirnoj beščutnosti, duhovnom sljepilu i bjesomučnom jurcanju od nemila do nedraga ne bi li se čovjek nekako konačno skrasio na jednom mjestu, na mjestu s kojega mu puca najbolji pogled na Cjelinu Života. Tek će se tada možda istinski smiriti, jer i smirenost je varljiva:

MIRNOĆA

Ljubim svoju mirnoću
koju ni smrt ne može narušiti.
Ali kada se zatvorim u toplinu doma
prožmu me srsi
od pomisli na šumu i noć
kroz koje sam prošao
sam.

Ljubim svoju mirnoću
koju ni smrt ne može narušiti.
Ali kada izađem u noćnu vrevu
drhtim
od pomisli na Nečiju blizinu
koja me dosljedno
zaobilazi.

(Razsredištenost, str. 34)

Ta odmaknutost od Boga, taj otklon od Zbilje, taj promašaj vlastitog Središta i zlouglaavljenost u vlastitoj nepronađenosti i nepripadnost svijetu i njegovim zakonima vječnog traganja i vječnog nenalaženja naša su stvarnost koprcanja na tegobnom i zbunjujućem putovanju od rađanja do umiranja:

ONDJE U OVDJE

Nemam vam što reći o suzama
kojima je uzrok to što se nije ondje u ovdje...
One jednostavno poteku
dok je čovjek još u pokretu...

Jer svaki pokret je samo dokaz o uzaludnosti;
uzaludno planiranje,
uzaludno odabiranje smjerova,
uzaludan odlazak i povratak.
Svaki smjer se mimoilazi sa ciljem.

(Razsredištenost, str. 14)

Znači nigdje i nikada nismo kod kuće, nigdje ne nalazimo utočišta, nigdje ne možemo naći zaklona od besmisla egzistencije koja nije utemeljena u transcendenciji, prekoračenosti u koju se ne ukoračuje, nego koja nas spopada u našim najtišim trenucima kao tronutost, zgranutost, zabezknutost pred neodgonetljivom tajnom vlastite opstojnosti, kada konačno smognemo snage stati:

PUTOVATI I STATI

Lijepo je putovati.
Razdavati sebe krajolicima i gradovima.
Primati u se tuđe živote.
Ne biti nigdje
a biti sazdan od svega.
Gledaj kako te putovanje preobražava
u pustinju, događaj, provaliju, ulicu!
Na putovanju postaješ zvijer,
šećeš se kroz tuđa tjelesa i predmete,
proživljavaš životnost i mrtvilo postojanja.
Lijepo je putovati...

...

Još je ljepše stati.
Jednostavno stati
tamo gdje se livada, šuma i nebo spajaju u jedno.
Bez ikakve potrebe za napredovanjem,
za povratkom.
Kao da si stigao na cilj svih pokreta
i prostor, razdaljina, korak
– ostali su naprosto bez značenja.
To što ljudi hvataju pokazalo se neuhvatljivim
jer ne znaju stati.
Tamo gdje se razlike stapaju u isto,
sve u jedno,
nedostatnost se pretvara u obilje
i svaka kretnja postaje bezrazložnom i suvišnom.

(Razsredištenost, str. 45)

Ali svaki čovjek ipak ima svoj zavičaj, svoje prirodno okružje, svoj krajolik i svoje ljude koji ga ispunjaju i oživljuju. No što ako je i on napušten, opustošen, razrušen ili čak poplavljen kao Vladićev zavičaj u okolici sela Kućani? Što ako je čovjek istrgnut i iz tog jedinog poznatog, toplog i predvidljivog mjesta na kojemu se barem donekle snalazimo u svijetu prije nego što se otisnemo iz sebe u svijet i iz svijeta vratimo opet nazad sebi, samo kako bismo otkrili da nam je uskraćeno naše samo životno ishodište? Time se bavi Vladićeva treća, dvojezična, autorovim fotografijama ilustrirana zbirka *Litanije za p-ostanak na Kućanima/A Litany for (Be)coming and Staying in Kućani*, u kojoj se slika i riječ gotovo savršeno prožimaju istovremeno ukazujući i na raskol i na sjedinjenost čovjeka s njegovim prirodnim i rodnim okružjem. Naime, tko smo i što smo bez zavičaja? Ako se nemamo gdje stalno vraćati, kad smo se već iz ovog ili onog razloga od zavičaja odmaknuli ili otuđili, ako barem nemamo gdje ostaviti svoje kosti kada nas skrši život i obuzme slutnja skore ili bliske smrti, kako možemo znati svoj iskon i svoj svrhu? Možemo li bez zavičaja imati ikakav orijentir u svijetu, pokrenuti se bilo kamo, (o)stati ili (op)stati bilo gdje? Ako nam zavičaj oduzmu ili ako on našom nebrigom propadne, možemo samo zajedno s Vladićem zavapiti kroz molitvu:

Radi zraka,
koji će bez naših udisaja
ostati bez daha!

Radi putovâ i stazâ,
što ginu
za našim stopama!

Radi mira,
koji nas i nesposobne da ga poželimo
bez pitanja obuzima!

Radi pokreta,
koji je tek ako vodi prema miru
opravdan!

Radi tišine,
koja nas od nepostojanja
neopozivo rastavlja!

Radi života,
koji je u iščekivanju da se tek dogodi
zgasnuo bez glasa!

Radi onih,
koji su se usudili umrijeti
na Kućanima!

Radi spoznaje,
da sve ono čega nema
nikome ni ne treba!

Radi onoga bez čega čovjek ostaje,
ma koliko kroz život
nagomilava!

Radi onoga Jedinoga,
koje žudnju za životom
zadovoljava!

Daj da p-ostanemo, Gospodine!

(Litanije za p-ostanak na Kućanima, str. 10-40)

Vladić se stoga svake godine uporno vraća u svoje rodno mjesto i ne da mu da odumre, ne da sebi da za njega to mjesto umre. Svako ljeto vodi on tamo cijelu svoju obitelj da ni oni ne zaborave svoje korijene i svojom prisutnošću sačuvaju svoju izvornu postojbinu od ljudskog izumiranja, čovjekovog zaborava i ljudske nasrtljive nezajažljivosti prema prirodi i njezinoj izdašnosti bez koje nam je nezamisliv goli opstanak. Akumulacijsko jezero koje je poplavilo mnoge tamošnje njive i voćnjake Vladić doživljava kao zatiranje ne samo prirodnog sklada, nego i čovječnosti nekada u izobilju prisutne u tom pitomom i nekada sretnim ljudima napućenom kraju. To umjetno jezero, ta pustoš usred obilja, ta odrođenost domaćeg stanovništva mahom rasutog u inozemstvu ono je što asocira na smrt i ljudsku bezdušnost dok čovjek pristaje na polovičan život u otimanju i iskorištavanju svega i svakoga radi isprazne udobnosti još praznijeg života vođenog negdje daleko od njegovog izvorišta. Takvo postojanje svima je teret, pa je čovjek težak i sebi, i zemlji i Bogu koji ga još nekim čudom drži na životu.

Prije nego što razvidimo kako se Vladić nosi s tim nazovi „životom” kojeg je teško raspoznati od smrti, i osobito to kako je taj filozofsko-pjesnički zor artikuliran u 65 pjesama njegove najnovije zbirke *Teret smrtnoga života*, pogledajmo kako pjesnik usporedo sa svojom poezijom razvija i svoju poetiku. Budući da se Vladićeva poezija u cjelini može okarakterizirati kao misaona, idejni sadržaj njegovih pjesama jednako je bitan za njihovu izražajnost kao i njezina poetska snaga koja pridolazi iz onog ne-misaonog na koje misao

upućuje, ali ga nikada do kraja ne zahvaća. Tu svoju osnovnu tezu o svojoj vlastitoj, ali i svakoj drugoj poeziji, ukoliko je doista riječ o poeziji, Vladić pak formulira ovako:

„Misleći pjesmu misao dobiva i sama priliku da bude potpuna misao. Otkriti na način misli ono što je pjesma znači ujedno otkriti i što je misao. U mišljenju pjesme događa se njezino dovršenje kao i dovršenje samoga mišljenja. To je prilika da mišljenje napokon dođe samo sebi kao i prilika da se pjesma samoj sebi vrati.”

(*Razsredištenost*, str. 80)

Te riječi zapravo su sam zaključak filozofsko-poetskog dodatka drugoj zbirci naslovljenog „Poetika kao mišljenje pjesme”, u kojemu Vladić pokušava objasniti zašto je njegova poezija takva kakva jest. No, on ide i korak dalje u sličnom dodatku svojoj posljednjoj zbirci *Teret smrtnoga života*, naslovljenom „Poetika kao mišljenje pjesme II: Od pjesničkog stvaralaštva do istine o čovjeku”, u kojem nastoji objasniti što poeziju uopće čini poezijom. Iako baš nije uobičajeno da pjesnici zajedno sa svojim pjesmama daju i objašnjenje njihova nastanka, odnosno da filozofiraju o biti kako vlastitog tako i sveukupnog pjesništva, Vladiću je to sasvim samorazumljivo, budući da on u svojem pjesništvu, ili točnije u svojem životu, zapravo teži sjedinjavanju poezije, filozofije i teologije u ono što on naziva „istinom o čovjeku”. Ta istina za njega je bjelodana u kršćanskoj objavi i „katoličkoj pravovjernosti”, no načini ostvarenja te istine u konkretnom životu čovjeka podrazumijevaju individualni napor pojedinca da uistinu i u potpunosti (za)živi svoju religiju u svojoj svakodnevicu. U kojem smislu je tu poezija korisna ili možda čak presudna kada je riječ o življenju kršćanske istine Vladić nastoji objasniti u svojoj produbljenoj i proširenoj poetici izloženoj u posljednjoj zbirci na čak 49 od ukupno 129 stranica. Dakle, Vladić tvrdi da misaoni sadržaj u poeziji omeđuje i problematizira granice ljudskog života, dok ono poetsko u poeziji premašuje te granice i odvodi čovjeka u ono nadmisaono, ono otajstveno, ono što je u najdubljem i za čovjeka presudnom smislu posvema religiozno jer omogućava spas čovjeka u Božjem okrilju. Poezija tako zadobiva soteriološku komponentu oslobođanja od svih ograničenja, koja se pak prema Vladiću nadaje kao kršćanska ideja o spasu duše, pa

„Pjesma privlači naše htijenje, budi našu volju, čini da hoćemo ono najviše. Ideja određuje ono što ima smisla htjeti. Stoga je odgovornost pjesništva neizmjerana – da kroz pjesmu privlači čovjeka k onomu što ima smisla htjeti. Da ostvari spoj pjesmotvorne oživljenosti, zanosa i idejne određenosti, smisla.”

(*Teret smrtnoga života*, str. 129)

Dakle, iz Vladićeve poetike može se zaključiti da nije nužno da svaka pjesma ima kršćanski idejni sadržaj da bi bila pjesma, no tek kada se u njoj taj sadržaj uobliči kroz poetski zanos, pjesma postaje religiozno stremljenje prema božanskoj istini i tek kao takva ona savršeno sjedinjuje svoje idejne i poetske elemente, odnosno postaje uistinu pjesmom koja nadahnjuje na čestitost i dobrotu. Ono što ima smisla htjeti i prema čemu ima smisla stremiti za Vladića je naravno kršćanska istina o spasenju kako je artikulirana u katolicizmu kojeg on ispovijeda u svim njegovim aspektima. To je unutarnji razlog zašto on i svoju poeziju, koja svjesno želi biti kršćanskom unatoč njezinoj snažnoj egzistencijalističkoj orijentaciji, želi zasnovati i prikazati u kršćanskom duhu. I to uopće nije sporno, jer pravo je i sloboda svakog pjesnika da svoju poeziju oblikuje kako god želi i usmjerava je kamo god želi, no vrlo je prijeporno to doseže li poezija uopće svoj umjetnički, etički i svaki drugi maksimum tek onda kada se uobliči kao kršćanska poezija s religioznim ciljem. A čini se da je upravo to ono što zagovara Vladić, koji u svojoj četvrtoj zbirci, odnosno poetici koja je prati, jasno iznosi tezu o nužnosti toga da poezija svoje ispunjenje pronade u katolički shvaćenom kršćanstvu kao „punini istine”, a kršćanstvo jedno od svojih najpotpunijih očitovanja u poeziji. Riječ „katolički” izvorno doista znači „sveobuhvatan”, „opći”, no upitno je koliko se ta obuhvatnost može proširiti na cjelinu života, odnosno može li se ona protegnuti kao opća istina o životu i čovjeku na cjelokupno ljudsko stvaralaštvo i život. Vladić brani upravo takav stav, a na svakom čitatelju njegove poezije je da razmotri, ako mu je to iz nekog razloga bitno, koliko je tome uistinu tako i koliko Vladić u tome uspijeva. Vladićev kršćanski habitus i identitet, odnosno utemeljenje njegove misli u kršćanstvu i njegov doživljaj života (i smrti) znatno obojen kršćanskim sentimentom uvjetuju, sasvim razumljivo, i njegovo shvaćanje smisla i svrhe poezije. Vladić uvijek misaono (odnosno dosljedno kršćanski) pokušava artikulirati osjećaj koji je poetski iskazan i obrađen u pjesmi, i osim što kontinuirano piše poeziju od sredine osamdesetih godina, kada je još bio srednjoškolac, on je kontinuirano i objavljuje pa se tako uporno i hrabro bori za svoju riječ u svijetu. To je za njega ujedno i promicanje kršćanske, odnosno katoličke misli, a njegovo istraživanje biti vremena, njegova gotovo ontološka analiza čovjekovog *ethosa* (ali *ethosa* više u smislu „demonске naravi čovjeka”, njegove razapetosti između Neba i Zemlje, kako je to naš nedavno preminuli filozof Marijan Cipra u svojim *Metamorfozama metafizike* preveo čuveni Heraklitov fragment *ethos anthropoi daimon*), njegov vapaj za spašavanjem devastiranog zavičaja kao konkretan etički angažman usmjeren ka očuvanju prirodnih i duhovnih vrijednosti koje tek omogućuju nalaženje samoga sebe i snalaženje u kaosu modernog života, te njegovo odvažno uočavanje vlastite smrtnosti i suočavanje s njom kroz svakodnevnu introspekciju, Vladićevi su pokušaji hvatanja u koštac s težinom ljudske egzistencije u njegovom svjesnom izboru i kršćanskoj orijentaciji da se živi i umre dostojanstveno. Biti duboko i istinski religiozan i nije drugo nego pronaći svoje vlastito ljudsko dostojanstvo.

Kršćanski predznak koji Vladić daje tim stremljenjima legitiman je sve dok se ne nameće kao opće mjerilo za sve, jer ne misle i ne osjećaju svi ljudi jednako, kao što vjerojatno nikada neće ni svi povjerovati u to da je Isus uskrsnuo, pa time i u njegovu pobjedu nad grijehom i smrću, te isključivo u spasenje po njemu kao bezgrešno začetom jedinorođenom Sinu Božjem koji se žrtvovao za čovjeka i koji je obećao život vječni svakome tko ga nasljeđuje i svjedoči. No, čini se da Vladić želi učiniti i to, budući da za sebe (a čini se i za druge), kako sam kaže, ne vidi alternativu takvom odnosu prema životu.

Smrt kao događaj i smrtnost kao bitna karakteristika ljudske egzistencije u cijelosti, odnosno čovjekova neprestana upućenost na smrt, ili kako bi to rekao njemački egzistencijalistički filozof Martin Heidegger „bitak k smrti” i čovjekova pogođenost/zaskočenost smrću, njegova krhkost i usmrtnost, strah i drhtanje koje ga hvataju na samu pomisao o smrti, o toj najvlastitijoj mogućnosti nestanka njega kao bića i prestanka svake njegove svijesti o sebi kao zasebnom biću u odnosu prema drugim bivstvujućim bićima nešto je što po samoj naravi stvari nagoni čovjeka na razne reakcije prema toj činjenici umiranja i skončavanja u životu svakog pojedinca. Kršćanski život zasigurno jest jedan od mogućih načina nošenja s vlastitom smrtnošću i pokušaj prevladavanja te čovjekove zatečenosti i pogođenosti smrću:

TERET IŠČEKIVANJA

...

V

Oče sviju nas i Oče moj,
koji si dao da možemo vidjeti a Sebe učinio nevidljivim,
ako je i igra i šala – predugo traje...
Pokaži Se!
– ili nam daj snagu da svemu okrenemo leđa
i bezbrižno se igramo do Tvoga
povratka...

(*Teret smrtnoga života*, posljednja strofa pjesme „Teret iščekivanja”, str. 18)

No, ne nužno i jedini odgovor. Svaki čovjek prije ili kasnije iznalazi neki svoj način odnošenja prema smrti i smrtnosti, i nitko od nas prema njoj nije ravnodušan. Koji je od tih odgovora kreativan, a koji ne, pokazuje se u načinu života čovjeka koji je osvijestio svoju smrtnost pa se prema njoj naučio ophoditi kreativno, to jest tako da ne potire i ne obezvrjeđuje bilo svoj, bilo tuđi život. Svi naime dijelimo istu sudbinu jednog kratkog treptaja unutar samo jednog životnog daha: od prvog udaha kada se rodimo pa sve do posljednjeg izdaha kada umremo živimo praćeni smrću, i prije ili kasnije većina nas shvati

da bi svaki naš sljedeći dah mogao biti posljednji. Prirodni odgovor na to je suosjećanje s drugim smrtnim bićima i opuštenost pred smrću:

SAMO

Kada dođeš dotle da ne znaš kamo
samo
dopusti travi da te nadraste,
dopusti lelujanju da te nadglasa
– i smjer će doći sam od sebe,
kao i cilj,
kao i sigurnost...
Svi putovi vode prema tebi,
sve stvari te pronalaze
– a ti se bespotrebno gubiš...

(Teret smrtnoga života, str. 54)

Moj pak doživljaj smrti razlikuje se od Vladićevog po tome što ja smrt ne doživljam kao neko veliko ograničenje ili kao besmisao života kojemu je zbog činjenice ljudske smrtnosti potrebna religiozna dimenzija njezinog prevladavanja, nego više kao sastavni dio života, kao njegov prirodni kraj, što god to značilo za mene kao možda isključivo ovosvjetsko biće, pa ja ne osjećam potrebu prevladavati je ili je prozirati. Ona je tu sa mnom, kao dio mog života, svjestan sam je kao dio sebe koji se neprestano rađam i umirem iz trena u tren. Što donosi sljedeći trenutak, ne mogu znati niti imam potrebu znati, naprosto uživam u ljepoti i prolaznosti (skoro) svakog trenutka. Sigurnost da ću živjeti vječno nije mi potrebna da bih sada živio čovječno. Svijest o vlastitoj smrtnosti kod mene ne budi žudnju za osiguranjem života u onostranosti, nego me samo opominje na to da pazim kakav ću biti sada i kakav ću trag iza sebe ostaviti ovdje na zemlji. Ja se već osjećam sjedinjen s Cjelinom, kako god je shvatili. No, čežnja za religioznom istinom i sjedinjenjem s Bogom ono je što nosi Vladića kroz cjelokupno njegovo stvaralaštvo koje želi spoznati kako živjeti sa smrću, ali tako da ona osmisli život, a ne učini ga besmislenim i bezvrijednim, kako ljudi često doživljavaju prisutnost smrti u svojim životima. To neprihvatanje besmisla smrti kao apsolutnog kraja koji sve vrijednosti poništava i nivelira Vladić upečatljivo opisuje u pjesmi

BLIZINA

Koji je smisao blizine
kada te nijedna ne može udaljiti od umiranja.

Tražiš sklonište pod krošnjom,
tražiš utjehu u zagrljaju,
tražiš sigurnost u mišljenju,
tražiš Boga,
tražiš...

A onda samo tako propadneš u provaliju smrti,
urušiš se u gomilu kostiju, kao odbačeni plod koji gnjije!
A onda samo tako budeš odbačen od sebe
na udaljenost koja se može prevaliti samo nestajanjem!

Ah, ta sumnja u vrijednost blizine,
nije li to znak da je smrt već nastupila...

Nije li strah da ne bude znak da već jest?

(Teret smrtnoga života, str. 31)

I doista, mnogi nažalost žive kao da su već mrtvi, i to možda najviše onda kada nisu sposobni za prisnost sa samima sobom, drugim ljudskim bićem, vlastitim životom i vlastitom smrću, kada se opiru otvaranju prema činjenici sveopće prolaznosti. Vladić u njegovanju međuljudske prisnosti ipak ne vidi konačno rješenje za zagonetku smrti jer čak nas i ljubavna ekstaza, koliko god duboka bila i koliko god nam pribavljala zaborav vlastite kratkotrajnosti, opet vraća nazad u skučenu svijest o našoj posvemašnjoj uronjenosti u zagrljaj smrti poništavateljice svih ljudskih vrijednosti. Jedino božanske vrijednosti mogu nas izbaviti iz kandži smrti: ne ljudska, nego samo božanska ljubav! Jer čovjek je nemoćan spram smrti, svi njegovi pokušaji da je se otrese nužno propadaju:

IZVANSEBNOST

Ah, ljubavi, još barem u ovu zoru,
dok nas još ima –
premalo da bismo postojali,
a previše da nas ne bi bilo...
Zaboravimo na ono što nije bilo
i dopustimo
da još jednom bude ono što će izostati...
Učinimo sebe izvansebnim,
izazovimo usud,
proglasimo vlastitu neopozivost...
prije nego što se damo za onim čega nema,
prije nego što nas dočeka ono pred čim uzmičemo...

(Teret smrtnoga života, str. 34)

Jedino Bog svojom savršenom Ljubavlju, dakle, može zagarantirati pobjedu nad smrću i čovjeku uliti nadu u besmrtnost sjedinjenja s Bogom. Poezija se za Vladića tako preobražava u približavanje samome sebi i Bogu, čime se jedino uistinu može prevladati strah od smrti i razočaranost u vlastitu smrtnost, koja je pak samo privid nepotpuno življenog života. Smrt je granica, ali ne i nešto strašno ili tragično, jer ona nije sve i ona nije kraj ako vjerujemo u milost Božju. Ona je tada zapravo čisto ništa i trebala bi nas p(r)obuditi na djelovanje bez obzira na to što jesmo smrtna bića i što smo dovoljno stari da umremo i prije nego što se rodimo. Teško razlučiva prožetost života i smrti razrješuje se pak jedino u Onostranosti, koja je pak pitanje vjere i slutnje, a za Vladića i čvrste uvjerenosti u nepogrešivost samoga Boga koji je u objavi obećao čovjeku vječni život. Smrt stoga nije strašna jer pravi Život za svakog kršćanina počinje tek nakon smrti, pa se prirodno postavlja pitanje što je onda uopće život i koja je njegova vrijednost za kršćanina. Pristupiti smrti iz sigurnosti kršćanske vjere a sagledati je na poetski način kako bi se s njom moglo zbliziti radi uvida u jedini Život koji nadilazi svaku smrtnost glavno je Vladićevo nastojanje u svim njegovim pjesničkim uzletima. Čitajući njegovu poeziju doista se stječe dojam kao da jedino poezija može koliko-toliko smisleno govoriti o smrti, jer jedino ona čini se može govoriti o neizrecivom, nemišljivom i nespoznatljivom!

Pisanje i čitanje poezije stoga je iznimno odgovorna ljudska djelatnost, pa je i pitanje o tome što pjesmu uistinu čini pjesmom i zašto je izostanak i odumiranje poetskog u životu svakog čovjeka odsudno pitanje propasti ili spasa svakog čovjeka. Biti pjesnik znači uistinu biti čovjek. Smrt prema Vladiću, odnosno prema kršćanskom shvaćanju uopće, obesmišljava život a religiozni život bi trebao osmisliti tu smrt pa tako i sam život. Naša svakodnevica nam pruža uvid u to nevidljivo religiozno koje se skriva iza vidljivog svjetovnog. Svakodnevne aktivnosti, prirodne promjene, ljudski životi protraćeni u izbjegavanju vlastite smrtnosti, raspadanje u dosadi, drhtanje u tjeskobi, izivljavanje u obijesti, naslađivanje u surovosti, vrijednosni nihilizam, sveopća pomutnja, egzistencijalna izgubljenost, svakovrsna zbunjenost i sve ostale danosti naših života doista su sastavnice naše stvarnosti, no poetski doživljaj te stvarnosti oslobađa slutnju u drugu stvarnost, odnosno istinsku duhovnost koja premašuje čak i besmisao smrti. Vladić je sebi kao pjesniku stoga postavio tri glavna zadatka, a na jednom predstavljanju svoje posljednje zbirke sam ih je ovako formulirao:

1. Stvaranje pjesništva, koje je primarno govorenje o neizrecivom.
2. Razumijevanje pjesništva, koje je zapravo pokušaj mišljenja nemišljivog.
3. Zaživljavanje pjesništva u životu pojedinca i društva, koje se pak temelji na spoznaji nespoznatljivog.

Prvo pitanje odnosi se dakle na stvaralačku (ne)moć čovjeka/pjesnika da stvara poetske vrijednosti koje imaju inspiracijsku i transformacijsku snagu

i ulogu u životima kako onih koji stvaraju pjesništvo, tako i onih koji ga u sebe primaju. I jedno i drugo je moguće tek uz Božju pomoć, odnosno stvar je nadahnuća, neke veličanstvene sile koja nadilazi često sasvim bespomoćnog čovjeka. Pjesma izravno govori čovjeku, pa je i razumijevanje pjesme i pjesništva jednako važno kao i njihovo stvaranje jer čovjek je i racionalno, a ne samo osjećajno biće. Tek kada se misao i osjećaj isprepletu u duboki doživljaj vlastite ljudskosti kroz stih, može se govoriti o učinkovitosti pjesništva – ono mora donijeti neki plod u životu čovjeka, bilo pjesnika bilo onih koji ga čitaju. Odgovornost pjesnika prema sebi i prema onima koji ga čitaju stoga je ogromna. Čitanje pjesništva tako postaje pitanje čiste savjesti jer ono neposredno progovara čovjeku *u i o* njegovoj božanskoj jezgri. Činjenica da se poezija kod nas malo čita, a još manje piše, i tek nekim čudom ipak i dalje objavljuje, dijelom valjda i uslijed Božje providnosti, dodatno obavezuje pjesnike i ljubitelje pjesme da svemu tome unatoč nastave svojom krvlju, svojim smijehom i svojim suzama pisati i voljeti poeziju. Ona je nasušno potrebna čovjeku, bio on toga svjestan ili ne. Ona ga iscjeljuje, oplemenjuje ga, vraća ga njemu samome, privodi ga Duhu.

I da pomalo zaključimo ovo poetsko/misaono druženje s religioznim pjesnikom Vladom Vladićem. Bez susreta sa smrću mimoilazimo se sa životom. Mimići se sa životom znači promašiti vlastitu ljudskost. Svoje ispunjenje ona pak nalazi u religioznosti. Valja nam se dakle religiozno kroz pjesmu zbližiti s vlastitom smrtnošću, jer tek istinska religioznost kao dubina i punina života može rastočiti smrt u nebitnost iza koje prosijava ono jedino bitno. Iako zapravo ne znamo pouzdano ni što je smrt ni što je život, i mada često ne znamo jesmo li uopće živi ili mrtvi, do neke mjere ipak možemo doživjeti vlastitu smrtnost i taj doživljaj, bio on religiozno obojen ili ne, može nam oplemeniti život. Može nas potaknuti na ljubav, suosjećanje, samosvijest, istinsku skrb za drugoga, može u nama razviti osjećaj za dubinu i poštovanje prema veličini zagonetke ljudske opstojnosti na zemlji. Život je uistinu dubok i zagonetan, baš kao i smrt, i ne nalazi se u našim, nego u rukama Božjim, kako god se taj Bog predočio ili shvatio, budući da je život, baš kao i smrt, dar. Vladić ga shvaća kao dar kršćanskog Boga i on se tom Bogu obraća ne samo molitvom nego i pjesmom, i to kako bi mu se zahvalio za taj prekrasan dar života i kako bi se nadahnuo na čovječnost:

I sada mogu slaviti onaj Život kojeg nemam
i ovaj život baš zato što ga nemam,
i smrt zato što me čuva od prividnog posjedovanja života
i zato – što je nema!

(*Teret smrtnoga života*, posljednja strofa pjesme „Pohvala svemu onome što nemam”, str. 73)

Tema broja:
CARMEN MISERABILE
NADBISKUPA ROGERIJA

Nadbiskup Rogerij

Pismo magistra Rogerija uz žalosnu pjesmu,
o tome kako su Tataři uništili Ugarsko
kraljevstvo, koja je napisana za štovanoga
gospodina Ivana, biskupa peštanske crkve,
sretno počinje

Da bi Vašem gospodstvu¹ bila razumljiva provala i napredovanje Tatara kroz Ugarsku, na sramotu križa, na propast i preveliki pokolj kršćanskoga puka, pristoji se Vašem imenu izručiti ovo djelce o njihovim djelima, bez primjese neistine sastavljeno, da ga pomno pročitate. Mnogo ćete pak u njemu naći onoga što sam sâm vidio, vrlo mnogo što sam vlastitim rukama dodirivao,² a ponešto sam doznao i od vjerodostojnih ljudi, u čijoj se nazočnosti to dogodilo. Ako kadšto ipak nađete nešto što bi se ljudskoj čuti činilo strašno i užasno, neka predmetom zgražanja ne budemo ja, pisac, i događaj, nego neka se dade hvala Kralju Kraljeva,³ koji je zaboravio svoje milosrđe i nije poštedio svoj napaćeni narod.⁴ On, naime, onima koji su s kraljevskih prijestolja srnuli u zemlju predanu propasti⁵ nije oči namazao blatom,⁶ nego im je, štoviše,

---

1 Pismo je posvećeno kardinalu Jakovu Pecorariju, biskupu grada Preneste (danas Palestrina, istočno od Rima). Nije jasno zašto u naslovu piše da je to bio Ivan, biskup peštanske crkve koja nikada nije postojala. Najvjerojatnije pogreška.

2 Kao tatarski zarobljenik 1241-1242. U glavama 34.-40. dijelovi su kojima je Rogerije svjedočio.

3 Usp. 1 Tim 6, 15; Otk 19, 16.

4 2 Ljet 36, 15.

5 Mudr 18, 15.

6 Iv 9, 6.

mač naoštrio kao munju.⁷ Nije kaznio njihove nepravедnosti štapom, nego šibom,⁸ i na grijehe nije odgovorio blagim oblozima, kojima je svoje bio navikao blažiti, nego ih je ozdravljao šibanjem i srdžbom, kad je iznenadna nevolja preplavila zemlju tako da je Ugarska, puna naroda, ostala sama.⁹ O tvrde li okrutnosti! Slobodna Ugarska prisiljena je na danak. Jao, boli! U tolikoj propasti nije bilo nikoga, od tolikih njoj dragih, koji bi je utješio.¹⁰ Molim dakle i usrdno zahtijevam, budući da bih o njihovu životu i običajima te borbi želio napisati istinu, ako sam o tužnoj i strašnoj temi prisiljen u suzama pribjeći žalosnim tonovima,¹¹ da vi i svaki čitatelj ne podredite čistu savjest pogrešnim dojmovima, jer brzopleta nepromišljenost otvara put nedopuštenim ili štetnim djelima. Ja to, naime, nisam istražio da bih kome prigovorio ili ga osudio, nego ponajviše za pouku, da bi čitajući razumjeli,¹² razumijevajući vjerovali, vjerujući prihvaćali i prihvaćajući uvidjeli da je blizu dan propasti,¹³ da vrijeme hita prema kraju. I neka znaju svi da ja o tome ne pripovijedam olako, jer tko god dopadne ruku onih Tatara, bolje bi mu bilo da nije ni rođen,¹⁴ i čutjet će se kao da je u Tartaru, a ne kod Tatara.¹⁵ To govorim prema vlastitom iskustvu. Bio sam naime među njima jedno vrijeme i polovicu vremena,¹⁶ i tada bi utjeha bilo umrijeti, kao što je muka bilo živjeti.

1. Nakana kralja Bele. Budući da je ugarski kralj Bela¹⁷ među kršćanskim vladarima bio priznati promicatelj katoličke vjere – poput svojih predaka,

---

7 Pnz 32, 41; Osvetnički mač predstavlja Božju kaznu – v. detaljnije Ivić, Nenad, *Domišljanje prošlosti*, Zagreb, 1992., str. 116-122. Toma Arhidakon ga i zove „gladius diuine ultionis” (*Historia Salonitana*, Split, 2004., str. 232). Prema sv. Jeronimu mač znači svaku pošast koja dolazi kao kazna za ljudske grijehe. U Pnz 28, napose 47-53 moguće je iščitati opseg takve kazne. U ovom slučaju je neprijatelj zaista došao „s kraja zemlje”.

8 Ps 89, 31-33; Trima suprotnim parovima Rogerije naglašava kaznu. Šiba je sredstvo kazne kad se prekrše Božje odredbe i zapovijedi. I Toma Arhidakon (*Historia Salonitana*, str. 255) piše: „Tri su, dakle, spomenute pošasti – mač, glad i zvijer – bez prestanka tri godine bičevale cijelo Ugarsko kraljevstvo te je prema Božjem sudu platilo veliku kaznu za svoje grijehe.”

9 Tuž 1, 1.

10 Tuž 1, 2; Nitko od europskih vladara nije pritekao u pomoć. Car Fridrik II. (1212-1250) borio se s papom Grgurom IX. u Italiji, a češki kralj i akvilejski patrijarh držali su vojsku u pripremi bojeći se daljnjeg prodora Tatara. Papa je pokušao utješiti kralja Belu pismom napisanim 16. lipnja 1241. (CD IV, 129-131), podijelivši oprost onima koji krenu u rat protiv Tatara.

11 Usp. Boetije, *Consolatio philosophiae*, lib. I, 2. Tihamér Turchányi („Rogerius mester Sirmalmas Éneke a tatárjárásról”, *Századok*, 1903. (37. évf.), 6. sz., str. 493-514) smatra da je ova fraza urednika prvog izdanja (Brno, 1488.) navela da djelo podijeli na pismo i žalosnu pjesmu.

12 Mt 24, 15.

13 Pnz 32, 35; Is 13, 6; Ez 7, 7.

14 Mt 26, 24.

15 O sličnosti imena Tatara s Tartarom, podzemnim svijetom klasične mitologije, i percepciji u 13. stoljeću vidi: Connell, Charles W., „Western views of the origin of the ‘Tartars’: an example of the influence of myth in the second half of the thirteenth century”, *The Journal of Medieval and Renaissance Studies*, vol. 3, no. 1, spring 1973, str. 115-137.

16 Dn 7, 25; Dn 12, 7; Ork 12, 14; iako bi se dalo zaključiti da je u zarobljeništvu bio godinu i pol, zapravo je to bilo od svibnja 1241. do kraja svibnja 1242.

17 Kralj Bela IV. (1235-1270).

kraljeva Stjepana, Emerika, Ladislava i Kolomana,¹⁸ koji su upisani u popis svetaca – uz ostala pobožna djela, što ih je činio javno, da bi pružio primjer dobročinstva, i ona što ih je činio tajno, da bi začepio nepravedna usta onima koji su govorili protiv njega,¹⁹ postojano je težio privući iskvarene i strane narode u krilo majke Crkve,²⁰ da bi, oplemenivši Bogom što više duša,²¹ svoju, time oplemenjenu, lakše doveo do vječnih radosti blaženih.

2. Kralj Bela uvodi kumanskoga kralja²² u Ugarsku. Dakle, godine 1242.²³ od utjelovljenja Gospodinova dogodilo se tako da je kumanski kralj Kuten²⁴ rečenome kralju uputio svečano poslanstvo, navodeći da je mnogo godina ratovao s Tatarima i da je nad njima izvojevao pobjedu u dva navrata.²⁵ Treći su pak put, budući da je bio nepripremljen, tako munjevito ušli u njegovu zemlju da nije mogao skupiti vojsku te mu se valjalo dati u bijeg pred opakim Tatarima. Tako su velik dio njegove zemlje, pobivši ljude, s mržnjom uništili. Zbog toga, ako bi ga htio primiti, i u slobodi držati, on mu se sa svojim spremam podložiti, i sa svojim rođacima, braćom i prijateljima, sa svim stvarima i pokretnim dobrima ući u Ugarsku te ga nasljedovati u katoličkoj vjeri. Kad je to čuo, kralj Bela obradova se radošću veoma velikom,²⁶ kako zbog toga što se takav vladar, njemu dosad gotovo ravan, htio podložiti njegovoj vlasti, tako i zbog toga što je mogao sprovesti zamišljeno: oplemeniti toliko duša Isusom Kristom. Stoga je otpustio poslanike počastivši ih bogatim darovima, a rečenom je kralju Kutenu uputio svoje poslanike i s njima braću propovjednike,²⁷ poručujući po njima da je spreman prihvatiti njega i njegove i zatraženo dopustiti, prema dobrotivnoj odluci svoje volje. Što više reći? Pošto su više puta razmijenjeni poslanici, Kuten je sa svojim krenuo na put prema

---

18 Stjepan I. (1001-1038), proglašen svetim 1083; Emerik, sin Stjepana I. (prijestolonasljednik 1007-1031), proglašen svetim 1083; Ladislav I. (1077-1095), proglašen svetim 1192; Koloman (1095-1116) nije kanoniziran, ali je ovdje, kao slavni kralj, uvršten među svoje prethodnike.

19 Ps 63 (62), 12.

20 Bela IV. je još kao kraljević (*rex junior*) poslao dominikansku misiju u Veliku Ugarsku da bi pokrstio Kumane – vidi: Berend, Nora, „The Mendicant Orders and the conversion of pagans in Hungary”, *Alle Frontiere della Christianità. I frati mendicanti e l'evangelizzazione tra '200 e '300.*, Atti del XXVIII Convegno Internazionale, Centro italiano di studi sull' alto medioevo, Spoleto, 2001., str. 253-279 (263).

21 Usp. 1 Kor 9, 19.

22 Kumani (u bizantskim izvorima spominju se kao Κομάνοι, u ugarskima Kún, u njemačkim Valwen, Rusima su poznati kao Polovci, a Perzijancima kao Quipčâq) nomadski su narod turskoga podrijetla. O njima detaljnije u: Vásáry, István, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge University Press, 2005. i Pálóczi-Horváth, András, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe People in medieval Hungary*, Budapest, 1989.

23 Dakako, riječ je o 1239. godini. Greška se vjerojatno dogodila tako što je u rukopisu godina bila napisana rimskim brojkama kao MCCXIL, što se moglo pogrešno pročitati kao MCCXLII.

24 Kuten se spominje kao kumanski kralj još od bitke na Kalki 1223.

25 Ove dvije kumanske pobjede odnose se na početne uspjehe protiv manjih mongolskih jedinica.

26 Mt 2, 10.

27 O djelovanju dominikanaca u Kumaniji vidi: Dienes, Mary, „Eastern Missions of the Hungarian Dominicans in the First Half of the Thirteenth Century”, *Isis*, 27 (1937), str. 225-241. i Berend, Nora, „The Mendicant Orders and the conversion of pagans in Hungary”, str. 253-279.

Ugarskoj. Kralj mu je pak u zadivljujućem kraljevskom sjaju krenuo u susret na granicu svoje zemlje te njemu i njegovima iskazao toliko iznimne počasti da to stanovnici njegove zemlje od pamtivijeka nisu učinili ni vidjeli. Napokon, budući da zbog brojnosti nisu mogli ugodno boraviti na jednom mjestu i zato što su bili rod tvrd i oštar, nevičan pokoravanju, dao im je jednog od svojih prvaka da ih vodi, kako ne bi naštetili Ugrima ili bili od njih oštećeni te da svima – kojih je, govorilo se, osim njihovih obitelji bilo oko četrdeset tisuća²⁸ – podmiri troškove, sve do unutrašnjosti njegove zemlje.²⁹

3. Omraza između kralja i Ugra: prvi njezin uzrok. Kad je kumanski kralj sa svojim plemićima i seljacima započeo putovati Ugarskom, stali su Ugrima nanositi tešku štetu na pašnjacima, usjevima, vrtovima, zasadima, vinogradima i drugome, jer su imali nebrojena krda. Još je strašnije bilo što su, budući da su bili divlji ljudi, gnusno silovali sirotinjske djevojke te, kad bi se ukazala prigoda, kaljali i ložnice moćnika, premda su i Ugri obljublivali njihove jednako priproste žene. Ako bi Ugrin Kumana ošteti u kakvoj stvari ili osobno, odmah je nad njim bila izvršena pravda, kako se drugi ne bi usudio slično počinuti. Ako bi pak Kuman ošteti Ugrina, nije on nad njim dobivao zadovoljštinu, a kad bi je odlučio ustrajno potraživati, umjesto pravorijeka, katkad bi mu bilo uzvraćeno šibama. I tako se među narodom i kraljem rodila mržnja.

4. Drugi uzrok omraze između kralja Bele i Ugra. Neka mi bude dopušteno nakratko se udaljiti od teme, da bi čitatelji razumjeli³⁰ i slušatelji saznali uzrok uništenja Ugarske, a onda ću se što brže vratiti nastavku započetoga. Kad je kralj Andrija dobre uspomene, otac ovoga kralja Bele, platio dug smrti, odmah je kralj s prvacima i plemićima kraljevstva došao u Stolni Biograd.³¹ Čim ga je ondje ostrogonski nadbiskup,³² kako je običaj, okrunio kraljevskom krunom, neke je od svojih velikaša koji su bili pristali uz njegova oca protiv njega, otjerao u progonstvo,³³ neke, koje je uspio uhvatiti, bacio je u tamnicu,³⁴ a jednoga od glavnih, palatina Dionizija,³⁵ dao je lišiti očinjega vida. Ondje je donio i zapovjedio proglasiti neke odredbe: da bi se zemlja očistila od zlih ljudi koji su se umnožili i suzbila drska bahatost velikaša, naredio

---

28 Je li bilo riječ o 40.000 pojedinaca ili toliko obitelji, nije posve jasno i bilo je predmetom raznih rasprava, v. Berend, Nora, *At the gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300*, Cambridge, 2001., str. 71-72.

29 Kumani su naselili pusti kraj u unutrašnjosti zemlje, između rijeka Dunava i Tise.

30 Mt 24, 15.

31 Današnji Székesfehérvár. Kralj Andrija umro je u rujnu 1235., Bela je ondje stigao 21. rujna.

32 Robert (1226-1239).

33 Nikola, sin Borca, iz roda Szák; Nikola, sin Nikolin, zvan Mica Barbutus; Ladislav, sin Gyule Starijeg, iz roda Kán, Dionizije, unuk Ampodov; Mihovil, sin Ampodov i magister Nikola.

34 U tamnici je 1237. umro Gyula (Jula) Stariji iz roda Kán, dvorski knez za kralja Emerika i palatin za kralja Andrije II.

35 Dionizije, sin Ampodov, kraljev blagajnik (1215-1224) i palatin (1227-1229, 1231-1234).

je da se primjereno kazni svaki velikaš, izuzevši njegove prvake, nadbiskupe i biskupe, koji bi se u njegovoj prisutnosti usudio sjesti na kakvu stolicu, te je sve njihove stolice, koje je uspio pronaći, dao spaliti.³⁶ To su mu rodbina prognanih i prijatelji zatočenih, bojeći se i za sebe, uzeli za veliko zlo. Odatle je među njima nastala sablazan.

5. Odatle je proizišao i treći uzrok omraze. Osim toga, plemići su s gorčinom u srcu iznosili da su njih same ili njihove roditelje kraljevi vrlo često slali u vojne protiv Rutena, Kumana, Poljaka i drugih te su ondje neki poginuli od mača, neki umrli od gladi, neki bačeni u tamnicu, neki izvrgnuti različitim mukama; a da su kraljevi koji su u ono vrijeme vladali, davali odštetu i primjerenu naknadu onima koji su se vratili ili rođacima zatočenih, ustupajući im u trajni posjed sela, posjede i imanja.³⁷ Ovaj, pak, ne samo da im ništa nije dodao, nego je ono što im je bilo dodijeljeno sam sebi vratio u pravo i vlasništvo, bez ikakva smanjivanja. To je bol, to je mač koji je probo duše Ugrâ: naime, oni koji su bili bogati i moćni i uza se imali neobuzdano mnoštvo, jedva su se sami mogli uzdržavati.

6. Četvrti uzrok omraze između kralja Bele i Ugrâ. Nadalje, vrlo su se često žalili na to da je kralj, protivno običaju kraljevske vlasti, a da bi ih omalovažio, samovoljno naredio sljedeće: koje god časti bili plemići, na njegovu dvoru ne mogu pokrenuti nikakav posao niti s njim osobno govoriti, ako nisu podastri molbu kancelarima i nakon toga iščekivali kraj posla. Zbog toga su se mnogi i za najmanje stvari toliko zadržavali na dvoru, da su morali prodati konje i drugu imovinu kako bi pokrili troškove, a i mnogo su puta odlazili ne obavivši poslove. Naime, kako su govorili, kancelari su nekima otežavali a nekima pomagali, kako im se htjelo, zbog toga što se nije moglo s kraljem govoriti bez njihova posredovanja; zbog toga su plemići općenito i javno očitovali da su kancelari njihovi kraljevi i govorili da drugog kralja nemaju.

7. Odatle je proizišao i peti uzrok omraze. Još su i to iznosili, da je mimo ili protiv njihova savjeta, i radi toga da ih potisne i unese smutnju, doveo Kumane; što se moglo zaključiti iz toga što oni nisu imali mogućnost vidjeti kralja, osim iz daljine, i mogli su s njime govoriti samo preko posrednika, kad su, pozvani ili nepozvani, došli na dvor. A ako bi i najneugledniji Kuman došao, odmah bi put bio otvoren i on je ulazio. Osim toga, kralj je kako na sjednicama tako i savjetima, u svemu pretpostavljao Kumane Ugrima. Zbog toga ih je obuzela tolika ogorčenost da su je jedva mogli trpjeti i, premda to nisu izražavali, u srcu i duši nisu mu više bili naklonjeni, niti su o njemu miroljubivo mislili.

---

36 Riječ je o stolicama na kojima su velikaši sjedili na zasjedanjima kraljevskoga vijeća; otad su stajali.

37 *Possessio* je bilo kakav posjed, a *praedium* je obrađena jedinica dana u zakup, uz obveze.

8. Odgovor na prvi uzrok mržnje. Kraljevi pristaše i privrženici nastojali su ga u svemu opravdati, ovako odgovarajući na pojedine od spomenutih razloga. Nakon što su Kumani uvedeni u zemlju, kod samostana de Kew³⁸ oko Tise sazvani su prvaci, velikaši, knezovi i svi Kumani, budući da su vjerodostojni ljudi dojavili kralju da Kumani nanose štetu Ugrima. Tada je pomnim razmatranjem donesena zajednička odluka da se kumanski plemići sa svojim slugama odvojeno pošalju po pojedinim ugarskim pokrajinama, da svaki boravi u sebi dodijeljenoj provinciji i tako, budući da nigdje ne bi bili mnogobrojni, ne bi mogli štetiti Ugrima. I ako bi Kuman Ugrina, ili Ugrin Kumana, povrijedio, knezovi kojima je to bilo naloženo pod prijetnjom gubitka kraljeve milosti, dijelili bi jednaku pravdu. Kumani su, doduše, bili vrlo nezadovoljni zbog toga što su se morali razdvojiti, no tako su naposljetku lutali pustim krajevima Ugarske sa svojim suknenim šatorima, marvom i stokom, ne nanoseći štetu nikome. Budući da su mnogi među njima bili siromašni, uzimali su ih Ugri kao sluge gotovo bez ikakve naknade, tako da im je njihov položaj bio više na korist negoli na smetnju. Dakle, trebalo je da prestane narodna zlovolja s tim u vezi.

9. Odgovor na drugi uzrok mržnje. Nitko zdrave pameti ne bi se trebao čuditi tome što je kralj, kad je po očevoj smrti preuzeo vladanje kraljevstvom, neke velikaše podvrgnuo ispitivanjima i mučenju. Naime, oni su među kraljem i njegovim ocem često izazivali razdor i sablazan, tako da su se jedan i drugi, prikupivši vojsku, često odlučivali uzajamno sukobiti, no ipak su posrednici među njima ponovo uspostavljali mir. Kad je i sam kralj dolazio na očevo dvor, oni mu se gotovo ni u čemu nisu pokoravali, štoviše, trudili su se obečšašćivati ga riječju i djelom koliko god su mogli, što se ne može prikriti. I zločinački su radili o životu ocu i sinovima, da bi, kad oni budu mačem ubijeni, svaki što lakše bez ikakve obveze zadobio svoj dio Ugarske, koju bijahu među sobom na dijelove razdijelili. Kad nisu te zamisli mogli provesti u djelo, smislili su nešto još zlotvornije. Austrijskom vojvodi³⁹ su, naime, uputili pismo s jamstvima i uvjetima, obećavajući gospodinu Fridriku, rimskom caru, dati kraljevsku krunu i cijelu Ugarsku.⁴⁰ No, glasnik je na putu bio zarobljen i doveden pred kralja zajedno s pismom, stoga to što je njih urotnike sačuvao na životu čin je milosrđa, koji nadvisuje presudu.⁴¹ Ako je pak odlučio da se zemlja očisti od zlih ljudi, kakvu nepravdu sadrži takva odluka? Ako je dao spaliti stolice veli-

---

38 Samostan Kew je benediktinska opatija Sv. Stjepana u Banoštoru (Vojvodina), koju je na svojem zemljištu Keu polovicom 12. stoljeća podigao ugarski palatin i hrvatski ban Bjeloš. Smještena je na desnoj obali Dunava, četrdesetak kilometara uzvodno od utoka Tise. Više vidi u: Gulin, Ante, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Sjeverna i središnja Hrvatska*, Zagreb, 2001., poglavlje „Srijemski kaptol Sv. Stjepana de Kw”, str. 169-178. i Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. III, Split 1965, str. 37-40.

39 Fridrik II. Babenberg (1230-1246), vojvoda Austrije i Štajerske; poginuo u bitki protiv Bele IV. na rijeci Litavi (Leitha).

40 Car Fridrik II. (1212-1250); o tome da je ugarska kruna ponudena caru piše samo Rogerije.

41 Sadržaj ove rečenice nije sasvim jasan, ovo je jedno od mogućih čitanja.

kaša, gdje je tu bila nepravda? Moraju li gospodari biti jednaki podčinjenima? Nisu, dakle, Ugri bili pravedni u toj stvari.

10. Odgovor na treći uzrok mržnje. U vezi s trećim uzrokom mržnje kralja su ovako opravdavali. Svi dobro znaju da Ugarska ima 72 županije. Njih su ugarski kraljevi dodjeljivali zaslužnima, a oduzimale su se bez nepravde prema vlasniku. Od tih županija imali su ugodnosti, bogatstvo, časti, moć, uzvišenost i zaštitu. Ali, zbog rasipnosti nekih njegovih predaka,⁴² prava županija su toliko smanjena, da su nekima, ne pitajući jesu li zaslužili ili nisu, u trajno vlasništvo dodijelili posjede, sela i imanja što su bila pripadala županijama. Zbog toga župani nisu imali ljudi i kad su išli u rat činilo se da su zbog smanjenja županija obični vojnici. Oni pak koji su bili moćniji, kao što su glavni tavernik,⁴³ koji se naziva i komornikom, glavni kraljev stolnik, vinotoča i konjušnik te ostali koji su imali dvorska dostojanstva, toliko su se time osilili da nisu ništa držali do kraljeva. Ovaj pak, želeći obnoviti moć krune, koja je bila sasvim oslabjela, premda na nezadovoljstvo mnogih, ipak je silno nastojao nepravedno otuđeno vratiti u pravo i vlasništvo županija, kako od onih koji su mu se protivili, tako i od svojih pristaša. Premda nikome nije činio nepravdu i prema svima je postupao u skladu sa svojim pravom, ipak je onima koji su mu dobro i vjerno služili davao prikladnu odštetu od kraljevskih dobara. Odatle proizlazi da bi zlovolja Ugra morala prestati, jer se kralj služio svojim pravom.

11. Odgovor na četvrti uzrok mržnje. Budući da je cijelo Ugarsko kraljevstvo bilo nagršeno mnogostrukim različitostima i proturječnim običajima, kralj je svim snagama prionuo na obnovu. Zauzet teškim poslovima nije mogao pojedince dobitivo osobno primati, nego je nakon pomna promišljanja odlučio da se poslovi njegovih podanika moraju na njegovu dvoru rješavati na temelju zahtjeva, kao u rimskoj kuriji. Svojim kancelarima je naložio da sami što brže mogu riješe lakše i jednostavnije poslove, a da njemu na saslušanje donesu one teže i složenije. To je činio zato da bi se poslovi brže obavljali. Ali, zlobnici su ono što je bilo iznađeno da olakša onima koji trpe izokrenuli u nepravedan probitak i prijetvorno su nastojali pronaći čvor u kućini i dlaku u jajetu.

12. Odgovor na peti uzrok mržnje. Govorili su da je sasvim netočno da je kralj doveo Kumane da bi pritisnuo Ugre i zbog mržnje prema njima. Doveo ih je samo radi toga da poveća štovanje imena Božjeg u Ugarskoj svojega vremena i da se tako, kad bude morao u rat protiv neprijatelja krune, zajedno s Kumanima protiv njih žešće i tvrđe bori. Ako li je pak Kumane častio više negoli Ugre, to oni nisu trebali ni smjeli loše podnositi: govorio je, naime, da priliči kraljevskome dostojanstvu najviše častiti goste koje je doveo, jer im je

---

⁴² Kraljeva Emerika (1196-1204) i Andrije II. (1205-1235).

⁴³ Kraljevski blagajnik.

zakletvom obećao i jer su ga stali nasljedovati u njegovoj vjeri, a budući da su Ugrima mrski, kralj im je u Ugarskoj bio jedini zaštitnik. Kralj je, naime, pokrstio kumanskoga kralja Kutena, dok su mnoge druge krstili velikaši i plemići kraljevstva, tako da su već počeli sklapati brakove s Ugrima; da im kralj nije bio naklonjen, oni ne bi bili ostali u Ugarskoj. Pošto se čulo sve što je dosad izloženo, pisac ne izvodi zaključak te rasprave, nego neka čitatelj, ako može, dokrajči spor, vodeći se pravednošću.

13. Pripomena za nastavak kazivanja. Završivši s umetnutim dijelovima, pisac upravlja pero nastavku započete teme. Ako bi ga tko htio ugristi otrovnim jezikom prigovarajući da se takvi umetci nimalo ne tiču stvari i da je moglo biti bolje bez njih, to nije istina, jer je upravo taj razdor bio razlogom što je Ugarska tako brzo uništena.

14. Ugarsko javno mnijenje. Kad je godina Gospodnja (1240.) istekla, a Ugarska bila zlovoljna prema kralju, oko Božića je stigao glas da Tatari pustoše granice Ugarske koje se dotiču Rusije. O tome su kralja obavijestili njegovi glasnici te je stoga poslao svog najuglednijeg kneza, palatina,⁴⁴ s vojskom da čuva vrata Rusije, koja se zovu Brdska,⁴⁵ kuda se prolazilo u Ugarsku, i naložio je neka se po cijeloj Ugarskoj proglasi da se za vojevanje pripreme kako plemići tako i oni koji se zovu kraljevim služnicima te posade i oni koji pripadaju gore spomenutim utvrdama, tako da budu spremni kad ih kralj pozove. Dok se to razglašavalo po cijeloj Ugarskoj, Ugri u velikom veselju⁴⁶ nisu htjeli u to vjerovati, govoreći da su se o Tatarima već toliko puta čule takve glasine i da su uvijek vidjeli da su ništavne. Stoga su govorili: 'Mnogo toga će nastati što je već propalo.'⁴⁷ Drugi su izjavljivali da takve glasine potječu od crkvenih dostojanstvenika, kako tada ne bi išli u Rim, kamo ih je rimski prvosvećenik pozvao na koncil.⁴⁸ Tako su oni mislili. Pa ipak su svi znali da je kaločki nadbiskup Hugolin⁴⁹ poslao u Veneciju po galije za sebe i neke svoje sufragane, ali ih je protiv njihove volje kralj pozvao natrag s puta. Brojni drugi su pak tvrdili da imaju mnogo toga prigovoriti kralju, jer su Kumani sklopili savez s Rutenima da bi se zajedno borili protiv Ugra, od kojih su pretrpjeli mnoga zla i vrlo često bili poraženi. Zato da je prije spomenuti Kuten sa svojima došao više od godinu dana prije njih,⁵⁰ da bi doznao kakva je zemlja, naučio jezik i počeo se boriti protiv kralja čim sazna da su Ruteni ušli, kako bi oni lakše

44 Knez-palatin bio je tada Dionizije (1235-1241), iz roda Tomaj.

45 Prolaz kroz Karpate, koji se danas naziva Vereckei hágó.

46 Bilo je, naime, vrijeme karnevala.

47 Horacije, *Epistula ad Pisones (Ars Poetica)*, 70.

48 Papa Grgur IX. (1227-1241) sazvao je opći koncil u Rimu na Uskrs (31. ožujka) 1241. Koncil nije održan, jer je car Fridrik II. zarobio 100 biskupa koji su dolazili morskim putem, a i papa je umro u kolovozu iste godine.

49 Ugolin (Ugrin), kaločki nadbiskup (1219-1241), poginuo kod Mohija (v. gl. 30).

50 Ujesen 1239.

mogli osvojiti vrata, požuriti Kutenu u pomoć te što brže opustošiti neki dio Ugarske. Likovali su i podbadali kralja zbog toga što je uveo Kumane, kako je gore rečeno. I u tome se mišljenju većina njih slagala.

15. Kraljevo vijecanje protiv Tatara. Kad je nakon toga, uoči korizme,⁵¹ kralj nastavio put, budući da se takav glas sve više širio, požurio je u neko mjesto, smješteno poviše obale Dunava, koje se naziva Buda,⁵² u kojemu je običavao svetkovati korizmu zbog toga što se to mjesto smatralo središnjim. Sazvavši nadbiskupe, biskupe i druge velmože kraljevstva, ustrajno je vijecao kako bi se moglo doskočiti tolikoj nevolji, često ih opominjući i potičući neka svaki drži svoje najamnike spremnima. Kutena je, pak, kao osumnjičenika i sudionika zločina, kralj pozvao zajedno sa ženom, sinovima, kćerima i nekim njegovim velikašima te su svi, po zajedničkoj odluci dvorskoga vijecanja, stavljeni u pritvor, da ne bi mogli pobjeći.

16. Što je učinio kralj Bela kad mu je palatin potvrdio glas o provali Tatara. Negdje pak sredinom korizme⁵³ dojurio je do kralja jedan od palatinovih vojnika, donoseći od njega vijest da su (Tatari) već došli do vrata Rusije, da uništavaju zapreke⁵⁴ i da ne vjeruju da im se palatin može oprijeti ako mu kralj ne pošalje brzu pomoć. Kralj, još uvijek u nevjerici, nije imao uza se naoružanih vojnika. I dok je tako u svojoj zabrinutosti čekao, četvrtoga je dana stigao sam palatin, koji je jahao danju i noću. Rekao je da se 12. ožujka s njima sukobio u vratima i da su gotovo svi njegovi vojnici okrutno pobijeni strijelama i mačevima, a da je on s malobrojnim pobjegao i da je njemu došao dojaviti što mu se dogodilo. I premda se kralj zbog zlosretnih glasova prilično zabrinuo, ipak je otpustio nadbiskupe, biskupe i druge svoje knezove i velikaše, naređujući im čvrsto i strogo da se svaki, prikupivši vojske prema mogućnostima, vrati k njemu žurno i bez odgađanja, kako je to prijeka potreba i očigledna korist tražila. I naredi magistru Stjepanu, biskupu vačkom,⁵⁵ te prepoštima – aradskom i onom čanadskom svetog Spasitelja⁵⁶ – da žurno otiđu kraljici⁵⁷ i pohitaju prema granici Austrije te da ondje iščekuju ishod

51 Te je godine, 1241., korizma bila od 13. veljače do 24. ožujka.

52 Riječ je o mjestu Obudi, malo sjevernije od današnje Bude.

53 Oko 6. ožujka 1241.

54 *Indagines* (mađ. gypű) je pojam za „a special defensive system (...) consisting of logs, ditches and hedges blocking the routes leading into the kingdom” na granicama kraljevstva – v. Pál Engel, *The realm of St Stephen*, London, New York, 2001., str. 73 i Göckenjan, Hansgerd, *Hilfswölker und grenzwächter in mittelalterlichem Ungarn*, Wiesbaden, 1972., str. 8-9. Toma Arhidakon piše (*Historia Salonitana*, str. 221) da su Tatari pak imali „četrdeset tisuća sjekironoša, koji su išli ispred vojske i sjekli šume, ravnali putove i uklanjali sve prepreke s mjesta na kojima su ulazili”.

55 Stjepan de Vancsa, biskup vački (1240-1242), poslije nadbiskup ostrogonski (1242-1253) te biskup grada Preneste i kardinal (1253-1268), umro 1270.

56 Prepošt je ekvivalent arhidakonu. Aradski je prepošt u ono vrijeme bio Albert, dok ime prepošta čanadskog kaptola sv. Spasitelja nije poznato.

57 Marija Laskaris, kći bizantskoga cara Teodora Laskarisa.

ovih događaja. Potom pismom zamoli austrijskoga vojvodu da požuri k njemu, a naloži i svim Kumanima da nikako ne odugovlače doći k njemu. On sam, sakupivši vojsku iz Ostrogona i Stolnog Biograda, udaljenih samo dan hoda, smjesta prijeđe Dunav te se zaustavi u velikom i vrlo bogatom teutonskom naselju što ga nazivaju Pešta,⁵⁸ nasuprot Budi na drugoj strani Dunava, očekujući svoje prvake, župane i velikaše s njihovom vojskom.

17. Još jedna pripomena. Oče i štovani gospodine, obratite pozornost! Budući da se mnogo stvari istovremeno dogodilo, nije ih moguće istodobno reći, nego se treba udaljiti od jedne teme i prijeći na drugu.

18. Slijedi opet pripomena. Zapamtite stoga imena tatarske gospode i kako su ušli u Ugarsku te njihovu podmuklost, da ni jedan dio priče ne bi ostao neobjašnjen, da bi se svemu pridalo zasluženo značenje.

19. Imena tatarskih kraljeva koji su ušli u Ugarsku. Kralj kraljeva i gospodar Tatara što su ušli u Ugarsku vlastitim se imenom naziva Batu.⁵⁹ Pod njim je bio vođa, zapovjednik vojske, Boketor,⁶⁰ a govorilo se da ih Kadan⁶¹ nadvisuje valjanošću. Među tatarske kraljeve ubrajali su se Koakton, Fejkan, Peta, Hermeus, Čeb i Okadar,⁶² premda su među njima bili još brojni kraljevi, prvaci i moćnici koji su s petsto tisuća oružnika napali Ugarsko kraljevstvo.⁶³

20. Kako su Tatari razorili Rusiju i Kumaniju. Kad su Rusiju i Kumaniju potpuno i zdušno razorili, na povratku su redovito ostavljali netaknuto pogranično područje prema Ugarskoj, u razmaku od četiri ili pet dana hoda, da bi, kad se vrate, našli živčeva kako za sebe tako i za konje, a i da glas ne bi došao do Ugara. Kad su pak potrošili živčev spomenutih kraljevstava, odlučili su zaposjesti i Ugarsku. Veliki gospodar Batu se, raspustivši cijelu obitelj, sam sa svojim malobrojnim vojnicima ravnim putem požurio na rečena vrata Rusije, što su bila vrlo blizu mjesta gdje je kralj skupljao vojsku, te je, pobijedivši palatinovu vojsku, zauzeo ta vrata i ušao.⁶⁴ Kralj Peta krenuo je kroz Poljsku, osobno je

---

58 Peštu su podigli germanski naseljenici koje su doveli kralj Stjepan (1001-1038) i njegova kraljica Gizela, bavarska princeza.

59 Batu je sin Džučija i unuk Džingis kana. Kralj kraljeva i gospodar (*rex regum et dominus*) biblijska je sintagma – 1 Tim 6, 15; Otk 19, 16.

60 Ova se varijanta imena odnosi na iskusnog generala (*noyan*) Subotaija – v. Göckenjan, Hansgerd i Sweeney, James Ross (ur.), *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235-1250.*, Graz/Bern, 1974., str. 201, bilj. 89.

61 Kadan je sin kana Ogotaja i unuk Džingis kana.

62 Koakton, Hermeus, Čeb i Okadar ne pojavljuju se nigdje drugdje u izvorima. Fejkan je zapravo Sejban, Batuov brat. Peta je zapravo Bajdar, sin kana Čagadaja.

63 Broj napadača je mogao biti nešto veći od 100,000. Gornja je brojka pretjerana. Doduše, moguće je da su sa sobom vodili i do 500,000 konja. Svi su nomadski ratnici vodili sa sobom nekoliko konja. O tome više o mongolskome načinu života i njihovoj vojsci.

64 To je spomenuto u 16. glavi – dogodilo se na dan 12. ožujka.

ubio jednoga od poljskih vojvoda⁶⁵ i razorio preslavni grad Wrocław,⁶⁶ učinivši strahovit pokolj, s jednakom okrutnošću prešao u zemlju moravskoga vojvode – a ostali vojvode mu nisu mogli priteći u pomoć – i požurio se prema vratima Ugarske.⁶⁷ Kralj Kadan je prevalio tri dana puta bez staze kroz šume između Rusije i Kumanije te je stigao do bogate Rudane,⁶⁸ naselja Teutonaca⁶⁹ smještena među visokim planinama, gdje su bili kraljevi srebrokopi i gdje je živjelo nebrojeno mnogo puka. Budući da su ti ljudi bili ratoborni i nisu oskudijevali oružjem, na vijest o dolasku Tatara izišli su iz svoga naselja kroz šume i planine da bi im se suprotstavili. Opazivši naoružano mnoštvo, Kadan se povukao, hineći da se pred njima dao u bijeg. Ovi su se tada vratili kao pobjednici te su se, odloživši oružje, stali opijati vinom, kako to traži germanska pomama. No, Tatari su se iznenada vratili te su, kako nije bilo nikakvih opkopa, zidina i utvrđenja, ušli u naselje s mnogo strana. Premda je tu i tamo bilo velikoga pokolja, narod je uvidio da im se ne može oprijeti, pa im se potpuno predao na milost i nemilost. Kad je Kadan uzeo naselje pod svoju zaštitu, mjesnog kneza Ariskalda sa 600 izabranih teutonskih oružnika pridružio je svojim vojnicima i počeo s njima prolaziti na ovu stranu šumâ. Boketor pak i ostali kraljevi prijeđu rijeku što se naziva Zeret⁷⁰ i stignu do zemlje kumanskoga biskupa.⁷¹ Svladavši ljude koji su se bili ondje okupili za bitku, počnu potpuno zauzimati zemlju. Vratit ću se sad na ugarskoga kralja, koji se nalazio u rečenom mjestu Pešti, da bih opširnije opisao njegovo napredovanje.

21. Kako su Tatari napredovali nakon što su zauzeli vrata. Pošto je dakle veliki gospodar Batu zauzeo vrata,⁷² stao je paliti mjesta, njegov mač nije štedio spola ni dobi te je hitao na ugarskoga kralja što je brže mogao. I kad je došao na pola dana udaljenosti od Pešte, na uskrсни petak,⁷³ odmah je neke poslao na mjesto da pale i kolju, kao što im je urođena zloća nalagala. Sljedećeg je dana poslao druge ili iste koji su činili slična ili gora nedjela. No, kralj nikako nije dopuštao da itko iziđe i sukobi se s njima. Oni su se, pak, povlačili kad bi se povjerovalo da nadolaze, a nadolazili kad se mislilo da se povlače, provodeći

65 Vojvoda Henrik II. Pobožni poginuo je u bitki kod Liegnitza 9. travnja. Njegova majka, sveta Hedviga, bila je sestra Getrude, majke Bele IV.

66 Bajdar (Peta) je došao pred Wrocław početkom travnja 1241.

67 Ali ne na ona sjeveroistočna, Vereckei-hágó, kako to komentira Juhacs u *Scriptores rerum Hungaricarum*, Emericus Szentpétery (ur.), 2 vols., Budapest 1937-1938 (str. 564, bilj. 4), nego na ona na sjeverozapadu, Vlára-szoros, nedaleko od Trenčina – vidi: Nagy, Balász (ur.), *Tatárjárás*, Budimpešta, 2003., karta na str. 373.

68 Danas Oradna (rum. Rodna-Veche) u Transilvaniji.

69 Prva grupa germanskih naseljenika u Transilvaniju bili su Flamanci oko 1150. godine. Tijekom 13. stoljeća područje su naselili brojni Sasi iz Porajnja i Mosela (Pál, Engel, *The Realm of St Stephen*, str. 114). Vidi i poglavlje „New settlers. Saxons”, u: Gyula Kristó, *Early Transilvania (895-1324)*, Budapest 2003., str. 115-126.

70 Sereth u Bukovini.

71 Istočno od Transilvanije, današnja Moldavija.

72 Vidi bilješku na početku 14. glave.

73 U Mongolensturm u prijevodu piše da je to bilo 15. ožujka. Uskrs je bio 31. ožujka. Batu je zauzeo vrata 12. ožujka, a 15. ožujka je već bio pred Peštom, dakle, u tri je dana prešao 300 kilometara.

čitav dan u poigravanju.⁷⁴ Kada su u nedjelju činili to isto, kaločki nadbiskup Ugolin je teško trpio što su ovi poput razbojnika pobili toliko dobrih ljudi i još teže što se njemu i njegovima kralj činio malodušnim. Stoga suprotno kraljevoj zapovijedi izađe s nekolicinom svojih da se sukobi s njima. Oni se okrenu i stanu se pomalo povlačiti. Videći to, nadbiskup ih stane galopom slijediti. Tataři napokon nađu močvarno zemljište i onuda prijeđu močvaru. Nadbiskup to ne primijeti, nego brzo uleti, jer im je bio blizu. No, njega i njegove pritisne težina vlastita oružja, pa nisu mogli ni prijeći niti se povući. Tataři se brzo vrata na njih, okruže močvaru, izmetnu na njih strelice poput kiše i sve ih pobiju. Nadbiskup je umaknuo s trojicom ili četvoricom i tako se smućen vratio u mjesto, silno se srdeći koliko zbog gubitka svojih ljudi toliko zbog toga što kralj nije poslao nikoga da mu pritekne u pomoć.

22. Kako je uništen grad Vač. Na uskrсну nedjelju⁷⁵ dio je vojske Batua, kralja kraljeva, došao do grada Vača, koji leži na obali Dunava, pola dana hoda od Pešte, gdje je kralj boravio s vojskom. Pošto su sasvim zauzeli i osvojili grad, u žestokoj su borbi svladali nebrojeno mnoštvo naroda, kako iz grada tako i okolnih sela, koje je utočište našlo u crkvi i biskupskoj palači koja je bila utvrđena kao zamak. Domogavši se crkvene riznice, pobiju mačem kanonike i ostale, gospode i djevojke koje su htjeli, te sve potpuno spale. Tako su na nedjelju muke Gospodinove i Vačani doživjeli mučeništvo te zaslužili tako svoj dio Gospodina Isusa Krista.

23. Kako je austrijski vojvoda napao Tataře. Nikako ne treba propustiti reći da je austrijski vojvoda došao na kraljevu molbu, ali s nekolicinom, kao da ne zna što se događa, i nenaoružan.⁷⁶ Kad su neki Tataři po običaju došli do mjesta Pešte, uzeo je oružje i konje te krenuo prema njima. Kad su se trebali sukobiti, oni se okrenu i stanu se povlačiti, kao što su običavali. Vojvoda popusti uzde i podbode konja, dohvati jednoga i probode ga kopljem tako da se vrh koplja slomio i svali ga na zemlju s konja. Drugome pak njihovu knezu,⁷⁷ to jest starješini, koji je htio priteći u pomoć srušenome, jednim udarcem odsiječe ruku, poput oružnika hitro zgrabivši bodež uz sedlo, te se taj odmah sruši iz sedla i izdahne. Kad su ostale nagnali u bijeg, zarobe oborenoga te ga svezanoga dovedu vojsci zajedno s konjima. Zbog toga su Ugri, uzevši to u obzir, stali predbacivati svom kralju i jednostušno uzvisivati toga vojvodu.

24. Kako je ubijen kumanski kralj Kuten. Kako se proširio glas da Kuten, koji je sa svojima, kako smo rekli, bio čuvan u pritvoru uz kralja, nije

⁷⁴ O mongolskoj taktici više u dijelu posvećenu tome.

⁷⁵ Dana 17. ožujka 1241.

⁷⁶ Vojvoda Fridrik nalazio se u Pešti krajem ožujka – vidi: Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893., str. 72.

⁷⁷ *Canesius* (od slavenske riječi knez) bio je izraz za prvaka u Vlaškoj (dan. Rumunjskoj).

nevin u tolikome zločinu, a i zato što se još vjerovalo da su to došli Kumani, ne Tatari, cijeli je narod grmio protiv njega: „Neka umre! Neka umre! On je sam odgovoran za uništenje Ugarske!”.⁷⁸ I za samoga su kralja Belu vrlo često govorili grdeći ga: „Neka se bori naš kralj, koji je uveo Kumane navukavši našu mržnju”. Drugi su vikali: „Neka se kralj bori s onima kojima su naša imanja predana!”. Slušajući često te prigovore, kralj je poslao čovjeka Kutenu neka smjesta stupi preda nj. Kuten, pak, koji je često slušao povike naroda, bojeći se kazne iako je bio nevin, poruči kralju da nipošto neće stupiti preda nj ako mu ne pošalje takva čovjeka koji je toliko moćan da ga k njemu dovede i izvuče iz ruku naroda. Kad je to glasnik javio kralju, u narodu se podigla glasna vika: „Neka umre, neka umre!”. Tada iznenada naoružani Ugri i Teutonci upadnu u palaču gdje se nalazio želeći silom doći do njega. Kuten i njegovi, zgrabivši lukove i strijele, nisu dopuštali da im se pristupi, no kad je došlo mnoštvo naroda, uhvatili su ih. Svima su im u trenu odrubili glave i bacili ih s prozora palače među narod. Neki pak taj zločin žele pripisati austrijskom vojvodi, dok drugi kažu da je počinjen prema kraljevu nalogu. Kako je poslije pouzdano utvrđeno da Kuten nije bio sudionikom toga zlodjela, ipak pripovijedaju da nije vjerojatno da bi takav zločin počinio kralj, koji je ovoga bio podigao iz svetog izvora⁷⁹ i jamčio mu sigurnost obvezavši se zakletvom. Ja, dakako, ne želim prosuđivati kako je to učinjeno: neka prosudi Onaj tko zna, i neka svakome udijeli kaznu ili milost prema njegovim djelima.

25. Što su učinili Kumani kad su čuli da im je ubijen kralj i kako je kralj Bela krenuo na Tatare. Dok su Tatari tako danonoćno uokolo palili sela, kaločki je nadbiskup postojano nastojao kod kralja neka vojskom izađe protiv njih. Kad se dakle austrijski vojvoda povukao,⁸⁰ napose zato što je bila došla veća vojska kraljevstva, kralj se pokrenuo s vojskom i, izlazeći, polako započeo nastupati protiv njih. Kumani, koje su odasvud pozvali protiv Tatara, jedno-dušno su kralju pritekli u pomoć, no čuvši da je njihov gospodar Kuten ubijen, silno su se uznemirili⁸¹ i nisu znali što im je činiti. Kad se pak proširio glas o njegovoj smrti, ugarski seljaci su se, puni mržnje, stali posvuda dizati na njih, pljačkajući ih i ubijajući bez trunke milosti. Vidjevši da ih tako ubijaju, ovi su se okupili i stali se ne samo braniti, nego i paliti sela i seljake srčano odbijati.

26. Kako je čanadski biskup umaknuo Kumanima. No, kad su čanadski biskup Bulzon⁸² i Nikola, sin Bore,⁸³ odveli zajedno s mnogim plemićima

78 Usp. Mk 15, 13.

79 Tj. krstio ga.

80 Vojvoda Fridrik bio je krajem travnja već u Austriji.

81 Usp. Ps 107, 27.

82 Čanadski biskup Bulzon (1229-1256), ili Bazilije (mađ. možda Böles ili Balács). Tada nije ubijen, kako piše Ivan Kukuljević (*Borba Hrvatatah s Mongoli i Tatari*, Zagreb, 1863., str. 14: „ubiše biskupa čanadskog Vasilja”), nego se pridružio kralju Beli u bijegu.

83 To je onaj Nikola, sin Borca, iz 4. glave. Bela mu je po dolasku Tatara dao oprost.

žene, sinove, kćeri i obitelji u gornje krajeve, te su se napokon žurili stići do kraljeve vojske, isprijekali su im se Kumani, s kojima su zametnuli žestoku bitku. Budući da im se nisu mogli oprijeti, gotovo su svi pobijeni mačem. Biskup je pak bolestan ležao u kolima, uz malobrojnu pratnju, te je odvezen dalje dok se bitka zametala. Kumani su poslije, poput Tatara, opustošili zemlju i, okupivši se zajedno, odatle prešli Dunav i tako pustošeći stali hitati na Markiju.⁸⁴ Stanovnici Markije to su znali, okupili su se i krenuli im ususret, no kad su se s njima sukobili na granici Markije, oni su ih svladali te su jedan drugoga prestizali u bijegu. Kumani su stali nemilo pustošiti Markiju, okrutno osvećujući smrt svojega gospodara. Naime, dok su ubijali Ugre, govorili su: „Ova te oštrica probada zbog Kutena!” I uništivši bolja mjesta, tj. senatorsku Frankavillu,⁸⁵ Sv. Martin⁸⁶ i druga, te nakupivši mnogo novca, konja i sitne stoke, uništavajući zemlju prijeđu u Bugarsku.

27. Kako su Tataři prevarili varadškoga biskupa. Varadski biskup Benedikt⁸⁷ prema kraljevu je nalogu osobno sakupio veliku vojsku. Želio mu je priteći u pomoć kad je doznao da su Tataři razorili grad Eger, a ljude iz grada i ostale, koji su mu pritekli u obranu, dijelom su spalili, a dijelom mačem pobili. Odande su odnijeli i biskupovu i crkvenu riznicu. Kako se nakon nekoliko dana bio sukobio s nekolicinom njih i pobijedio ih, to mu je dalo odvažnosti da raspusti vojsku i krene za njima kako bi pokupio ostatke da ne propadnu. Doznajući to, Tataři su se zaustavili, pretvarajući se da su krenuli dalje. Budući da su imali puno konja, a da je njih bilo ostalo malo, smislili su ovakvu lukavštinu: načinili su velik broj strašila i lutaka te ih postavili na konje kao da su vojnici. Te su konje odaslali pod neki brežuljak, ostavivši s njima nekolicinu slugu kojima su naredili neka izađu postrojeni u bojni red i polako nastupaju prema Ugrima kad oni budu s njima stupali u boj. Sami su Ugre čekali u ravnici. Kad su se oni pojavili, knez Boch⁸⁸ i neki drugi koje su smatrali najboljim ugarskim vojnicima koji su dojahali s biskupom, ugledaju ih i popuste uzde konjima te se s njima žestoko sukobe. Budući da su Tataři bili malobrojniji, hineći bijeg počeli su se povlačiti prema brežuljku. Tada su se oni drugi prema dogovoru s lutkama pojavili ispod brda, u bojnome redu. Vidjevši to, Ugri su pomislili da im je postavljena zasjeda te su se žurno dali u bijeg. Tada su se pak Tataři okrenuli za njima, slijedili ih obarajući ih i ubijajući, kako su već mogli, najogavnije primjenjujući svoju okrutnost. Biskup se ipak s nekolicinom vrati u Varad, zadrži se malo ondje, skupi još nekoliko vojnika, prijeđe Dunav i umakne.

84 Markija je istočni dio stare Vukovske (Valkó) županije (današnji Srijem).

85 To se mjesto kasnije zvalo Nagyolaszi i Magiolaz, u Vukovskoj županiji (Valkó), danas Srijemu u Vojvodini. Današnji naziv mjesta je Mandelos.

86 Danas Martinci, blizu Sremske Mitrovice u Vojvodini.

87 Benedikt, biskup varadski (1231-1243), kasnije biskup đurski (1243-1245). Varad (Veliki Varadin) danas je Oradea u Rumunjskoj.

88 Knez Bot (Boch), iz roda Becse-Gergely, bio je župan Bihorske županije.

28. Nesretni boj kralja Bele protiv Tatara. Kralj je, kako je rečeno, izašao iz grada Pešte i krenuo na Tatara s golemom vojskom. Oni su prestali s paljenjem sela i naglo se okupili zajedno te su se povlačili putem kojim su bili došli. Kao što su ih Ugri pomalo slijedili, tako su i oni samo hinili da pred njima bježe. Kad su stigli do neke rijeke, koja se naziva Šajo i teče nedaleko od grada Egera te se ulijeva u Tisu, prešli su most, postavili su tabor i zaustavili se, postavivši na most stražare koji su ga trebali čuvati za noćnih sati. Tatari su se pak, prešavši istu močvaru, bili smjestili u ravnici oko rijeke. Budući da je rijeka bila visoka i muljevita, nisu vjerovali da bi je bez mosta itko mogao prijeći. Kralj je u međuvremenu svoje hrabrio da srčano uđu u bitku, vlastitom rukom podijelivši zapovjednicima velik broj zastava. Ugri su pak sve to ismijavali, pouzdavajući se u brojčanu nadmoć, a iz gore spomenutih razloga pak ni srcem ni dušom nisu bili za bitku. Željeli su naime da kralj izgubi, kako bi se njih kasnije smatralo vrednijima, vjerujući da će takav udarac pogoditi samo dio njih, a ne sve zajedno. Bijahu naime čuli da se u Ugarskoj katkad događalo da su Kumani naglo provaljivali, žurno harali dio zemlje prije nego bi se Ugri okupili i hitro se zatim povlačili, a katkad su Ugri isto radili u Kumaniji. No nije bilo tako, jer posljednje pustošenje nije nalikovalo onim ranijima. Ipak su svake noći postavljali tisuću vojnika kao stražu vojsci. Što više reći? Tatari su pronašli gaz daleko od vojske i jedne su ga noći svi prešli, da bi u zoru opkolili čitavu kraljevu vojsku i stali je zasipati strijelama kao tučom. Ugri pak, jer su bili tako preduhitreni i zatečeni njihovim lukavstvom, kad su pod oružjem uzjahali konje, vojnici nisu mogli pronaći svoje gospodare, niti su ovi mogli pronaći svoje vojnike. Kad su i počeli ulaziti u bitku, to su činili mlako i u neredu. Kiša strelica bila je tako gusta da je gotovo bacala sjenu na borce. Strijele su letjele zrakom zgusnute kao roj skakavaca i gusjenica,⁸⁹ i tako uopće ne mogavši izdržati udar strijela, povlačili su se u svoj vojni tabor. Kralj pak nije mogao uspostaviti bojni red. Ako su u pomutnji Ugri s neke strane i išli u bitku, oni bi im presreli put strelicama i tjerali ih da se povuku među vojsku, tako da su zbog velike vrućine i potpune stiješnjenosti postajali toliko iscrpljeni da kralj i nadbiskup kaločki, zabrinuti i u strahu, nisu ni prijetnjama ni ulagivanjem ni opominjanjem mogli više nikoga poslati u bitku, budući da su se od zore sve do podneva nalazili u toj stisci. Naposljetku, kad se već činilo da posustaju, vojvoda Koloman, brat kraljev, sa svojim, koliko ih je u tom metežu mogao prikupiti, ušao je s jedne strane vojske u žestok boj, ustrajući u borbi velik dio dana. Vjerovao je da će mu u pomoć priteći ostatak vojske, no iznevjeren je. Iako se vjerovalo da s druge strane mnogi ulaze u boj, zapravo nisu ulazili, nego su im Tatari, povukavši se malo, sami od sebe, otvorili put kroz svoju sredinu, ne odapinjući više na njih strijele.⁹⁰ Stoga se sve više Ugara,

89 Usp. JI, 1, 4; JI, 2, 25.

90 O ovoj taktici vidi više u dijelu o mongolskoj vojsci. O tome piše i Carpini, vidi: Oreb, Marko, „Ivan Karpin, ‘Povijest Mongola koje nazivamo i Tatarima’”, *Starine JAZU*, knj. 56, Zagreb, 1975., str. 37-107 (81).

tako se domogavši prolaza, odvajalo od vojske. Što ih je veći broj prolazio, to su im Tataři otvarali širi put i stoga u takvu okršaju nisu mogli međusobno komunicirati. I dok je kralj vjerovao da idu u bojnu vrevu, oni su sami zapravo prije izlazili u bijeg negoli u bitku. Tataři, pak, očekujući kraljevu vojsku, nisu se uopće micali. Kad se već s mnogih strana kraljevoj vojsci otvorio put, kralj je, pošto ga nisu prepoznali, s malim brojem njih krenuo putom prema šumi.⁹¹ Vojvoda Koloman svoj je put upravio drugim dijelom vojske te putujući s mnogo konja danju i noću prema rečenoj Pešti, ali ne javnom cestom, kojom se slijevao ugarski narod, nego stranputicom, pustivši konjima uzde, požuri u dunavsku luku. Iako su ga građani molili da kratko pričeka barem dok se pripreme lađe za prijelaz njihovih gospođa, nije ga se moglo zadržati niti na to navesti. Govoraše, naime, da svatko misli na sebe te je, bojeći se dolaska progonitelja, sâm smjesta prešao rijeku i pobjegao u Šomođ, u neko mjesto koje se naziva Segust.⁹² I premda su građani Pešte s obiteljima žurili prijeći, Tataři su ih ipak sustigli te su one koji se nisu utopili u Dunavu sasjekli mačem.

29. Bijeg pečujškoga biskupa. Biskup pečujski Bartolomej,⁹³ gledao je propast vojske i opazio, dakako, da su Tataři koji su napadali vojsku, spalili mnoge utvrde. Stoga ni on s mnogim vojnicima nije bježao javnom cestom, nego poljem. Nekolicina Tatara pustila je za njima konje punim trkom, no u pomoć im pritekne knez Ladislav,⁹⁴ koji je došao kralju sa svojom vojskom s mnogim razvijenim zastavama, ništa ne znajući o samim događajima. Biskup je, prepoznavši ugarske barjake, skrenuo prema knezu, a Tataři su se, primijetivši mnoštvo, vratili natrag i stali progoniti druge. Tako su sam knez i biskup otišli i izbjegli da ne padnu u ruke Tatarima.

30. Biskupi i drugi klerici poginuli u rečenome ratu. Među onima koji su bježali po širokoj cesti prema Pešti i ostacima vojske napravljen je takav pokolj, tolike su tisuće ljudi pobijene da se ne može ni procijeniti, niti se zbog neizmjerne gubitka lako može vjerovati onima koji su o tome izvještavali. Od viših su dostojnika poginuli: ostrogonski nadbiskup Matija,⁹⁵ kojega je kralj vrlo volio, što zbog vjernosti, što zbog toga što su zajedno odrasli, i njegove je savjete s velikim povjerenjem znao poslušati u najtežim prilikama; zatim kaločki nadbiskup Ugolin, iz vrlo plemenita roda,⁹⁶ koji se prihvatio velikih i teških svjetovnih poslova, zanemarivši male; u njega su se pouzdavali ugarski plemići, on je bio uzdanica kojoj su se utjecali velikaši, srednji i najniži stalež;

91 Krenuo je prema sjeverozapadu, vidi početak 32. glave.

92 Županija šomođska (danas Somogy) je na lijevoj obali rijeke Drave, a mjesto Segust je današnji Fel-sőseged.

93 Bartolomej, pečujski biskup (1219-1252), podrijetlom Franak, pridružio se kralju Beli u bijegu.

94 Ladislav, sin palatina Gyule, iz roda Kán, bio je župan šomođske županije.

95 Matija, nadbiskup ostrogonski (1239-1241).

96 Ugolin (Ugrin), kaločki nadbiskup (1219-1241) i kancelar (1217-1219; 1230-1235), bio je iz stare i vrlo ugledne ugarske obitelji Csák.

zatim đurski biskup Juraj,⁹⁷ koji je bio plemenita držanja i vičan poznavatelj književnosti; transilvanski biskup Rajnald⁹⁸ i biskup njitranske crkve⁹⁹ koji je bio uzorna života i nadasve slavan zbog čestitosti. Nadalje, sibirski prepošt Nikola,¹⁰⁰ kraljev vicekancelar, iz plemenite obitelji, koji je, prije nego što je podlegao smrti, krvavim mačem probio jednoga od uglednijih Tatara; bački arhidakon Evadije; magistar Albert, arhidakon ostrogonski, prelat koji je ostale poučavao svakodnevnoj pravnoj praksi. Njihova su tijela tako užasno razmrcvarile oštrice mačeva da se nijedno nije moglo pronaći, premda ih se mnogo tražilo kad su se Tatari povukli. O broju pak viših i nižih laika koji su se ugušili u močvarama i rijekama, bili spaljeni ili ubijeni mačem nijedan od smrtnika ne može biti siguran. Naime, po poljima i putovima ležala su tijela brojnih mrtvaca, neka bez glava, neka raskomadana po selima i spaljena u crkvama, u kojima su bili potražili utočište. Ta pogibija, ta propast i taj pokolj pokrivali su područje od dva dana hoda i cijela se zemlja bila zacrvenjela od krvi, tijela su ležala na zemlji kao što na pustopoljini stoje stada goveda, ovaca i svinja na ispaši, kao što u kamenolomima leži kamenje usječeno za gradnju. Voda je progutala utopljena tijela smrtnika, a onda su ih proždrlri ribe, crvi i ptice što borave u vodama. Zemlja sad gospoduje tijelima onih koji su podlegli otrovnim kopljima, šiljcima i strijelama, njih su do kosti jezivo izjele okrvavljene nebeske ptice i zubate životinje, kako domaće, tako i divlje. Vatra je progutala ona koja su spaljena u crkvama i selima. Ponekad bi debela tijela gušila plamen ovakva izgaranja. Tijela se ne mogu raspasti u kratkom roku – naime, na mnogim će se mjestima još podulje vrijeme pronalaziti kosti obavijene pougljenjenom nespaljenom kožom, ako se ne unište drukčije, jer nikojim životinjama nisu primamljiva hrana. Budući, pak, da su sva tijela prešla u svijet triju elemenata, treba vidjeti što su ostavila četvrtom. U zrak su, dakle, koji se naziva četvrtim elementom, ostala tri ispustila smrad svih tijela, i tako je on od smrada postao toliko pokvaren i zaražen da su ljudi koji su po poljima, putovima i šumama ostali izranjavani i poluživi te bi možda i preživjeli, poumirali zbog zaraze u zraku. Tako ni zrak nije bez krivice tom okrutnom pomoru. Što da se rekne o zlatu i srebru, konjima, oružju, odjeći i ostalim stvarima tolikih ljudi koji su poginuli, što u boju, što na bijegu? Konji sa sedlima i uzdama, bez jahača, razbježali su se po livadama i šumama i bili su zbog buke tako mahniti da su se činili sasvim podivljalima. I tako je njih prestravljene, budući da nisu mogli naći svoje gospodare, trebalo ili ubiti mačem ili dati u vlasništvo strancima, a njihovo se hrzanje moglo zamijeniti za jecanje ili plač. Nije bilo nikoga tko bi skupio zlatno i srebrno posuđe, svilenu odjeću i ostale ljudima korisne stvari koje su bjegunci odbacili po poljima i šumama da bi sami bržim trkom po-

97 Đurski biskup tada nije Juraj, nego Grgur (1224-1241); njihova latinizirana imena su Georgius i Gregorius, što lakše dovodi do zabune.

98 Rajnald, transilvanski biskup (1222-1241).

99 Nedostaje mu ime: Jakob, biskup njitranski (1221-1241).

100 Nikola, kraljev vicekancelar (1240-1241), sibirski (danas Sibiu u Rumunjskoj) prepošt.

bjegli od ruku progonitelja. Tatari su tako prionuli ubijanju ljudi da se činilo kako nimalo ne mare za plijen.

31. Kako su Tatari nakon pobjede podijelili plijen, pronašli kraljev pečat i napisali krivotvoreno pismo. Ostvarivši pobjedu i trijumf nad tolikom vojskom te zarobivši takav plijen, krvlju natopljeno mnoštvo i odjeću, konje, zlato i srebro crveno od prolivene krvi, sve su kao gomile pocrvenjelog kamena i hrpe plodova skupili na jedno mjesto da bi ih podijelili gospodar i ugledniji Tatari. Pri podjeli su pronašli kraljev pečat kod kraljeva kancelara, čiju su glavu odsjekli od tijela okrutnom oštricom mača. Već su bili potpuno sigurni što se zemlje tiče, ali su se bojali da im narod, dočuvši o kraljevoj propasti, ne bi izmakao iz šaka. Poslušajte pažljivo kakvoj su lukavosti pribjegli. Najprije su otpustili cijelu Ugarsku s one strane Dunava¹⁰¹ i dodijelili vlastiti dio pojedinih od većih tatarskih kraljeva koji još nisu bili ušli u Ugarsku, dojavivši im glas i da se požure, jer im ništa ne stoji na putu. Dali su i da neki ugarski klerici, koje su još ostavili na životu, svim velikašima i narodu po cijeloj Ugarskoj napišu mnogobrojna krivotvorena pisma, tobože u kraljevo ime, ovakva sadržaja: „Ne bojte se surovosti i bjesnoće pasa i ne usudite se micati iz svojih domova. Naime, premda smo zbog nekog nepredviđenog slučaja napustili kako utvrde, tako i šatore, ipak ih uskoro namjeravamo vratiti, uz Božju pomoć, obnovivši protiv njih srčani boj. Stoga se samo dajte na molitvu da nam milosrdni Bog dopusti smrviti glave našim protivnicima.” To je bilo pismo što su ga odaslali posredstvom nekih Ugara, koji su već bili pristali uz njih, i koje je upropastilo mene i cijelu Ugarsku. Naime, do te smo mjere povjerovali u istinitost toga pisma da drukčije nismo mogli vjerovati, iako smo svakim danom gledali suprotno, a zato što je zemlju pogodio ratni metež, nismo mogli poslati glasnike da provjere glasine. I tako je Ugarska bila zauzeta i nije bilo nikakva izlaza. Ali, budući da nismo dovršili priču o kraljevu prolasku, vratimo se njegovu napredovanju, ili, točnije rečeno, bijegu.

32. Što je učinio kralj Bela kad mu je vojska poražena i kako ga je austrijski vojvoda zarobio i opljačkao. Tako je kralj, odvojen od vojske, s nekolicinom svojih ljudi danonoćno putovao prema poljskoj granici i odande se izravnim putem žurio koliko je mogao brže da bi se sastao s kraljicom, koja je boravila na granici Austrije. Kad je dočuo o tome, austrijski vojvoda u srcu smisli nepravdu protiv njega te mu krene ususret pod krinkom prijateljstva. Kralj je, pak, odloživši oružje, htio kratko odrijemati pokraj vode dok se spremao ručak, jer je samo uz Božju pomoć umaknuo tolikim strašnim strijelama i otrovnim mačevima, i jer je prevalio tako dug put. Kad se trgnuo iz sna, silno se razveselio vidjevši vojvodu. Ovaj je pak, među ostalim utješnim riječima, kralja nagovorio da prijede Dunav da bi ondje mogao bezbrižnije počiniti i

---

101 Riječ je o zemlji zapadno i južno od Dunava.

boraviti. Čuvši to, kralj, onako bezazlen, nije posumnjao ni u kakvo zlo, nego je povjerovao vojvodinim riječima. Kazivao je naime vojvoda da s druge strane rijeke posjeduje dvorac¹⁰² i da ondje može kralja bolje počastiti, dok ga je pak u duši namjeravao ne počastiti, nego ondje pokopati. Dok je kralj vjerovao da bježi od Scile, upao je u Haribdu. Tako se riba, želeći izbjeći tavu da se ne isprži, baca na žeravicu gdje će se ispeći, i u vjeri da je izbjegla zlo, nailazi na gore. Naime, kad je bilo jasno da je austrijski vojvoda, smislivši lukavstvo, podvrgnuo kralja svojoj volji, zatražio je od njega natrag stanoviti iznos novca za koji je tvrdio da ga je kralj nekoć bio iznudio od njega.¹⁰³ Čemu dalje tražiti riječi? Kralj mu nije mogao umaknuti iz ruku, nego mu je isplatio jedan dio novca u gotovini, dio u zlatnom i srebrnom posuđu, a za dio mu se obvezao dati tri županije koje graniče s njegovom zemljom.¹⁰⁴ Iako je zlatno i srebrno posuđe vrijedilo više, vojvoda ga je ipak uzeo, zajedno s dragim kamenjem, za samo dvije tisuće maraka. Vojvoda je pak ondje u stvaran posjed dobio one županijske utvrde i stao ih je svojim vlastitim novcem popravljati protiv Tatara. Pitate li se koliki je bio iznos tog novca – nije poznato. Jedni, naime, govore o sedam, drugi o devet, ostali o deset tisuća maraka. Istina se ne može utvrditi, jer su ugovor sklopili u tajnosti i potvrdili ga vlastitom zakletvom. Kad je to obavljeno, požurio je koliko je brže mogao prema kraljici koja nije bila daleko. Zajedno s njom je, bez oklijevanja, poslao vačkoga biskupa Stjepana po pomoć na rimski i na carski dvor, dok se sâm s onima koje je mogao prikupiti zadržavao kod Segedina.

33. Austrijski vojvoda opljačkao je ugarske izbjeglice, a Teutonci su napali Ugarsku. Vidjevši da Ugri jednostavno bježe, vojvoda skupi mnoštvo vojnika i pošalje ih u Ugarsku protiv Ugra. Tako su ih Tatari uništavali s one, a Teutonci plijenili s ove strane Dunava. Palili su sela, koliko su mogli, pa su ušli u grad Đur, zauzeli utvrdu i pokušali je silom zadržati. Ugri pak iz onih krajeva slijedili su ih, okupili se pod oružjem kod grada, zauzeli ga i spalili sve Teutonce u utvrdi. Vojvoda se silno razbjjesnio i zbog toga ražestio na Ugre koji su izbjegli pred Tatarima, a bio ih je skupio u Austriji i zadao im vjeru. Nije mu bilo dosta ono što je učinio kralju, već je i od njih zatražio određenu svotu novca za zaštitu zamaka i gradova. Našavši tako tu izliku, zločinački je do gole kože opljačkao i Teutonce i Ugre, jer su bili bogati i novcem i stvarima. Tako su jadne Ugre posvuda pregorkim ugrizom proždirale bijesne zubate zvijeri da bi ih naposljetku izbacile i izbljuvale gole u pustoš.¹⁰⁵ No, pošto smo ovo izložili, ispričat ćemo nešto o tatarskim kraljevima koji su potom ušli u Ugarsku.

102 Vjerojatno dvorac Hainburg.

103 Riječ je o za Austriju nepovoljnom miru iz 1233. Vidi: Kosztoľnyik, Zoltan J., *Hungary in the Thirteenth century*, Boulder/New York, 1996., str. 112.

104 To su županije Moson (Wieselburg), Sopron (Ödenburg) i Locsmánd (Lutzmannsburg).

105 Usp. Pnz 32, 24.

34. Tatari osvoje grad Varad i uznapreduju do Tomina mosta i drugo. Kad je kralj Kadan osvojio Rudanu i zarobio kneza Aristalda, kako je drugdje rečeno,¹⁰⁶ izabrao je 600 uzornih naoružanih Teutonaca koji će biti pod zapovjedništvom rečenoga kneza. Oni su vodili Tatаре kroz šume i lugove, preko grebena i strmina te brzo došli pred grad Varad. Budući da je to bio u Ugarskoj vrlo glasovit grad, odasvud su se ondje stekle i plemenite gospe i nebrojene žene iz puka. Premda se biskup s nekim kanonicima bio odande povukao, ja sam pak s ostalima još bio ondje. Opazili smo da je utvrda s jedne strane urušena pa smo to dali popraviti debelim zidom da bismo imali utočište u utvrdu ne budemo li mogli braniti grad. Kad su jednoga dana naglo naišli te je moje zadržavanje u gradu bilo pod nekom sumnjom, nisam htio ući u utvrdu, nego sam pobjegao u šumu i ondje se krio koliko sam dugo mogao. Oni su pak iznenada zauzeli grad i većim ga dijelom zapalili te baš ništa ne ostavivši izvan zidina utvrde, ugrabivši plijen, poubijali su sve, kako muškarce, tako i žene, djecu i starce, po ulicama, u kućama i na poljima. Što više reći? Nisu imali obzira ni prema spolu ni prema godinama. Počnivši to, naglo su se odande povukli, na uzroku sve pokupivši, te se smjestili pet milja daleko od utvrde. Mnogo dana uopće joj nisu pristupali, tako da su unutra smatrali da su se oni povukli jer je utvrda bila jaka. Bila je, naime, utvrđena velikim opkopima i drvenim kulama po zidovima, a bilo je ondje mnogo oklopljenih vojnika, i kad su Tatari povremeno dolazili u izviđanje, ugarski su se vojnici brinuli da ih slijede brzim trkom. Budući da je prošlo dosta vremena otkako nisu više dolazili do utvrde te se povjerovalo da su odande potpuno odstupili, vojnici i drugi koji su bili u utvrdu, pouzdavši se u to da su se ovi povukli, u velikom broju iziđu iz utvrde i počnu zajedno stanovati u kućama koje su bile izvan utvrde. Tatari nisu mogli znati gdje se nalaze, no napali su ih u zoru i pobili velik broj njih koji nisu uspjeli pobjeći u utvrdu,¹⁰⁷ a samu su utvrdu odmah opkolili te nasuprot novome zidu postavili sedam opsadnih sprava s kojih su danonoćno bacali kamenje. Nisu se zaustavljali dok nisu sasvim uništili novi zid. Uništivši kule i zidine skupili su se i osvojili utvrdu, zarobivši vojnike, kanonike i ostale koji nisu bili ubijeni za vrijeme opsade. Gospođe, pak, gospodične i plemenite djevojčice odlučile su se skloniti u stolnoj crkvi. Tatari su vojnicima oduzeli oružje, a kanonike su okrutnim mučenjem natjerali da im daju sve što su imali. Budući da u stolnicu nisu mogli odmah ući, podmetnuli su vatru i spalili gospođe, zajedno sa svime što je unutra bilo. U drugim su crkvama počinili toliko zločina nad ženama da ih je sigurnije prešutjeti kako se muškarci ne bi upućivali na najgore. Plemići, građani, vojnici i kanonici svi su bez ikakve milosti poklani na polju izvan grada. Poslije toga su potpuno razvalili grobove svetaca, zločinačkim nogama zgazili relikvije, zdrobili kadionice, zlatne križeve i kaleže, zlatne posude i ostale stvari koje služe

106 U glavi 20. Kadan je osvojio Rudnu 31. ožujka.

107 Ovu taktiku opisuje i Carpini, vidi: Oreb, o. c., str. 81-82.

obavljanju službe na oltaru. U crkve su uvodili i pomiješane muškarce i žene te bi ih ondje ubijali, nakon što bi ih sramno zlostavljali. Pošto su sve razorili i pošto se dizao nepodnošljiv smrad iz mrtvih tjelesa, povukli su se odande i mjesto je ostalo pusto. Ljudi koji su se skrivali po okolnim šumama sjatili su se onamo da bi pronašli nešto za jelo, i dok su prevrtali kamenje i tijela mrtvaca, Tataři su se iznenada vratili i nisu poštedjeli nikoga od živih koje su ondje zatekli. Tako su se novi pokolji zbivali svakodnevno u beskraj. Kad više nije bilo dovoljno onih koje bi ubili, potpuno su se odande povukli. Mi pak, koji smo boravili među zaprekama u šumama, noću smo pobjegli prema Tominu mostu,¹⁰⁸ velikom teutonskom mjestu, smještenu na rijeci Kriš.¹⁰⁹ No Teutonci nam nipošto nisu dopustili da prijeđemo preko mosta, štoviše, u vrlo su velikom broju ustrajali na tome da bismo morali zajedno s njima braniti njihov dobro utvrđen grad, što nam se nimalo nije sviđalo. Ipak, skrenuli smo prema nekom otoku koji su protiv Tatara hrabro opremali ljudi iz Agye,¹¹⁰ vojvodstva Gerot¹¹¹ i brojnih drugih okolnih naselja. Budući da se nisam usuđivao nastaviti dalje, odlučio sam, na nagovor prokuratora i svih na onom mjestu, boraviti ondje s njima. Naime, nitko nije mogao ući na taj otok osim nekim vrlo tijesnim putom utvrđenim tako da su na njemu bila na svaku milju načinjena troja vrata s kulama, a osim toga su svuda na milju naokolo bile vrlo čvrste zapreke. Budući da sam primijetio da je mjesto tako utvrđeno, svidjelo mi se i ostao sam. No, običaj je toga otoka bio da je ulazak dopušten malobrojnim, a odlazak nikome. Kad sam ondje nekoliko dana proboravio sa svojom obitelji,¹¹² preko svojih smo izviđača doznali da se Tataři približavaju pa sam se iskrao s otoka da bih vidio kako bismo mogli sačuvati konje. Poveo sam jednog vođu i jednog slugu, a svaki je od nas imao po tri konja, pa smo noću požurili prema gradu Čanadu, smještenome poviše rijeke Mureš,¹¹³ koji je bio od toga mjesta udaljen osam milja. Budući da smo putovali cijelu noć, koliko su nas konji mogli nositi, u zoru smo stigli u Čanad. No, prethodnoga dana su grad osvojili i uništili Tataři, koji su u Ugarsku provalili s druge strane, potpuno zaposjevši te krajeve, tako da nismo mogli prijeći rijeku. Konji su bili umorni, a ljudi iz tih krajeva su se posvuda skrivali, pa se stoga nikako nismo mogli vratiti. Zato smo se toga dana, ostavivši konje po nekakvim kućicama, morali skrivati u špiljama. Kad je pala noć, počeli smo se vraćati, uz prilične teškoće, u strahu prolazeći posred Tatara, na ranije mjesto. Snuždena pogleda i posramljeni vratili smo se na otok. I dok smo boravili u tolikoj opasnosti, moji sluge koji su vani čuvali konje i drugi koji su bili sa mnom, pobjegnu s otoka s novcem što sam ga imao i s odjećom. Tataři su ih zatekli na

108 Thomasbruck (mađ. Tamáshida), na desnoj obali rijeke Kriš, u Bihorskoj županiji.

109 Rum. Crișul Repede, mađ. Kőrös.

110 Okrug i mjesto sjeverno od spomenutog otoka.

111 Mjesto Gyarmat, danas Fekete-Gyarmat (Iermata Neagră), na lijevoj obali rijeke Kriš.

112 Tj. sa svojim slugama.

113 Rum. Mureș, mađ. Maros.

bijegu i pogubili mačem, a na otoku sam ostao samo ja s još jednim slugom, gotovo gol. Odmah nakon toga su ojačale glasine da su rečeno teutonsko mjesto, Tomin most, u zoru zaposjeli Tataři i da je užasna gorka okrutnost strašnim mačem poklala one koje nisu htjeli zadržati. Čuvši to, naježio sam se od strave, tijelo mi se stalo tresti i blijedjeti, jezik se jadno zapletati, videći da prijeti čas grozne smrti, kojemu se više nije moglo pobjeći. Pred očima srca ukazivali su mi se koljači, tijelo je lučilo prehladni smrtni znoj. Gledao sam smrtnike koji su neprestano iščekivali smrt ne mogavši pružiti ruku k oružju, podignuti ruku, pomaknuti se do mjesta za obranu, očima pogledati zemlju. Što više reći? Gledao sam ljude polužive od prevelika straha i budući da sam bio u zanosu te je sa mnom bila milost Isusa Krista, kao jedan od starješina sazvaio sam stanovnike otoka da se utvrdimo bolje, na italski način.¹¹⁴ U toj sam prilici izašao s otoka s pukom, prihvatio dvojicu dječaka, sinove moga nadstojnika i domaćina, te jedinog od slugu koji mi je preostao. Pretvarajući se da idem dalje skrio sam se u šumi među zaprekama, javivši ocu dječakâ da se zbog straha ne želim vratiti na otok. Smatrao sam da će mi on dobavljati potrebštine budem li sa sobom držao skrivene njegove sinove. Kad je u svitanje pošiljao živč, najednom su se pojavili Tataři i opkolili otok. Budući da su dali razumjeti da će otok osvojiti s vodene strane, prevareni žitelji otoka pohrlili su braniti tu stranu. Tataři su pak nagnuli s druge strane na vrata lišena straža, osvojili ih i ušli na otok ne zatekavši nikoga od naših koji bi na njih odapeo strelicu ili bi im se suprotstavio s konja ili kao pješak. Koje su, kakve i kolike zločine i okrutnosti ondje počinili nije bilo samo ogavno vidjeti, nego bi se ljudi užasnuli i slušajući o njima. Kad su odande odnijeli plijen, ostala su samo gola tijela žena i muškaraca, neka rasječena na komade, neka cijela. Kad su se mnogi koji su se skrivali, smatrajući da su se Tataři nakon trećeg dana povukli, vratili na otok da bi našli hrane, zarobili su ih Tataři koji su se ondje bili skrili i samo im je nekolicina umakla. Ja sam pak prožio po šumama, kao izbjeglica lišen ičije pomoći i oni kojima sam mnogo bio davao, jedva su mi milostinju pružali. Žestoko pritisnut glađu i žeđu bio sam primoran noću ulaziti na otok i prevrtati tijela mrtvaca da bih za jelo pronašao zakopano brašno i meso, ili što drugo jestivo. Što sam god noću pronalazio, to bih odnosio dalje u šumu. O, poslušnite i pogledajte¹¹⁵ kako je pretežak bio taj život! Nakon desetog ili dvadesetog dana ušao sam na otok prevrtati tijela mrtvaca. Pojmite koliko je ondje moglo biti jada, koliko smrada, koliko groze! Smatram da nema čovjeka kojemu su se tolike vrste kazni usjekle u dušu a da ne bi bio prožet strahom promislivši o njima. Morao sam pronalaziti špilje, dupsti jame ili tražiti šuplja debla u koja bih se mogao sakriti, jer se činilo da oni pretražuju gusto trnje, sjenovite gajeve, duboke vode i gole pustopoljine, kao psi na

114 Sweeney, James Ross, „Spurred on by the Fear of Death: Refugees and Displaced Populations during the Mongol Invasion of Hungary”, u: *Nomadic diplomacy, Destruction and Religion from the Pacific to the Adriatic*, Toronto, 1994., str. 34-61, objašnjava da je obrana „na talijanski način” zapravo bježanje (str. 41).

115 Usp. Tuž 1, 12.

tragu zečeva i veprova. Te su šume pretraživali mjesec dana i više. Budući da na tim mjestima nisu uspjeli zatrti sve ljude, pribjegli su tako novoj vrsti varke.

35. Kako su Tataři prevarili one koji su se skrivali po šumama. Zarobili su neke koji su se skrivali po šumama te su ih poslali sa sljedećom porukom: tko god im se odluči bezuvjetno predati unutar zadanoga roka, bit će mu dozvoljen siguran povratak na svojinu. Budući da su ljudi već umirali zbog pomanjkanja živeža, potpuno su povjerovali njihovim riječima i tako su se svi koji su preostali vratili svojim kućama. Šume su bile prostrane, pa je bilo još nebrojeno naroda koji se skrivao, tako da je na području od tri dana hoda zemlja postala napućena i svako je naselje sebi između Tatara izabralo svoga kneza, kojega je željelo. Kad je to učinjeno, budući da je bilo vrijeme žetve, zajedno su požnjeli žito te ga, sa slamom, sijenom i ostalim, gomilali kod hambara. Među nama su boravili zajedno i Tataři i Kumani. Mnogi su gledali, radovali se i veselili što su lijepim kćerima očevi, ženama muževi, sestrama braća iskupljivali svoj život, čuvajući ih njima za nasladu. I kao da im je bila neka utjeha što su kćer ili ženu obljublivali na oči mužu ili ocu. Ustanovili su knezove, odnosno namjesnike, koji su dijelili pravdu te su im priskrbili konje, životinje, oružje, smještaj i korisnu odjeću. I tako je moj nadstojnik bio jedan od te gospode i upravljao je s gotovo tisuću sela, a bilo je stotinjak knezova. Imali smo mir, sajmove i potpuna se pravda zadržavala prema svakome. Njima su se slale najljepše djevojke, a oni su na takvo gostoljublje uzvraćali ovcama, govedima i zaprežnim konjima. Knezovi su se sastajali gotovo svakog tjedna, a ja sam tim skupštinama sa svojim knezom vrlo često nazočio da bih promatrao njihov život, upoznao neke od prvaka i da bih saznao postoji li kakav put za spas. Jednom prilikom objave svi knezovi nalog da iz određenih naselja muškarci, žene i djeca dođu pred njih s darovima. Jako smo se bojali ovoga glasa uopće ne znajući o čemu se radi. Izabrao sam dakle radije ići u rat s knezovima, nego u takvoj dvojbi ostati u naselju. Stoga smo ostali goli i bos i čuvati kola u nekakvim šatorima Ugrâ koji su svojim djelima već bili postali Tatarima. Knezovi su pak pristupili primiti darove, a kad su ih primili, odveli su sve koji su ih donijeli u neku dolinu te ih ondje popljačkali, svukli i jezivo pobili.

36. Kako je autor ove pjesme dospio Tatarima u ruke. Kad su do mene doprli glasovi o tome, podložio sam se vlasti nekoga Ugrina koji je, kako sam rekao, po svojim djelima postao Tatarom i koji se kao veliku milost udostojao primiti me među svoje slugе. Dok sam nekoliko dana boravio s njim, stalno mi je vlastita smrt bila u duši i pred očima. Međutim, zapazio sam nebrojeno mnoštvo Kumana i Tatara kako se odasvud vraćaju s kolima punim plijena, stokom i ostalim potrepštinama. Kad sam zapitao što je to, dobio sam odgovor da su oni jedne noći, opkolivši sva i pojedina napuštena sela, napojili mačeve krvlju ubijenih, tako da su u svim onim selima umakli samo rijetki koji su se uspjeli sakriti u šumama i špiljama. Tako je i pokrajina potpuno opustošena

i u onome što je bilo preostalo. Pa ipak, nisu spalili ni žito, ni slamu niti neke kuće, nego su oko svega toga uništili život. Zato sam pretpostavio da su čvrsto odlučili prezimiti u onim krajevima, ili razašiljati svoje ljudstvo da zimi zatekne staje i živež za konje. Kasnije sam saznao da je to točno. Bili su, naime, ostavili puk privremeno na životu, iz opreza, neka skupi žetvu i obere vinograde, ali mu nisu dali da jede ono što je skupljeno.

37. Uništenje novoga grada i samostana Egres. Što duljiti? Stali su napredovati prema Orodinu i Canadu, a po sredini su ostavili novi grad, imenom Perg, u kojemu su se bili skupili ljudi iz sedamdeset sela,¹¹⁶ i samostan cistercitskog reda Egres, u koji su se kao u čvrstu utvrdu sklonili vojnici i brojne gospe. Tatari tim mjestima nisu htjeli pristupiti dokle god okolna zemlja nije bila sasvim opustošena. No, povremeno bi nekolicina naišla, a onda bi pred ugarskim vojnicima nadaleko bježali, tako da su ovi čvrsto vjerovali da ostaju nedirnuti zbog svoje snage. Naposljetku, kad su poharali cijelu zemlju, združivši mnoštvo Rutena, Kumana i ugarskih zarobljenika, dodavši i manji broj Tatara, odasvud su opkolili veliki grad. Prve su u bitku poslali zarobljene Ugre. Kad su svi oni izginuli, borili su se Ruteni, Išmaeliti¹¹⁷ i Kumani. Tatari su pak stajali u pozadini iza svih i smijali se njihovu udesu i propasti. Vraćajući se iz bitke, premnoge su svoje dali bezdanu mačeva, tako da su, boreći se danju i noću cijelu sedmicu, ispunili opkope pa su zauzeli grad. Svrstali su dakle vojnike i gospođe, kojih je bilo mnogo vani na polju, na jednu stranu, a seljake na drugu stranu. Pošto su im oduzeli novac, oružje, odjeću i druga dobra te odveli neke dvije djevojke koje su ostavili na životu sebi za zabavu, sve su ostale okrutno pobili sjekirama i mačevima. Ostali su samo poneki koji su se uspjeli skriti naglo se bacivši među mrtve i tako bili zakravljeni tuđom krvlju. O, boli! O, okrutnosti i neizmjerne mahnitosti paklenoga roda! Tko bi, naime, tko je zdrave pameti gledao pokolj tolikoga ljudstva, mogao reći da je to mjesto polje dugovane krvi?¹¹⁸ Naposljetku su poslije nekoliko dana opsjeli rečeni klostar ili samostan Egres, postavivši brojne ratne sprave. Budući da se oni u samostanu nisu mogli oduprijeti, predali su im se na milost i nemilost da bi sačuvali život. Ali i s njima su učinili ono što i s ostalima, osim s nekoliko redovnika kojima su dobrohotno dopustili otići, i nekoliko gospođa i prelijepih djevojaka koje su zadržali da bi ih zloupotrijebili. Što duljiti? Kad bi se pojedinačno opisala svaka pojedina bitka i prevelika okrutnost koja se dogodila, ustrašila bi se srca čitača¹¹⁹ i stravičan bi zvuk zaglušio uši.¹²⁰ Da su

116 Između sedam i četrnaest tisuća ljudi.

117 Pod asocijacijama bogatom i imenom kojim su različiti korisnici podrazumijevali različite entitete, *Ismabelite*, krije se multietnička mješavina muslimanske vjeroispovijesti, sastavljena od Horezmijaca, Kumana, Alana, privoľških Bugara i drugih koje su Mongoli potjerali prema zapadu. Vidi i: Göckenjan, *Hilfsvölker und grenzwächter in mittelalterlichem Ungarn*, str. 56-57.

118 Polje krvi (*ager sanguinis*) je najvjerojatnije referenca na Akeldama (Acheldemach) – usp. Mat 27, 8.

119 Usp. IV Reg 22, 19.

120 Usp. 2 Kr 21, 12; Jr 19, 3.

se ovakvi strašni glasi razlili svijetom, svjetski bi vladari drukčije razmišljali. Evo, po cijeloj zemlji, sve do granica Austrije, Češke, Moravske, Poljske, Šleske i Kumanije, sve do Dunava su zajedničkim snagama sve uništili.

38. Tatari iznalaze lukavštinu kojom će prijeći Dunav. Budući da je Ostrogon nadvisivao sve ostale gradove u Ugarskoj, silno su željeli prijeći Dunav i ondje postaviti svoj tabor. Kad eto, u zimu je palo snijega i stvorilo se mnogo leda, tako da se Dunav zamrznuo, što se dugo već nije bilo dogodilo. Ugri su sa svoje strane svakoga dana lomili led i čuvali Dunav, tako da se bitka pješaka neprestano odvijala na ledu. Ipak, kad je zavladała žestoka studen, cijeli se Dunav zamrznuo, ali ga Tatari još nisu pokušavali prijeći na konjima. Pazite dakle, što su učinili. Dovedi su mnoge konje i stoku na obalu Dunava i tri dana nikoga nisu slali da ih čuva te se činilo da životinje šecu bez čuvara i da nema nikoga od njih u tim krajevima. Tada su Ugri povjerovali da su Tatari odstupili, iznenada su prešli i sve one životinje preveli preko leda. Vidjevši to, Tatari su shvatili da slobodno mogu na konjima prijeći preko leda. Tako su i učinili i u jednom ih je naletu prešlo toliko da su prekrili cijelu zemlju s ove strane Dunava. Kralj Kadan požurio je za ugarskim kraljem koji je boravio u Slavoniji¹²¹ kao onaj koji je ostao bez ikakve zaštite. No, doznavši što se dogodilo, dao se u bijeg. Budući da se nije htio skloniti u primorskim gradovima,¹²² prešao je na otoke koji su ga ugošćivali sve dok se Tatari nisu povukli. Kadan, vidjevši da ga ne može zarobiti, uništio je Bosnu i Raško kraljevstvo te je odatle prešao u Bugarsku.

39. Kako su Tatari uništili Ostrogon. Drugi se pak dio vojske uputio prema spomenutom Ostrogonu, ali do njega je stigao mali broj njih. Zaustavili su se podalje i pripremili tridesetak ratnih sprava. Ostrogonci su se u međuvremenu vrlo čvrsto utvrdili opkopima, bedemima i drvenim kulama. Bilo je u tom gradu nebrojeno puka i vrlo bogatih građana, vojnika, plemića i gospođa koje su se ondje skupile kao pod iznimnu zaštitu. No, njihova je oholost bila tolika da su vjerovali kako se mogu oprijeti čitavom svijetu. Kad eto, jednoga su dana grad opsjeli Tatari. Zarobljenici koje su vodili sa sobom donijeli su toliko svežnjeva granja da su uz jedan dio grada iznad vrha opkopa ujedno sagradili visoki zid od svežnjeva. Odmah iza toga zida postavili su rečenih tridesetak sprava te su danju i noću bacali kamenje na grad i na drvene kule. Zbog toga je u gradu nastalo veliko komešanje i do te su mjere bili obezglavljeni da su se zaboravili braniti i sudarali su se međusobno kao slijepci i maloumni. Kad su pak Tatari uništili drvena utvrđenja, počeli su spravama bacati vreće pune zemlje da bi zapunili opkope. Uistinu, nitko se od Ugra ili ostalih nije usuđivao pokazati na

---

121 Kralj Bela 19. siječnja 1242. boravi u blizini Čazme.

122 Dana 10. ožujka 1242. Bela se nalazi pred Trogirom.

vrhu opkopa zbog kamenja i strelica. Nego, Ugri i Franci i Lombardi,¹²³ koji su bili poput gospodara grada, primijetivši da se neće moći braniti, zapale podgrađa i drvene kuće, kojih je bilo mnogo, sve do gradskih palača. Zapalili su i halje i nebrojenu odjeću u kućama, pobili su konje, zakopali zlato i srebro u zemlju te su skrili sav imetak što su ga imali. Povukli su se u palače da bi se odande branili. Kad su Tatari saznali da je spaljeno sve čime su se namjeravali obogatiti, raspalili su se na njih silnom srdžbom, zatvorili su odmah grad uokolo drvenim ogradama da ne pobjegne nitko, osim onih koje će mač preseliti u vječnost, a zatim su stali osvajati palače. Osvojili su ih brzo te ne vjerujem da neću reći istinu ako kažem da ih je od cijeloga grada ostalo samo petnaest koji nisu bili svi mučke ubijeni, kako unutra tako i vani. Ondje su svoje mačeve natapali krvlju i na vatri koja je bila pripremljena za njih, žive su ljude pekli kao svinje.

40. Razorivši gotovo cijelu Ugarsku, Tatari se naposljetku vrate u svoje krajeve. Velike su se gospođe pak, dotjeravši se što su bolje mogle, skupile u jednu palaču. Kad su trebale biti zarobljene i ubijene, zatražile su da ih sasluša veliki knez. Tako su sve, njih gotovo tri stotine, odvedene iz grada knezu, i zatražile su da im zauzvrat sačuva život pod svojim gospodstvom. On je bio srdit zbog toga što se nisu domogli nikakva plijena pa je naredio da se oplijene i da im se odrube glave. To je smjesta tako učinjeno. Gradski zamak nije osvojen, jer se u njemu srčano branio knez Simeon Hispanac¹²⁴ s brojnim balistarima.¹²⁵ A kad su došli do Stolnog Biograda, koji je okružen močvarama, nisu ga mogli osvojiti jer je bilo otopljenog snijega i leda. Kad su napali tvrđavu Svetog Martina od Panonije,¹²⁶ koju je hrabro branio opat,¹²⁷ bili su iznenada opozvani, tako da su u tim krajevima ostala neosvojena samo ta tri mjesta. Držali su u rukama zemlju, kako onu preko, tako i onu s ove strane Dunava, ali ona s ove strane nije bila tako temeljito opustošena, jer ovdje nisu pribijali svoje šatore, nego su u prolazu bezdušno uništili na što su god naišli. Čuvši glasine da Tatari ne namjeravaju krenuti na Teutoniju, silno sam se ražalostio, jer sam ondje mislio pobjeći ubojicama iz šaka, ali i silno razveselio, jer je izbjegnuto uništenje kršćana. No, po nalogu viših kraljeva stali smo odstupati kroz poharanu zemlju, s kolima punim plijena i oružja, stadima goveda i koza, pomno pretražujući skrovišta i mračnije dijelove šuma, da bi se u odstupanju pronašlo ono što nije nađeno u dolasku. Povlačeći se tako, polako smo došli u Transilvaniju, gdje je bilo ostalo mnoštvo naroda i gdje su nakon njihova

---

123 Ostrogon (Esztergom) su osim ugarskih i slavenskih naseljenika nastanjivali i Istočnjaci (Židovi, Ismaeliti, Armenci) i Zapadnjaci (Franci i Lombardi). Ovi potonji su od druge polovice 12. stoljeća imali i svoju četvrt (*vicus Latinorum*).

124 Simeon je bio knez Ostrogoške županije.

125 Tj. posadom sa samostrelima. To je jedino oružje koje Mongoli nisu posjedovali i, prema riječima papinog poslanika Ivana de Plano Carpini (Christopher Dawson, ur., *The Mongol mission*, London and New York, 1955., str. 46, Oreb, o. c., str. 88), prilično su ga se bojali.

126 Slavna benediktinska opatija Panonhalma.

127 Opat Sv. Martina bio je Urias (Uros) (1206-1244).

prolaska bile pripremljene brojne utvrde. Što dalje? Osim nekoliko utvrda zaposjeli su cijelu zemlju, poharali je u nastupanju i ostavili je poharanu i pustu. Kad su izišli iz Ugarske, počeli su ulaziti u Kumaniju.¹²⁸ Nisu dopuštali, kao ranije, da se bez obzira ubijaju životinje za zarobljenike: njima su sad davali samo iznutrice, noge i glave životinja. Tada smo počeli pomišljati da su tumači govorili kako će nas na izlasku iz Ugarske sve pobiti mačevima. I kad više nisam imao vjere da ću preživjeti te sam držao da mi je okrutna i ružna smrt pred vratima, smatrao sam da mi je bolje ondje umrijeti negoli nastaviti život mučen neprestanim udarcima. Sišao sam s ceste, pretvarajući se da idem obaviti nuždu, te sam se hitrim koracima s jednim slugom požurio u gustu šumu. Ušavši u korito nekakva potoka, dao sam se pokriti granama i lišćem. Sluga se moj sakrio podalje, da ne bi neočekivano otkrivanje jednoga uzrokovalo da i drugi bude žalosno uhvaćen. I tako smo ležali dva prirodna dana,¹²⁹ ne dižući glave, kao u grobu, slušajući strašne glasove onih koji su dolazili bliže šumom kad bi stoka zastranila, počesto vičući za zarobljenicima koji su se skrivali. Mi, pak, ne mogavši više zauzdati čvorom tišine u dubini srca sasvim opravdanu glad i grčevitu želju za jelom, podigli smo glave i poput zmija plazili rukama i nogama po zemlji. Napokon smo se sastali i stali smo izmjenice slabim i tihim glasom počinjati žalosne tužaljke zbog silne gladi te jecajući i plačući tumačiti da bi bila manja propast umrijeti od mača negoli da se po sredini rastavljaju zglobovi tijela te jedinstvo tijela i duše. I dok smo tako pobožno jadikovali, pojavi se neki čovjek: čim nam je dospio u vidno polje, dali smo se u paničan bijeg, ne odvrćajući pogleda od bijega da bismo vidjeli bi li mogao biti ispred nas ili je nama bjeguncima za petama. No ipak smo vidjeli kako preuzima mjesto prethodnika – vjerovao je, naime, da mu naša golema srčanost postavlja neku prikrivenu zamku. Onaj koji sve vidi kazuje i obdržava da bjegunci prepoznaju bjegunca i da uza se nemaju nikakvo oružje. Stoga smo zastali dozivajući se uzajamno migovima i znakovima. Kad smo jedan drugome dali na znanje o sebi, prijaznim i pobožnim riječima vijećali smo i odlučili što trebamo činiti. Dvostruka je bila nevolja: naime, neizdrživa glad i strah od smrti tolikom nas je tjeskobom mučila te se činilo da smo potpuno oslijepjeli. Nismo, naime, mogli gutati sok šumskih biljaka, niti same biljke žvakati, kako to životinje čine. I premda nas je pritislula tolika glad i prijetio nam žalac neizbježne smrti, vjera da ćemo preživjeti pružala nam je oslonac, a nada u bijeg podavala snagu. I tako ojačani pouzdanjem u Gospodina,¹³⁰ oprezno stignemo do ruba šume, popnemo se na visoko stablo i pogledamo na zemlju što su je Tataři u prolazu poharali, ali ne i posve uništili. O, boli, stali smo obilaziti opustošenom i praznom zemljom, koju su u prolasku ostavili poharanom. Zvonici crkava bili su nam znakovi vodilje od mjesta do mjesta i pokazivali

---

128 Današnju Moldaviju.

129 Tj. od zore do sumraka, dvije obdanice.

130 Usp. Zah 10, 12.

nam strašni put. Bili su naime putovi i staze zapušteni, sasvim obrasli biljkama i dračom. Poriluk, crveni luk, tušanj i češnjak što su ostali u vrtovima seljaka, kad su se mogli pronaći, donosili su se meni kao najveće poslastice, a ostali su jeli sljez, grah i korijenje kukute. Njime su se punili izgladnjeli želuci i biljni je duh jačao u beskrvnom tijelu. Za iscrpljene nije bilo počinka:¹³¹ počivali smo noću kao oni koji su bez krova i pokrivača kojim bismo pokrili glave. Naposljetku smo osmoga dana izašli iz šume i jedva stigli do Stolnoga Biograda, u kojemu se nije moglo ništa naći osim kostiju i glava posječenih ljudi, srušenih i potkopanih zidova crkava i palača, koje je okaljala silna prolivena kršćanska krv. I premda zemlja nije pokazivala krv nevinih, jer ju je upila, još se vidjelo kamenje obojeno crvenom krvlju: pored njih se nije moglo brzo proći bez stalnih jecaja i gorkih uzdaha. I bilo je ondje na deset milja uz šumu selo što se pučki naziva Frata,¹³² a četiri milje u šumi nalazilo se divno visoko brdo, čiji su vrhunac učvršćivale silne stijene i hridine. Onamo je pobjeglo veliko mnoštvo muškaraca i žena koji su nas širokogrudno plačući primili te nas zapitkiivali o našim pogibeljima koje im nismo sve ukratko mogli ispričati. Ponudili su nam crnoga kruha pečenoga od brašna i smrvljene hrastove kore, ali se nama njegova slatkoća činila ugodnijom od svega sličnoga što smo ikad pojeli. Ostali smo ondje, dakle, mjesec dana, ne usuđujući se sići. No, često smo okretne ljude slali iz vidnicu da pogledaju i doznaju nije li još tko od Tatara ostao u Ugarskoj i ne vraćaju li se možda, kao prije, vični umijeću varanja, da bi pohvatali one koji su pobjegli. I premda smo počesće, natjerani nuždom da pronađemo živjež, zalazili u nekoć naseljena mjesta, nikad nam silazak nije bio siguran sve dok nije iz primorskih krajeva u Ugarsku došao kralj Bela, kojega su mnogim četama vojnika pomogli križonoše s otoka Roda¹³³ i gospoda Frankapani,¹³⁴ kad su mu Ugri zajamčili da su se Tatari povukli. Napisao sam to dakle za Vas, oče, bez primjese neistine da biste Vi, oče, koji poznajete kotač moje sreće, upoznali i prirodu nevolja i pogibelji. Pozdrav časnom ocu.

---

131 Usp. Tuž 5, 5.

132 Današnje mjesto Magyar-Fráta (rum. Fráta) nedaleko od Cluja u Rumunjskoj.

133 Križonoše su redovnici Reda sv. Ivana od Jeruzalema, koji su nakon pada Acre 1291. otišli na Cipar pa 1310. na Rod. S obzirom na to da je Rogerije djelo napisao 1243/1244., a da se Ivanovci mogu nazvati križonošama s Roda tek od 1310., ova je rečenica naknadno umetnuta.

134 Antoljak, Stjepan, „Kako i kada je došlo do jednog umetka u Rogerijevoj ‘Carmen miserabile’”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 2, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, 1953., str. 187-200.

Mirko Sardelić

Pogovor

Motivacija za pisanje o Rogeriju iz Apulije (oko 1200-1266) i Tatarima te za prijevod njegova djela *Carmen miserabile* bila je višestruka. Istraživanje povijesti nomadskih naroda azijske stepe trebao bi biti i prilog poznavanju hrvatske povijesti, s obzirom na to koliku su ulogu u njoj odigrali Avari, Ugri, Tatari i Turci. Dva najljepša i najpotresnija opisa provale Tatara u Europu sastavila su dvojica crkvenih dostojanstvenika, štoviše, obojica splitski nadbiskupi. Toma Arhiđakon, doduše samo izabran 1244., ali nikad posvećen u nadbiskupsku čast, napisao je u četirima glavama (36-39) djela *Historia Salonitana* o provali, o običajima Tatara i njihovoj okrutnosti. Rogerije je za vrijeme tatarskog pustošenja Ugarske ondje boravio i bio zarobljen te je u zarobljeništvu proveo više od godinu dana. Nakon što im je pobjegao, sastavio je djelo *Carmen miserabile* u kojem je opisao stanje u Ugarskoj neposredno prije provale, tatarski pohod 1241/1242. i svoj boravak u zarobljeništvu, pružajući ono što će Gibbon nazvati „the best picture that I have ever seen of all the circumstances of a Barbaric invasion”.¹ To je djelo prevedeno na pet europskih jezika: mađarski, rumunjski, njemački, češki i slovački, a smatrao sam da bi bilo korisno imati i hrvatski prijevod.

Rogerijev životni put relativno je dobro poznat u europskoj historiografiji, no samo do onog trenutka kad postaje splitskim nadbiskupom. A toj je službi posvetio posljednjih 16 godina svoga života (1250-1266). U to je vrijeme u zamahu izgradnja zvonika Katedrale, izrađeni su nasloni korskih klupa, 1257. godine načinjena je nova propovjedaonica, a poljepšan je i (nesačuvani) nadbiskupski dvor. Pišući tako o Rogeriju, njegovu djelu i službi, dao bih i jedan mali prinos poznavanju povijesti Splitske crkve.

---

¹ Gibbon, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ch. LXIV, f. 16.

Želio bih se zahvaliti mnogima koji su nesebično pomogli da ovaj prijevod i studija izgledaju upravo ovako: ponajprije profesorima Bruni Kuntić i Darku Novakoviću, s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, te njihovim kolegama, Zrinki Blažević, Nevenu Budaku, Borislavu Grginu i Nataši Štefanec. Korisnim savjetima pridonijeli su, u više prilika, kolege sa Zavoda za povijest HAZU, Damir Karbić i Zoran Ladić. Veliku potporu dobio sam od svog mentora i voditelja projekta na istome Zavodu, Ante Gulina. U Cambridgeu su me zadužili profesori Nora Berend, Peter Garnsey i Raymond Geuss te kolega Peter Agocs, u Parizu vrlo ljubazna direktorica Labo Medievistique Occidentale de Paris, Monique Gouillet, a zahvaljujem i Gáboru Farkasu iz Biblioteke Szechenyi u Budimpešti. U Splitu zahvalnost za rasvjetljavanje ne malog broja stvari dugujem Jošku Belamariću i Bratislavu Lučinu, a za korisne komentare Anti Podrugu. Vrlo mi je značilo i što su tekst pročitali i, premda laički, bistro komentirali, moji prijatelji Vedran Nikolić, Pavle Vukšić i Marin Marinović. Prijevod je još ponešto, zaista iznimnim osjećajem, stilski oplemenio Mate Maras. Svi spomenuti zaslužni su što je ovo djelo bolje od onoga što bih ga napravio bez njihove pomoći i savjeta – dakako, sva je odgovornost za moguće pogreške, u prijevodu i upotrebi informacija koje sam dobio, jedino moja.

Uvod Carmen

Tekstna predaja i izdanja *Carmen miserabile*

Originalni rukopis djela nastao je vjerojatno 1244.,² no nažalost nije sačuvan. Prvo izdanje *Carmen miserabile* objavljeno je kao suplement historiografskom djelu *Chronica Hungarorum* Jánosa Thuróczyja. To je djelo najprije tiskano u ožujku 1488. u Brnu kod tiskara Konrada Stachela, a danas se primjerak čuva u Nacionalnoj biblioteci Széchény u Budimpešti. Nije poznato prema kojem je predlošku tiskan Rogerijev dio, možda prema nekom kodeksu donesenom iz Italije.³ U lipnju iste godine kod tiskara Erkharta Ratdolta u Augsburgu objavljeno je i izdanje s ispravcima,⁴ a primjerak postoji u Sveučilišnoj knjižnici u Bratislavi. Već je urednik prvoga izdanja podijelio cijelo pismo na dva dijela: na Pismo (posvetu) i *Carmen miserabile*. Ako naslove poglavljima nije dao sâm Rogerije, onda ih je također podijelio isti taj urednik, dok je brojeve glavama dodijelio urednik frankfurtskog izdanja iz godine 1600.

2 *Scriptores rerum Hungaricarum*, ur. Emericus Szentpétery, Budapest 1938., str. 546.

3 *Scriptores rerum Hungaricarum*, str. 547.

4 Priredivač teksta Rogerijeve *Carmen* u izdanju *Monumenta Germaniae Historica*, Lothar von Heinemann, smatra da je augsburško izdanje izišlo prije onoga iz Brna te da je datum izlaska ovoga drugoga lažiran. MGH, *Scriptores* vol. XXIX, str. 548.

Najstariji se, dakle, sačuvani primjerak djela nalazi u spomenutoj inkunabuli, dok su indicije o rukopisima sačuvanim u kodeksima prilično labave. S obzirom na to da su se prijenosom teksta pomnije bavili drugi autori,⁵ ukratko ću samo spomenuti neke tragove. Vince Bunyitay navodi mogućnost, koju József Fitz pretvara u kategoričku tvrdnju, da je biskup Nagyvárada (Velikog Varadina), rođen u Brnu i osnivač tamošnje tiskare, posjedovao rukopis te je bez Thuróczyjeva znanja njegovoj kronici dodao Rogerijevo djelo. Theodor Mommsen, priređujući izdanje Jordanova djela *Getica* (1882.), čiji se tekst nalazio u kodeksu iz 15. stoljeća, koji se čuva u Gentu, zapisao je sadržaj cijelog kodeksa. Ondje se spominje Thuróczyjeva *Chronica Hungarorum* zajedno s Rogerijevom *Carmen miserabile*, ali više nije moguće ući u trag tom kodeksu. No, on ionako nije sadržavao rukopis Rogerijeva djela stariji od 1488. godine.⁶ Ne ulazeći dublje u problematiku rukopisa nastalih prije te godine, zaključio bih sljedeće: prema tragovima navedenim u članku Tibora Almásija i u kritičkom izdanju koje se nalazi u *Scriptores rerum Hungaricarum* (ur. Emeric Szentpétery), nije isključeno da bi se nekakav stariji rukopis Rogerijeva djela mogao pronaći negdje u Italiji, u Gentu ili možda u Bernu.

Nakon dvaju izdanja iz 1488., uslijedila su i ona u sljedećim edicijama: Jacobus Bongarsius, *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici et geographici*, Frankfurt 1600.; Johannes Georgius Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, Wien, 1746., Trnava, 1765., Wien, 1766.; *Calendarium lauriense*, Győr 1779-1780., 1782.; Stephan Ladislaus Endlicher, *Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana*, St. Gall, 1849., Leipzig, 1931.; Mátyás Florianus, *Historiae hungaricae Fontes Domestici*, vol. IV, Pečuh, 1883.; *Monumenta Germaniae historica*, *Scriptores*, vol. XXIX. (prii. Lothar von Heinemann), Hannover, 1892.

Jedino hrvatsko izdanje koje sadrži tekst Rogerijeve *Carmen miserabile* (i to u bilješki, na str. 132-160) jest Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana* (digessit dr. Franjo Rački), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. 26, *Scriptores*, vol. III, Zagreb, 1894.

Djelo su na mađarski preveli: Károly Szabó, „Rogerius mester váradi kanonok Siralmas Éneke Magyarországnak IV-ik Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról”, *Magyarország történetének forrásai (Fontes Historiae Hungaricae)*, Pest, 1861., str. 1-52; Tihamér Turchányi, „Rogerius mester Siralmas Éneke a tatárjárásról”, „Századok”, 37, 1903., str. 412-430, 493-514; János Horváth, „Rogerius mester siralmas éneke”, u: *A tatárjárás emlékezete* (ur. Tamás Katona), Budapest 1981, ²1987., str. 111-152.⁷

5 Ponajprije Almási, Tibor, „The *Carmen miserabile*: some issues concerning the transmission of the text”, *Chronica*, Annual of the Szeged Institute of History, vol 3 (2003.), str. 84-93.

6 Almási, o. c., str. 91-93.

7 Više o mađarskim prijevodima i komentarima djela vidi u: *Repertorium fontium historiae medii aevi*, XI/1-2 – Rh-Ry, Istituto storico Italiano per il medio evo, Roma, 2004., str. 178-179.

Zaista bogato bilješkama opremljen njemački prijevod nalazi se u vrlo korisnoj zbirci izvora o mongolskoj provali, sastavljenih od sudionika i suvremenika događanja, što su je uredili Hansgerd Göckenjan i James Ross Sweeney, *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen un Zeitgenossen 1235-1250*. (Bern i Graz 1974., ²1985., str. 127-223). Još je jedan njemački prijevod načinio 1979. Helmut Stefan Milletich. To je djelo izdano pod naslovom *Carmen miserabile* (Edition Roetzer, Eisenstadt), s predgovorom koji je napisao Franz Probst.

Rumunjski prijevod, *Cântecul de jale de Rogerius*, načinio je 1935. Gheorghe Popa-Lisseanu i objavio ga u ediciji *Fontes historiae Daco-Romanorum* (Izvoarele istoriei Românilor) vol. V, Bukurešt 1935. Faksimil toga dvojezičnog izdanja, s predgovorom Doru Marte i pogovorom Emanuela Engela, izašao je u Oradeji 2006.

Češki prijevod načinio je Richard Prážak, nalazi se u izdanju *Legendy a kroniky Koruni uberské* (ur. Dagmar Bartoňková, Jana Nechutová i Richard Prážak), Praha, Vyšehrad, 1988., str. 281-303.

Slovački prijevod izdan je pod imenom *Tatársky vpád* (Edícia Pramene, Trnava, 2008.) – djelo su uredili Richard Marsina i Miloš Marek.

Najrecentnije kritičko izdanje, ono kojim sam se služio, jest *Carmen Miserabile super Destructione Regni Hungariae per Tartaros*, ur. László Juhász, objavljeno u: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Emericus Szentpétery (ed.), 2 vols., Budapest 1937-1938. (str. 543-588).⁸ Kritički aparat uz latinski tekst preuzeo sam, uz provjeru i neke izmjene, iz tog izdanja, a bilješke uz hrvatski prijevod dijelom su moje, a dijelom – ponešto prilagođene – iz tog izdanja i iz spomenutog izdanja na njemačkom jeziku (*Der Mongolensturm*).

Treba još svakako spomenuti dvije recentne publikacije. O petstotoj obljetnici prvog objavljivanja, uređeno je (ur. Erzsébet Galántai i Gyula Kristó) novo izdanje Thuróczyjeva djela *Chronica Hungarorum* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.). Faksimil Rogerijeve *Carmen* preuzeo sam iz te publikacije i, dopuštanjem vlasnika prava, Nacionalne biblioteke Széchényi, stavio u prilogu.

Prijevod *Carmen miserabile* nalazi se još i u vrlo opsežnoj monografiji o mongolskoj provali, *Tatárjárás* (Budimpešta, 2003.), koju je uredio Balász Nagy. Ondje su sakupljeni i prevedeni na mađarski svi relevantni izvori, uključujući poglavlja o Mongolima Tome Arhiđakona, izvješća i zabilješke koje se nalaze kod Matthew Parisa, opise mendikantskih misionara, korespondencije papa i kraljeva, uz komentare, ilustracije i mape. Prevedeni su uz to i neki ranije objavljeni članci autora koji su dosta pisali o temi, poput Nore Berend, Petera Jacksona, Denisa Sinora, Felicitas Schmeider i Jamesa Rossa Sweeneya. Načinjena je i tematski podijeljena bibliografija koja pruža vrlo solidan pregled izvora i sekundarnog materijala.

---

⁸ Reprint oba sveska *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* uredili su Kornél Szovák i László Veszprémy, Nap Kiadó, Budapest, 1999.

Vrsta i sadržaj djela

Carmen miserabile djelo je napisano kao pjesma u prozi,⁹ u formi je pisma i žanrovski pripada epistolografiji.¹⁰ Oslonjeno na dugu epistolografsku tradiciju Cicerona i Seneke, potom i na onu crkvenih otaca, poput Augustina, Jeronima i Grgura Velikog, u srednjem vijeku pismo može biti gotovo sve samo ne puko prenošenje privatne poruke: politička rasprava, književno umjetničko djelo, traktat ili administrativni dokument.¹¹ U pravilu je uvijek namijenjeno široj publici i često se čitalo naglas. Kao što je i Horacijevo pismo Pizonima, što ga Rogerije citira u 14. glavi, poznatije kao traktat o pjesničkom umijeću (*Ars poetica*),¹² tako je i ovo Rogerijevo, posvećeno i upućeno kardinalu Jakovu Pecorariju, zapravo opis tatarske provale i uništenja razjedinjene Ugarske predan na čitanje cijelom kršćanskom svijetu.

U uvodu Rogerije ukratko piše, parafrazirajući brojne biblijske sintagme, o sadržaju djela i sažalijeva se nad tužnom sudbinom Ugarske, kojoj je pridonio kralj Bela IV. Takav se uvodni dio, *exordium*, najčešće bazira na materijalu iz Svetoga pisma ili nekom drugom moralnom primjeru i služi tome da cijelome pismu da prikladan ton i usmjeri čitateljevu pozornost i simpatije. Upotreba npr. dijelova Otkrivenja, koje se smatralo cvijetom teologije, ostavljalo je snažan dojam zbog „(...) the imaginative power of its visual imagery, the poetic beauty of its heavenly liturgy, and its memorable symbolic representation of the cosmic battle between good and evil”.¹³ Sam kraj Rogerijeva uvoda duboko potresa, jer onome kojega Tataari zarobe, „bilo bi bolje da nije ni rođen” i taj se osjeća ne kao zarobljenik Tatara, nego zatočenik Tartara. Osim toga, odmah zatim za vrijeme provedeno u zarobljeništvu koristi izraz „jedno vrijeme i još pola vremena”. Mogao je upotrijebiti i neku jasniju vremensku odrednicu, ali upravo ova koju preuzima iz Daniela i Otkrivenja (a koja je zapravo stari semitski oblik) onima koji čitaju, ili slušaju, odmah daje niz asocijacija iz tih knjiga.

U prve dvije glave opisana je želja kralja Bele da nastavi stopama svojih prethodnika, svetih ugarskih kraljeva, kao promicatelj vjere (*zelator catholice fidei*), zbog čega je i primio kumanskoga kralja Kutena i njegovih 40 tisuća

9 Franz Babinger („Maestro Ruggero delle Puglie relatore pre-poliano sui Tataari”, *Nel VII centenario della nascita di Marco Polo* (ur. Roberto Almagià), Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 1955., str. 57) iznosi da nijedan od urednika „non ha tenuto conto che nel *Carmen miserabile* abbiamo una prosa ritmica”, što bi trebalo olakšati rekonstrukciju originalnoga čitanja.

10 Matijević-Sokol, Mirjana, „Splitski srednjovjekovni književni krug”, *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, Zagreb 2005., str. 157-173.

11 Haseldine, Julian, „Epistolography”, u: *Medieval Latin: An Introduction and Bibliographical Guide*, Mantello, F. A. C. i Rigg, A. G. (ur.), Washington, 1996., str. 650-658.

12 O latinskim klasicima u srednjovjekovnoj Ugarskoj v. Nemerkenyi, Előd, *Latin Classics in Medieval Hungary. Eleventh century*, CEU Medievalia, Budimpešta, 2004. Ondje se govori i o biblijskom latinskom.

13 *The Apocalypse in the Middle Ages*, Richard K. Emerson, Bernard McGinn (ur.), Cornell University Press, 1993., str. 293.

Ljudi koji su bili spremni pokrstiti se u zamjenu za utočište pred tatarskom najezdom. Ugarska je početkom 13. stoljeća na istočnoj granici kršćanstva, koju od 1211., na poziv kralja Andrije II., brane Teutonski vitezovi. No, već početkom 1220-ih vojnike s mačevima zamjenjuju Braća propovjednici iz netom uspostavljene Ugarske provincije dominikanskoga reda (1221.). Njihov misionarski pokret vrlo su snažno pomagale i crkvene i svjetovne vlasti.¹⁴ Unatoč početnim neuspjesima koji su rezultirali povećanjem broja mučenika, nakon pokršćavanja jednog od kumanskih prvaka, Borca (Bortz), 1227/1228. uspostavljena je Kumanska biskupija, a 1233. ugarski su kraljevi pridodali svoje imenu i titulu *rex Cumanie*. Uspjeh u kristijaniziranju Kumanije svakako treba pripisati i tome da su Kumani od bitke na Kalki 1223. svjesni mongolske prijetnje i da im je bio potreban saveznik na zapadu.

U glavama 3-7. opisano je pet razloga koji su potakli mržnju između kralja Bele i njegova puka te velikaša. Najprije, problem je bio u Kumanima koji su, kao nomadski i divlji narod, lutali zemljom čineći nepravde nekima od kojih je kralj gledao kroz prste zbog toga što se obvezao štititi ih. Time je razgnjevio puk, a imao je protiv sebe i velikaše koji su se za vladanja njegovih dvaju prethodnika bili silno osilili. U glavama 8-12. navedeni su odgovori na te navedene uzroke mržnje, kojima su kraljevi pristaše nastojali drukčije objasniti uzroke problema i opravdati kraljeve postupke. Tih je deset glava Rogerije osmislio kao „digresiju, da oni koji čitaju razumiju (...) uzrok uništenja Ugarske” pa je stoga i 13. glava samo najava povratka na glavnu temu. U glavama 14-16. opisano je ozračje u Ugarskoj nakon što su stigle glasine o pojavi Tatara na istočnim granicama te Belin saziv na vijeće o obrani zemlje. Tri su sljedeće glave (17-19) opet mali umetak da bi se nabrojili najvažniji tatarski vojskovođe.

Glave 20-22. govore o tatarskom pustošenju Kumanije i Rusije, zauzimanju prolaza kroz Karpatе (tzv. Vrata Ugarske) i napredovanje do Vača koji je uništen. Slijedi epizoda (23) o tome kako je austrijski vojvoda vlastitom rukom ubio dvojicu Tatara. Glave 24-26. govore o Kumanima: najprije kako je ubijen kralj Kuten i kako su na to reagirali njegovi Kumani: posvuda su se sukobili s Ugrima i stali pustošiti, a jedva im je umaknuo čanadski biskup. U glavama 27-30. opisuju se sukobi na svim stranama, uključujući i stravičan poraz na Mohiju. Nabrojani su viši crkveni dostojanstvenici koji su poginuli na bojnopolju. Pronašavši kraljev pečat (31), Tatari su odaslali krivotvorena pisma koja su mnoge stajala života. Nadalje je opisano (32) kako je austrijski vojvoda iskoristio Belinu nevolju i oduzeo mu tri županije. K tome su još i austrijske čete prešle Dunav i stale pustošiti i pljačkati ugarske krajeve (33). Tatari su međuvremenu osvojili Veliki Varadin, Thomasbruck i još neka naselja (34) te su varkom uhvatili i one koji su se skrivali po šumama (35), zarobivši i samog Rogerija (36). Uništivši Perg i cistercitski samostan Egres (37), prešli

---

¹⁴ Berend, Nora, „The Mendicant Orders and the conversion of pagans in Hungary”, str. 259. Nekoliko je svjedoka na procesu Dominikove kanonizacije govorilo o svećevnoj želji da pokrsti Kumane.

su zaleđeni Dunav (38) i uništili Ostrogon (39). Gotovo je cijela Ugarska opustošena, a navali su se oduprli samo ostrogonski zamak, Stolni Biograd (jer je bio okružen močvarama) i opatija Panonhalma koju je obranio opat. Kad su se Tatari stali povlačiti iz Ugarske, Rogerije je uspio iskoristiti njihovu nepažnju te je sa slugom pobjegao u šumu.

Umetak na kraju Carmen miserabile

U posljednjoj rečenici prije pozdrava napisano je da se kralj Bela iz primorskih dijelova vratio u Ugarsku uz pomoć križonoša s otoka Roda i gospode Frankopana (... *rex Bela maritimis de partibus per cruciferos de insula Rhodi, et dominos de Frangapanibus, multis agminibus militum adiutus... in Hungariam venit.*). Križonoše su redovnici Sv. Ivana od Jeruzalema,¹⁵ zvani i ivanovcima, čiji je red krajem 11. stoljeća osnovao blaženi Gerard, a 1113. odobrio papa Paskal II. Kao i templari, brinuli su se za hodočasnike i oružjem ih branili u Svetoj zemlji. Jednako kao i templari stekli su brojne posjede posvuda po Europi pa tako i u hrvatskim krajevima.¹⁶ Svakako je moguće da su pomogli ugarskome kralju u povratku u Ugarsku, ali se tada zasigurno nisu zvali križonošama s Roda. Red je, naime, djelovao u Svetoj zemlji sve do pada Acre 1291., kada odlazi na Cipar. U dvogodišnjoj kampanji osvajaju otok Rod te od ljeta 1309. ondje ustanovljavaju svoje novo sjedište u kojem borave sve do 1522. kad ih je s golemom flotom odande istjerao sultan Sulejman Veličanstveni. Od 1530. red djeluje na Malti pa se naziva i Malteškim, da bi 1834. konačno preselio u Rim. Ivanovci se, dakle, tek od 1309. u dokumentima pojavljuju kao križonoše s Roda, tako da je zasigurno taj dio rečenice umetnut naknadno.¹⁷

Isto se odnosi i na dio *dominos de Frangapanibus*. Ti se knezovi u vjerdostojnim ispravama toga vremena nazivaju krčkima (*comites Veglae*). Tek se moćni knez Nikola IV. (1394-1432), bogat imanjjima i častima, ban Hrvatske i Dalmacije, počeo u ispravama nazivati *de Frangepanibus*.¹⁸ Najstariji sačuvani dokument sa spomenom toga pridjevka datira se godinom 1424.¹⁹ Nikola je od pape Martina V. (1417-1431) dobio novi grb i priznanje povezanosti s rimskim Frangepanima, a 1435. i kralj Sigismund priznao je Nikolininim sinovima spomenuti pridjevak.²⁰

Po svemu sudeći, umetak je dospio u Rogerijev tekst između 1424. i 1488. godine. Tko ga je mogao dodati, ističući tako zasluge knezova Frankopana,

15 Današnji njihov puni naslov glasi Suvereni vojnički i bolnički red sv. Ivana od Jeruzalema, Roda i Malte.

16 O tome više Dobronić, Lelja, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 2002.

17 Antoljak, Stjepan, „Kako i kada je došlo do jednog umetka u Rogerijevoj ‘Carmen miserabile’”, *Staro-hrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 2, Zagreb, Izdavački zavod JAZU, 1953., str. 187-199.

18 Klaić, Vjekoslav, *Krčki knezovi Frankapani*, knj. I, Matica hrvatska, Zagreb, 1901., str. 16.

19 Antoljak, o. c., str. 199. Prema Klaiću (o. c., str. 16) bilo je to 1426.

20 Antoljak, o. c., str. 198.

bilo bi zanimljivo doznati.²¹ Stjepan Antoljak prihvatljivo razmišlja kada piše da je Rogerijevu *Carmen* djelu *Chronica Hungarorum* dodao tiskar, a ne sam Thuróczy, jer bi se on zasigurno poslužio njome za opis vladavine Bele IV. i tatarske provale.²² Isto tako ima smisla i Antoljakova opaska da bi, poput toga pasusa, kritici trebalo podvrći i druge dijelove Rogerijeva djela, no smatram da drugdje nije bilo umetaka takve vrste: u sadržaju nije vidljivo da bi nečiji interes bio istaknut nečim što odudara od opisa tatarske provale.

Život i služba nadbiskupa Rogerija

Rogerije je rođen oko 1200. u Apuliji, u mjestu koje se nazivalo Turris Cepia, a danas Torre Maggiore.²³ Pravničku naobrazbu stekao je u Bologni, zasluživši stupanj *magister*. Kapelanom u službi Jakova di Pecorara postaje vjerojatno 1231., iste godine kada je taj u rujnu imenovan kardinalom biskupom Palestrine.²⁴ Kao njegov poslanik prvi put odlazi u Ugarsku 1232., gdje uskoro postaje kapelan, a potom arhidakon u Velikom Varadinu (Nagyváradu), današnjemu rumunjskom gradu Oradeji, gdje se još uvijek jedna od sedam gradskih četvrti zove po njemu (*cartier Rogerius*). Iako u službi Crkve, nisu mu bili strani ni svjetovni poslovi, kojima je uspio steći prilično bogatstvo, pa je čak i živio s tim u skladu.²⁵

Kad su Nagyvárad osvojili Tataři 1241., Rogerije je uspio pobjeći u Thomasbruck, a kad su Tataři pronašli i to mjesto, skrio se u šumi, da bi naposljetku ipak, krajem svibnja 1241., pao u tatarsko zarobljeništvo. U drugoj polovici 1242. uspio je pobjeći te se, pošto je Nagyvárad bio potpuno uništen, vjerojatno vratio u Italiju kardinalu Jakovu di Pecorara.²⁶ Godine 1243. dodijeljena mu je čast arhidakona u Sopronu. Negdje u to vrijeme piše pismo i *Carmen miserabile* koje je uputio i posvetio kardinalu Jakovu di Pecorara. S obzirom na to da je taj umro 25. lipnja 1244., određen je i *terminus post quem non* za datum pisanja pisma.

Papa Inocent IV. otišao je koncem 1244. u Lyon da bi ondje sazvaó opći koncil. S obzirom na to da je jedna od glavnih stavki bila tatarska okrutnost u Ugarskoj, bilo je za očekivati da i Rogerije bude pozvan govoriti o tome, što

---

21 Antoljak ističe da je „po svoj prilici taj cijeli pasus umetnut u doba, kada su Ivanovci u Ugarskoj i Hrvatskoj i te kakvu ulogu igrali sa svojim meštroim kao i Frankopani, rodbinski povezani u to vrijeme dapače sa ženom Matije Korvina Beatricom Aragonskom”. Ovdje bih se složio da bi dodatak mogao biti djelo nekoga bliskog Frankopanima, no Beatrica, kćer Bernarda Frankopana, bila je žena Ivaniša Korvina; Beatrix od Aragona kći je Napuljskoga kralja.

22 Antoljak, o. c., str. 199. Toma Arhidakon (o. c., str. 303) piše da je bio „Apulac iz beneventanskih krajeva”.

23 Babinger, o. c., str. 54; Farlati, Daniele, *Illyricum sacrum*, tomus III, Venecija 1765., str. 274.

24 Babinger, o. c., str. 55.

25 Babinger, o. c., str. 55; Toma Arhidakon, o. c., str. 304.

26 Babinger, o. c., str. 56.

se i dogodilo. Štoviše, Babinger smatra da je imao i utjecaja na odluku da se Mongolima pošalju papinski poslanici,²⁷ što se dogodilo već u godini koncila. U Lyonu se kao kapelan kardinala Ivana iz Toleda (porijeklom Engleza) zadržao do početka 1249. Iste je godine otputovao u Zagreb na mjesto kanonika,²⁸ da bi ga već krajem travnja papa postavio za splitskoga nadbiskupa, iako su Splićani jednoglasno bili predložili da im novi nadbiskup bude Ivan, skradinski biskup. No, splitske je poslanike u Lyonu papa obavijestio da odbija taj prijedlog i na čelo Splitske crkve postavio je Rogerija koji je u toj službi proveo posljednjih 16 godina svoga života (1250-1266). Rogerijevom smrću završava djelo Tome Arhidakona: „Preminuo je osamnaestoga dana prije svibanjskih kalenda, godine Gospodnje tisuću dvjesto šezdeset šeste. Naredio je da bude pokopan uz gospodina Krescencija pred vratima stolne crkve.”²⁹ Njih su dvojica pokopani u mramornome luku lijevo od ulaza u Katedralu, a iznad se nalazio natpis u stihovima: Presulibus geminis presens catagea dicatur / nam tibi Crescenti Rogerius associatur. / A. D. MCCLXVI. M. Apl. die XIII. intrante.³⁰

Split za nadbiskupovanja Rogerijeva

Za splitskoga nadbiskupa Rogerije je izabran i posvećen 30. travnja 1249., o čemu svjedoči pismo pape Inocenta IV. Tomi Arhidakonu i kaptolu, u kojem ih obavješćuje o tom izboru.³¹ U grad dolazi svečano, u pratnji dvadesetorice konjanika, s kapelanima i služinčadi, druge korizmene nedjelje (tj. 20. veljače) 1250. godine.³²

Kad je kralj Konrad početkom 1252. putovao iz njemačkih krajeva da bi preuzeo Sicilsko kraljevstvo, plovio je jadranskom obalom. Dalmatinski su ga gradovi dostojanstveno dočekivali, no kad je uplovio u splitsku luku, nadbiskup Rogerije je zatvorio sve crkve i obustavio svako bogoslužje,³³ poštujući odluku koncila u Lyonu 1245. o ekskomunikaciji cara Fridrika II. i njegovih potomaka. Kralja Konrada je to silno uvrijedilo, tim više što je nadbiskup rodom bio upravo iz njegova kraljevstva. Toma piše da je čak tražio po spisima da li bi mogao naći nešto „na osnovi čega bi ga mogao označiti znamenjem sra-

27 Babinger, o. c., str. 58. Göckenjan također, u natuknici „Rogerius” (*Lexicon der Mittelalters* VII, str. 946) piše da je Rogerije imao utjecaja na papinu politiku prema Mongolima. Smatram da je to u domeni vrlo logične pretpostavke, jer ne nalazim argumenata iz kojih bi to očito proizlazilo.

28 Babinger, o. c., str. 59. U pismu splitskom kaptolu papa Inocent IV. Rogerija predstavlja kao *dilectus filius magister Rogerius capelanus dilecti filii nostri Johannis tituli sancti Laurentii in Lucina presbiteri cardinalis, canonici Zagrabiensis...* (CD IV, 389).

29 Toma Arhidakon, o. c., str. 319.

30 Farlati, Daniele, o. c., str. 280.

31 CD IV, 389. U dokumentu datiranom 17. svibnja 1249. vremenska je odrednica još uvijek *tempore domini Johannis uenerabilis Spalatensis archielecti* (CD IV, 394), jer papino pismo nije još nije bilo stiglo.

32 Toma Arhidakon, o. c., str. 305.

33 Toma Arhidakon, o. c., str. 307.

mote zbog izdaje svoga kralja. I mnogim mu se drugim prijetnjama grozio”.³⁴ Tako Rogerije nije bio omiljen u kraljevskim krugovima: naime, ni Bela IV. nije dobro podnio što ga je papa mimo njega imenovao splitskim nadbiskupom, ali je prikrivao svoje nezadovoljstvo.

„Sagradio je u Solinu na rijeci mlinove, uveo plugove, nabavio konje i životinje.”³⁵ Mlinovi su u Solinu postojali i ranije, ali su u 30-im i 40-im godinama 13. stoljeća, u ratovima s knezom Domaldom, koji je iz svoga sjedišta u Klisu pustošio Splitskim poljem, nakon tatarske provale, rata Splićana s Trogiranima te 1244. protiv bana Dionizija, zasigurno bili uništeni.³⁶ No, nisu samo solinski mlinovi plod graditeljske djelatnosti nadbiskupa Rogerija. Najbolje je opet citirati Tomu Arhiđakona: „Nadbiskup Rogerije bio je veoma marljiv i ustrajan u poboljšavanju svjetovnoga. Počeo je obnavljati zgrade i prostorije biskupije, promišljeno ih opremiti. S vanjske je strane dogradio gornje katove i terase koje su bile veoma vješto učvršćene gredama i letvama. Činilo se da su učinjene više zbog ljepšeg izgleda, a manje iz potrebe. Vinske je podrume opremio potrebnim i novim priborom.”³⁷

Dok je Rogerije bio nadbiskup u Splitu, unutrašnjost Katedrale obogaćena je dvama umjetničkim djelima. Propovjedaonicu je, prema tradiciji, 1257. Crkvi darovala Kolafisa, udovica kneza Ivana Frankopana. Gornji njezin dio sastavljen je od crvenih i zelenih ploča porfira i mramora, ploče s lukovima koje nose pod i parapet, kao i poligonalni stupovi, načinjeni su od prokoneškog mramora, dok su kapiteli i baze od vapnenca.³⁸ Naslone korskih klupe, koje su načinili apulski majstori, Ljubo Karaman datirao je u drugu polovicu 13. stoljeća, Cvito Fisković smatrao je da su načinjeni u 12. stoljeću, da bi ih naposljetku i Kruno Prijatelj i Joško Belamarić datirali u sredinu 13. stoljeća.³⁹

U sačuvanim dokumentima Rogerije se spominje na sudu u vezi s pravima na zemlju u Mutograsu 1251.,⁴⁰ u sporu s opatom samostana sv. Benedikta oko darovane zemlje 1254.,⁴¹ kao primatelj određene svote novaca od dominikanskoga samostana i od Tome Arhiđakona 1256.,⁴² iste godine zalaže Tomi Arhiđakonu za 60 denara što ih je od njega primio četiri srebrne posude,⁴³ 1257. presuđuje da arhiprezbiter Prodan mora Splitskoj crkvi dati prepustiti jedan svoj vrt u

34 Toma Arhiđakon, o. c., str. 307.

35 Toma Arhiđakon, o. c., str. 305.

36 Katić, Lovre, „Solinski mlinovi u prošlosti”, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 2, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, 1953., str. 201-219.

37 Toma Arhiđakon, o. c., str. 305.

38 Nikšić, Goran, „Obnova prezbiterija Katedrale sv. Dujma u doba Tome Arhiđakona”, *Toma Arhiđakon i njegovo doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa*, Split, 2004., str. 253-268 (256).

39 Karaman, Ljubo, „Buvinove vratnice i drveni kor splitske katedrale”, *Rad HAZU. Umjetničkoga razreda* 275, Zagreb, 1942., str. 1-96 (4, 65); Fisković, Cvito, „Dopune ikonografiji splitskih korskih klupa 12. stoljeća”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 30, Split, 1990., str. 71-72; Prijatelj, Kruno i Gattin, Nenad, *Splitska Katedrala*, Zagreb-Split, 1991., str. 20; Belamarić, Joško, *Split – od carske palače do grada*, Split, 1997., str. 47.

40 CD IV, 453.

41 CD IV, 571.

42 CD V, 3.

43 CD V, 49.

zamjenu za dragi kamen (*Gaman*) iz riznice, što ga je dao zagrebačkome biskupu Stjepanu.⁴⁴ Dvapat su (1253., 1255.) rimski prvosvećenici upućivali pisma Rogeriju, oba puta vezano uz izabranoga šibenskog nadbiskupa Stjepana.⁴⁵

Suvremenici-opisivači Tatara i njihove provale u Europu

Anonimni je bavarski kroničar, dočuvši o užasu kojim je poharana Ugarska, 1241. zapisao: „U ovoj godini, Ugarsko kraljevstvo, nakon 350 godina postojanja, uništili su Tatari.”⁴⁶ No, opširnije sačuvane zapise o provali Tatara, njihovim običajima i ozračju koje je vladalo u petom i šestom desetljeću 13. stoljeća sastavila su, osim Rogerija, četvorica autora.

Matthew Paris (oko 1200-1259), engleski redovnik iz St Albansa, u svojoj je kronici zabilježio različite podatke o Mongolima i prepisao dva pisma cara Fridrika II., iz kojih se mogu iščitati reakcije na tatarsko pustošenje.⁴⁷ Osim toga, u svoje je djelo uvrstio i pismo stanovitog bivšeg pristalice patarena, imenom Ivo od Narbonne, koji je 1243. bordoškom biskupu Geraldu (1227-1261) pisao o Tatarima.⁴⁸ Iako su mu, opravdano, upućene različite kritike vezane uz izbor dokumenata, njegovo je djelo jedna od najvažnijih srednjovjekovnih kronika. U svojim je opisima i izvješćima raspolagao prilično točnim podacima, što nije ni neobično uzme li se u obzir činjenica da su se na popisu njegovih prijatelja i informanata nalazili ljudi kao što su engleski kralj Henrik III., vitez Baldwin de Vere, bejrutski biskup Waleran i ostali koji su osobno ili posredno omogućili Matthewu da dođe u posjed informacija ili kopija pisama.⁴⁹

Franjevac Giovanni di Plano Carpini (oko 1180-1252) po nalogu pape Inocenta IV., nakon Lyonskog koncila, poslan je u travnju 1245. na mongolski dvor u Karakorum da istraži običaje naroda koji je smatran najvećom prijateljnom kršćanskome svijetu. Vrativši se u Europu, o svojem je putovanju detaljno izvijestio ugarskoga kralja Belu IV. i potom papu u Lyonu. Pripovijest koju je zabilježio⁵⁰ čitala se diljem kontinenta, između ostaloga i zbog toga što je većim dijelom uvrštena u vrlo popularno djelo Vincenta iz Beauvaisa

44 CD V, 58.

45 CD IV, 526, 589.

46 „Hoc anno regnum Ungarie, quod 350 annis duravit, a Tartarorum gente destruitur”, Hermannus Althaensis: *Annales*, MGH SS, vol. 17 (Hannover, 1861), str. 394; Engel Pál, *The realm of St Stephen, A history of medieval Hungary, 895-1526*, London, New York, 2001., str. 100.

47 *Matthaei Parisiensis monachi sancti Albani Chronica maiora*, vol. IV. (AD 1240 – AD 1247), Henry Richards Luard (ur.), London, 1877., str. 76-78, 107, 109-119, 131-133, 270-277, 322, 386-390, 547. Monografiju *Matthew Paris* napisao je Richard Vaughn, Cambridge University Press, 1958.

48 Matthew Paris, o. c., IV, 270-277. Sumnju u neke podatke iz toga pisma vidi u: Jackson, Peter, „The crusade against the Mongols (1241)”, *Journal of Ecclesiastical History*, 42 (1991), str. 1-18 (9).

49 Popis ljudi s kojima je komunicirao Matthew Paris moguće je naći u Vaughn, Richard, o. c., str. 13-17.

50 Hrvatski prijevod načinio je Marko Oreb, „Ivan Karpin, 'Povijest Mongola koje nazivamo i Tatarima'”, *Starine JAZU*, knj. 56, Zagreb, 1975., str. 37-107. Vrijedi pogledati i Dawson, Christopher (ur.), *The Mongol Mission. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, London and New York, 1955.

Speculum historiale.⁵¹ Njegov izvještaj sastoji se od devet opsežnih poglavlja u kojima je napisao o tatarskoj zemlji, načinu života, običajima, povijesti carstva. Tri poglavlja posvećena načinu ratovanja, oružju, vojnim varkama i taktičkim zamislima vrlo su pomno i znalački napisana, tako da mnogi vjeruju da je fra Ivan bio iskusan vojnik prije nego li je stupio u franjevački red.⁵² Posljednje četiri godine života Giovanni di Plano Carpini proveo je obnašajući čast barskoga biskupa (1248-1252).

Willem od Rubrucka (oko 1220 – oko 1293) flamanski je franjevac-misionar koji je bio u pratnji francuskoga kralja Luja IX. Svetog na križarskom pohodu 1248. godine. Po kraljevu nalogu otišao je u svibnju 1253. na putovanje u Karakorum, u pokušaju širenja kršćanstva među Mongolima. Provevši u misiji dvije godine, sastavio je djelo *Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratia 1253. ad partes Orientales*.⁵³ U 38 poglavlja opisuje put iz Carigrada preko Batuova sjedišta na Volgi do kana Mongkea i odlaska s njim u Karakorum. Nakon dugoga puta i dužeg boravka među Mongolima, Willem se vratio u Antiohiju u lipnju 1255.

Toma Arhidakon posvetio je četiri svoja poglavlja provali Tatara i njihovoj prirodi. Imao je priliku vidjeti Tatara u Splitskom polju, osjetiti očajni strah što su ga iskazivale brojne ugarske izbjeglice kojih su bile pune kuće i gradski prostori tako da su „ostali na otvorenom prostoru i ulicama. Plemenite su gospođe ležale pod vedrim nebom oko crkvenih ograda. Neki su se skrivali pod mračnim svodovima, drugi su čistili i praznili hodnike i kripte, a treći su ostali pod šatorima tamo gdje su mogli”.⁵⁴ Toma je, dakle, sâm vidio Tatara, slušao o njima od ugarskih izbjeglica i od nadbiskupa Rogerija, a nije nemoguće ni da je bio u kontaktu s Carpinijem dok je ovaj kao nadbiskup boravio u Baru, iako za to nema nikakvih dokaza.⁵⁵

---

51 Vincent iz Beauvaisa (oko 1190-1264?), dominikanac koji je sastavio golemo enciklopedijsko djelo *Speculum maius*, čiji se dio *Speculum historiale* (koji je obuhvaćao povijest svijeta do Vincentova vremena) čitao u srednjem vijeku posvuda po Europi. Vincent je svoje djelo bazirao ponajprije na opsežnoj kronici Helinanda iz Froidmonta (oko 1150-oko 1229).

52 Oreb, o. c., str. 37.

53 Vrlo je korisno izdanje na engleskome jeziku *The Mission of Friar William of Rubruck: His Journey to the Court of the Great Khan Mongke, 1253-1255*, London, 1990. Prijevod te opsežne komentare i bilješke načinila su dvojica istaknutih poznavatelja mongolske kulture Peter Jackson i David Morgan.

54 Toma Arhidakon, o. c., str. 251. O tim je izbjeglicama Sweeney napisao dva vrlo zanimljiva rada (v. literaturu). Ondje mu se dogodio i neobičan previd koji bi, čita li se samo njegov engleski tekst, mogao zbuniti: Tominu sintagmu *circa septa ecclesie* Sweeney pogrešno prevodi kao da su izbjeglice ležale „oko sedam crkava” umjesto „oko crkvene ograde”.

55 Pitanje je na koga se sve odnosi dio rečenice na početku Tomine 37. glave o prirodi Tatara (str. 239): „Sada ću nešto ispričati o prirodi i izgledu ovoga naroda, onako kako sam mogao čuti od drugih koji su to dublje istražili (*qui rem curiosius indagarunt*)”.

Pastirsko-nomadske zajednice Središnje Azije

„Njihova je zemlja smještena u onom dijelu svijeta gdje se istok spaja sa sjeverom i ta se plemena na svome vlastitom jeziku zovu Mongoli” – piše, u srednjovjekovnim okvirima sasvim precizno, Toma Arhidakon u početku opisa Tatara.⁵⁶ Mongolska plemena nastavala su područje južno i istočno od Bajkalskoga jezera. Stepa je to, kako piše Ivan de Plano Carpini (doduše o nešto istočnijem, području Zlatne Horde), „djelomično brdovita, djelomično ravna, ali je gotovo sva posuta šljunkom i pijeskom”.⁵⁷ Ljudi su široka lica, plosnata nosa, malenih očiju. Žive kao nomadi i putuju vodeći sa sobom golemi broj životinja, najviše konja, volova, koza, ovaca i deva. Čovjek i životinja nerazdvojni su, a najviše je na cijeni konj. Još od rane dječjačke dobi jašu na konjima i vježbaju vojničke vještine. Juvaini, perzijski povjesničar iz 13. stoljeća, piše da ako nisu u ratnom pohodu, onda zasigurno love. Lov ima četverostruku – ekonomsku (krzna i meso), vojničku (vježba), političku i rasonodnu – funkciju. I konj i jahač vrlo su izdržljivi i mogu prevaljivati velike udaljenosti hraneći se vrlo oskudno.

Iz perspektive ljudi Središnje Azije boravak na konju i ratnički pohod sasvim su uobičajena pojava. Štoviše, ni u mongolskim ni u turkijskim jezicima nije postojala riječ za ratnika, kao ni generički pojmovi rata i mira. Borba je bila konstantna, značila je preživljavanje.⁵⁸ U surovim aridnim prostorima trebalo je stalno biti u pokretu u potrazi za ispašom, a svaka odstupanja od uobičajenih klimatskih ciklusa mogla su biti kobna.

Istočna Azija klimatski je podijeljena na dvije cjeline: suhi sjeverni dio koji nastavaju nomadi i južni monsunski dio s intenzivnom zemljoradnjom. Nomadi žive od udomaćenih životinja radi čije su ispaše stalno u migraciji, dok stanovništvo juga (Kinesko carstvo) živi sjedilačkim načinom života, najviše uzgajajući rižu. Nomadi i Kinezi u stalnom su sukobu zbog kontrole nad strateškim područjima i trgovačkim putovima. Nestabilan odnos između nomadskih altajskih plemena i sjedilačkih Kineza te nedostatak ustaljene trgovine i zajedničkoga napretka bio je uzrokovan ekonomskom ovisnošću stepskih naroda o zemljoradničkim narodima južno od Velikog zida i, posljedično, antipatijom Kineza prema sjevernim, nomadskim, „barbarskim” narodima. Kada nomadi nisu uspijevali trgovinskom razmjenom steći odjeću, žitarice i druge agrikulturne proizvode, preostajalo bi im da u ratnim pohodima probaju to nadoknaditi. S druge strane, Kinezi su ih uvijek nastojali držati na distanci, često pribjegavajući taktici zavađivanja plemena.

⁵⁶ Toma Arhidakon, o. c., str. 239.

⁵⁷ Oreb, o. c., str. 59.

⁵⁸ Sinor, Denis, „The Inner Asian warriors”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 101, No. 2 (Apr. – Jun., 1981), str. 133-144 (135).

Uspon Mongola i njihovo osvajanje stepe

Nomadiska plemena istočnoazijske stepe,⁵⁹ koja su međusobno ratovala i plaćala danak sjevernokineskoj dinastiji Jin (Chin) (1123-1234) ujedinio je Temudžin koji se 1206. na velikoj skupštini plemena (quriltai) proglasio vrhovnim poglavarom – Džingis kanom.⁶⁰ Kina je u ono vrijeme bila podijeljena na sjeverni dio, kojim je vladala dinastija Jin, i južni dio, kojim je vladala dinastija Sung. Džingis kan je 1211. zaratio s carem dinastije Jin i do 1215. osvojio bivšu prijestolnicu Chung-tu (blizu današnjeg Pekinga).

Godine 1218. sultan Horezmije (Khwarazm) 'Alā' al-Dīn Muhammad II., nakon što je njegov podložnik zaplijenio jednu mongolsku karavanu, ubio je mongolske poslanike koji su došli tražiti pravdu. Džingis-kanu je to bio povod za veliku kampanju na zapad (1218-1225) i do 1220. velikom je šahu Muhammadu preoteo Samarkand. Dok je sam ostao u Perziji, gdje je popljačkao i razrušio značajnije gradove, poslao je dvojicu svojih vojskovođa, Jebea i Subotaja, dalje na zapad u potjeru za šahom. Prešli su Kavkaz 1221. i 1222. došli u južne ruske stepe koje su od sredine 11. stoljeća naseljavali Kumani-Kipčaci.⁶¹ Nakon što su Kumani poraženi, Rusi su nastojali, uz kumansku pomoć, napasti Mongole prije negoli ovi krenu na Rusiju. U početku su imali uspjeha protiv manjih mongolskih skupina, ali su ih u kasno proljeće 1223. Jebe i Subotai teško porazili na rijeci Kalki (danas Kalec, ulijeva se u Azovsko more). Iste godine vratila se pobjednička vojska da bi se susrela sa Džingis-kanom.

Džingis-kan umro je u ljeto 1227., a svoje carstvo, koje se prostiralo od Žutoga mora do Kaspijskoga jezera, podijelio je četirima sinovima. Najstariji njegov sin, Džuč (Joche), dobio je najzapadniji dio Carstva, ali pošto je vrlo rano umro (čak i prije oca), naslijedili su ga brojni sinovi, među kojima se najviše isticao Batu. On je utvrdio mongolsku moć nad stepom oko Crnoga i Kaspijskoga mora, prostorom koji se u historiografiji naziva „Zlatnom Hordom”. Drugi Džingis-kanov sin bio je Džagataj (Chagadai), a nasljednikom velikoga kana postao je, na očev zahtjev, treći sin Ogotaj.

---

59 Tatari i Mongoli su, kao i Naimani, Kereidi te Merkidi, plemena istočnoazijske stepe. Tatari su u 8. i 9. stoljeću bili među njima najagilniji pa su zabilježeni u kineskim i arapskim izvorima onoga vremena i otada je tatarsko ime postalo sinonimom za sva plemena te stepe koja nisu bila turkijskoga podrijetla. Vidi: Jackson, *The Mongols and the West*, str. 36.

60 Nije posve jasno porijeklo te titule koja se u literaturi nalazi u nekoliko inačica (Genghis, Jenghiz, Chinggis,...), a čije je značenje vjerojatno sveopći, ili oceanski (vladar). U novijim studijama, chinggis se povezuje s riječju tipa „snažan” ili „neustrašiv”. O tome više vidi: Jackson, Peter „The Mongol Empire 1986-1999”, *Journal of Medieval History* 26 (2000), str. 189-210 (195).

61 Konfederacija nomadskih plemena turkijskoga podrijetla, koji se u bizantskim izvorima spominju kao Κομμανοί, u ugarskima Kún, u njemačkim Valwen, Rusima su poznati kao Polovci (Polovtsy), a muslimanima kao Quipchâq. V. Jackson, *The Mongols and the West*, str. 17. i opširnije u: Vásáry, István, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge University Press, 2005. Perzijanac Marvazi (oko 1120) piše da su bili nestorijanci te da su izvorno Kumani i Kipčaci bili dva plemena.

Osvajanje carstva Jin završio je 1234. Džingis-kanov nasljednik Ogotaj (1229-1241). Nakon što je taj primarni mongolski cilj bio ostvaren, Ogotaj je iste godine na kurultaju donio odluku o prodoru dalje na zapad i zaposjedanju stepe koju su naseljavali Kumani i Rusi.⁶² Ogotajev nećak Batu bio je vrhovni zapovjednik vojske koju je vodio iskusni general (*noyan*) Subotaj. Taj najspособniji mongolski general postigao je 1236. najvažniji cilj u osvajanju stepe sjeverno od Kaspijskog jezera, pobijedivši Bačmana, prvaka Istočnih Kumana koji su okupili različita plemena koja su nastojala oduprijeti Mongolima ili su pobjegla pred njima. Iste je godine pokorio i privolške Bugare. Godine 1237. napao je Ruse, zauzeo kneževo sjedište Vladimir, a potom, godinu dana kasnije, ubio i velikoga kneza Jurija II. Vsevolodiča. Nakon predaha, u ljeto 1240. osvojio je Krim, a 6. prosinca Kijev. Batuove snage prezimile su 1240/1241. u Volinji, već duboko zagazivši u Istočnu Europu.

O mongolskom ratničkom umijeću

Mongolski način ratovanja⁶³ bio je uspješniji od onog europskog u nekoliko aspekata. Najprije, bili su apsolutno nadmoćni u onome što se naziva military intelligence i poznavanju geografije. Izvidnice su, i prije početka neprijateljstava, proučavale prohodnost terena, snagu protivničkih vojski, broj utvrda i druge vitalne točke. Informirali su se kod koga su god mogli, redovito kod trgovaca i političkih izbjeglica.⁶⁴ Nekoliko dana prije završnoga napada slali bi više manjih odreda koji bi prohujali i sa svih strana opustošili golemo područje, ubijajući, uništavajući i sijući paniku. To su činili da „kralj ili vladar napadnute zemlje ne bi više mogao naći ljude koje bi okupio i poslao u rat protiv njih”,⁶⁵ a i da bi zavarali neprijatelja o ukupnom broju svojih vojnika. Ovo potonje im je svakako vrlo dobro uspijevalo, budući da se činilo kako je njihova vojska mnogostruko brojnija: Rogerije piše (u 19. glavi) o petsto tisuća, Ivo od Narbonne piše o šesto tisuća samo podložničkih jedinica (satellites),⁶⁶ a grof turinški iznosi da im vojska pokriva 20 puta 15 dana hoda.⁶⁷ Nerijetko su i sami Mongoli pretjerali u broju vlastitih snaga, s ciljem zastrašivanja: godine 1258. u napadu velikog kana Mongkea na provinciju Su-chuan carstva

62 O ovim mongolskim akcijama vidi: Allsen, Thomas T., „Prelude to the western campaigns. Mongol military operations in Volga-Ural region, 1217-1237”, *Archivum Eurasiae medii aevi*, 3 (1983), str. 5-24.

63 O tome izvrsno Sedlar, Jean W., *East Central Europe in the Middle Ages (1000-1500)*, u nakl. cjelini: *A History of East Central Europe*, vol III., Seattle, London, 1994., str. 215, 219-220. Giovanni di Plano Carpini posvetio je ovome jedno veliko poglavlje.

64 Kao što su npr. pri napadu na carstvo Jin konsultirani kineski prebjezi Li Tsao i Tien Kuang-ming; vidi: Martin, H. Desmond, „The Mongol army”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1 (1943), str. 46-85 (58).

65 Ivo od Narbonne u: Matthew Paris, *Chronica majora*, IV, str. 276.

66 Isto, IV, 276.

67 Matthew Paris, o. c., Additamenta, str. 76.

Sung namjerno je širena vijest da napreduje sa 100.000 ljudi, a imao ih je tek 40.000.⁶⁸

Posvuda su napadali podijeljeni na nekoliko jedinica, a spajali su se u slučaju da bi se protiv njih podigla veća vojska. Jedinice su bile formirane dekadskim načinom – ona najveća nazivala se tumen i brojala je 10.000 ljudi – redovito iz istoga plemena i pod plemenskim zapovjednikom. Dva su razloga tomu: iako je Džingis-kan načinio stepsko carstvo ujedinivši plemena u nadplemensku zajednicu, ipak ni on nije dirao u plemensku substrukтуру. A ona je bila i vrlo praktična da bi se u najkraćem roku postigla borbena spremnost.

Ratnici su uza se imali nekoliko konja – barem dva do tri, vjerojatno pet, a neki izvori govore i o više konja. Ivan de Plano Carpini spominje da jednog konja ne jašu više od jednog dana i da o konjima ne moraju brinuti, jer ih „imaju previše”.⁶⁹

Kod Lignice (Liegnitz) su 9. travnja 1241. Bajdar i Kadan porazili vojsku Henrika II. Pobožnog sastavljenu od poljskih i šleskih vojnika, pojačanu Templarima i manjim brojem Teutonskih vitezova. Sljedeći dan, 10. travnja, Kuyuk je razbio transilvansku vojsku i prodro u Panonsku nizinu, a 11. travnja Batu i Subotaj su uništili većinu mađarske vojske na rijeci Sajo. U tri su dana, dakle, koordiniranom akcijom razbili tri fronta međusobno udaljena preko 800 kilometara.⁷⁰ Brzi glasonoše koji su, mijenjajući i po tri ili četiri konja dnevno, prelazili nekoliko stotina kilometara omogućavali su izvrsnu usklađenost djelovanja nekoliko mongolskih vojski. Sve do Drugoga svjetskog rata i razvoja novih tehnologija komunikacije te ratnih strojeva nije bilo moguće ponoviti nešto slično.

Europski vojskovođe, pak, nisu imali uvida u to s kolikim će se brojem neprijatelja susresti, pogotovo zato što je omiljeni manevar Mongola bio munjeviti napad manjom vojskom pa taktičkim povlačenjem pred brojnijim neprijateljem navođenje na glavninu svojih snaga i to na terenu koji njima više odgovara. O tome Rogerije piše na nekoliko mjesta, u glavama 20., 21., 23. i 28., opisujući i briljantnu varku s lutkama koje su izigravale jahače, u 27. glavi.⁷¹ S druge strane, pojam taktičkog povlačenja nije bio poznat europskim vitezovima. Povlačenje je najprije bilo vrlo sramotno i nevičeški, a kada bi se vojska povlačila, činila bi to u panici i rasulu. Nadalje, europske vojske vodili su vojskovođe koje je određivao društveni status, a ne poznavanje vojničke vještine. Vladar je nominalno bio na čelu vojski, ali je svaki od vojskovođa povlačio taktičke poteze prema svojim zamislima. Događalo se da bi i bitka bila izgubljena, jer bi jedan ili više velikaša napustilo bojno polje. Mongol-

---

68 Martin, H. Desmond, „The Mongol army”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1 (1943), str. 46-85 (59).

69 Oreb, o. c., str. 89.

70 Sedlar, Jean W., *East Central Europe in the Middle Ages (1000-1500)*, u nakl. cjelini: *A History of East Central Europe*, vol III., Seattle, London, 1994., str. 215.

71 Isti je taktički manevar opisao i Carpini u: Oreb, o. c., str. 81.

ski vojskovođe, koje je kan birao prema sposobnostima, bez obzira na njihovu dob, porijeklo ili etničku pripadnost, stajali su u pozadini svojih trupa,⁷² nadgledajući i upravljajući tijekom bitke. Iako je bila sastavljena od brojnih plemena (mongolskog, a možda još i više njih turkijskoga podrijetla) koja su govorila nekoliko jezika, mongolska je vojska bila izuzetno disciplinirana i vrlo je efikasno komunicirala raznobojnim zastavicama ili svjetlosnim signalima. Nasuprot tomu, europski su vojskovođe često stajali u prednjim redovima pokazujući time svoju srčanost, ali i nemajući uvida u stanje na bojnopolju. Sukobljavali su se tako lukavstvo i inteligentna rješenja s jedne i osobna hrabrost sa druge strane.

Dijelovi mongolske vojske djelovali su potpuno samostalno, a kada bi se trebali združiti, to su postizali u najkraćem roku zahvaljujući izvrsnoj komunikaciji. Europski vitezovi često su se sukobljavali na prethodno dogovorenim lokacijama (najčešće poljima). Jedan od primjera vrlo slabog izviđanja je napad Poljaka 1422. na područje Teutonskih vitezova: dogodilo se to da ondje nisu uspjeli naći nijednog Teutonca s kojim bi se sukobili pa se cijela vojska vratila kući.

Europljani se od 10. stoljeća, kada su Ugri provaljivali prema zapadu, nisu susreli s neprijateljem iz istočnih stepa koji je napadao brzom laganom konjicom. Vitezovi Zapada žrtvovali su mobilnost da bi se oklopili željeznim oklopima. Konji su bili veći i snažniji, da bi mogli podnijeti trk s oklopljenim jahačem, ali bi se vrlo brzo iscrpili. Jednom riječju, bili su potpuna suprotnost manjim i žilavim stepskim konjima. Mongoli su bili u stanju prelaziti preko vrlo nepristupačnih terena. Toma Arhiđakon piše, prenoseći vjerojatno utiske i ostalih koji su bivali zatečeni: „Došao je (mongolski vojskovođa), ali ne kao da je išao putem, nego kao da je doletio zrakom.”⁷³ Nekim je varkama i sam Rogerije svjedočio – recimo onoj kada su Tataři dali povjerovati da će napasti otok s jedne, a napali ga s druge (glava 34). Iznenadjenje, prikradanje i zasjeda bili su gotovo nemogući u europskim bojevima, a i vitezovi su prezirali takav način borbe. Zbog toga su se teško nosili s vještinom, lukavstvom, mobilnošću i usklađenošću mongolske konjice. Ugri u 9. stoljeću, Mongoli, a kasnije i Turci imali su mnogo uspjeha u ratovanju protiv europskih viteških vojski. Tek je 1530. Nikola III. Zrinski (Stariji) prvi pozvao na napuštanje viteškoga načina ratovanja protiv Osmanlija.⁷⁴

---

72 O tome isto Carpini u: Oreb, o. c., str. 81.

73 Toma Arhiđakon, o. c., str. 249.

74 Jurković, Ivan, „Nikola Stariji i Nikola Sigetski”, u: Zbornik *Povijest obitelji Zrinski*, Zagreb, 2007., str. 14.

Napad na Poljsku i uništenje Ugarske 1241.

Iako je glavni cilj mongolske vojske bila Ugarska, Batuov brat Orda i Čagadajev sin Bajdar povelj su dio snaga, početkom 1241., najprije na Poljsku. Ondje je Bela IV. imao dva bliska rođaka: Boleslav V, vojvoda Krakowa i Sandomira, bio mu je zet, a Henrik II, vojvoda Donje Šleske, bio mu je bratić. Sandomir, napadnut 13. veljače, uspio se obraniti, ali su 18. ožujka Mongoli porazili vojsku Boleslava V. kod Chmielnikija i on se povukao u Ugarsku. Bajdar se potom pustošeći zaputio u dolinu Odre da bi odvratio vojvode Gornje Šleske od slanja pomoći na jug. Kraków je napadnut 28. ožujka i spaljen na Uskrs, tri dana kasnije.

Poljske su snage potpuno uništene u bitki kod Liegentza (Legnica) 9. travnja 1241.⁷⁵ Vojvoda Henrik II. Pobožni, pomognut vojskom opolskog vojvode Mieszka, češkog kneza Boleslava i nekim vitezovima templarima, sukobio se ondje s Mongolima, izgubio bitku i glavu, koju su nabijenu na koplje nosili uokolo da bi zastrašili stanovništvo. Njegov rođak, češki kralj Vaclav, nije na vrijeme uspio stići u pomoć i u vrijeme bitke nalazio se udaljen dan puta. Neke su mongolske jedinice provalile u Češku i Sasku,⁷⁶ oplijenili neke gradove u Moravskoj, opustošili dijelove Austrije s lijeve strane Dunava, a zatim krenule na jug da bi se združile s Batuovim jedinicama u Ugarskoj.

Dolaskom Orde i Bajdara sa sjevera, broj mongolskih vojski u Ugarskoj popeo se na četiri. Ondje su već bili Batu i Subotaj ušli kroz Vereckeí hágó (*porta Ruscie*), pobjedivši palatinovu vojsku 12. ožujka, o čemu Rogerije piše u 16 glavi. Kadan je nešto južnije napao Rudnu (Rogerije, glava 20). Još je jedan dio Mongola, koje je vodio Ogotajev nećak Boček, prodro s jugoistoka.⁷⁷ Uglavnom, ondje su do travnja bili svi oni koji su trebali – nije nimalo lako pratiti koji je dio vojske napadao otkuda, jer su se često razdvajali, spajali i iznenada se pojavljivali sa svih strana, što je izbežumljivalo branitelje, a i zadalvalo nemale poteškoće onima koji su to pokušavali rekonstruirati. Provaljivali su odasvud, pustošeći zemlju i ubijajući ljude, osvajali naselja koja su mogli, zaobilazili ona koja nisu, vraćali se opet, prevarivši one koji su smatrali da su se povukli.

75 O 750. obljetnici bitke na polju kod Liegnitz (koje se na njemačkome zove Wahlstatt) uređen je zbornik radova koji se detaljno bavi aspektima bitke: Schmilewski, Ulrich (ur.), *Wahlstatt 1241: Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihre Nachwirkungen*, Würzburg, 1991. O Mongolima u Poljskoj vidi: Labuda, Gerard, „Wojna z Tatarami w roku 1241”, *Przegląd historyczny*, tom L, Warszawa, 1959., str. 189-224.

76 *Historia diplomatica Fridrici Secundi*, ur. J. L. A. Huillard-Bréholles, Paris, 1852-1861., vol V., str. 1147: (...) *finis Boemie et Saxonie aggregiuntur*.

77 Vidi Jackson, *The Mongols and the West*, str. 64. Ondje Jackson piše da su taj dio vojske vodili Boček (Böček) i „noyan kojega Rogerije zove 'Bogutai'”. Vjerojatno je mislio na onoga kojega Rogerije zove 'Bochetor', ali toga su, vjerujem ispravno, zbog dodatka *militia potentior*, Göckenjan i Sweeney (*Der Mongolenturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235-1250*, Bern i Graz 1974., str. 201, bilj. 89) prepoznali kao Subotaja.

Mongoli su imali detaljno razrađenu strategiju i savršenu taktičku izvedbu, dok je Bela IV. bio u problemima svih vrsta. Rogerije je sve one unutrašnje naveo u prvih 12 glava, pravilno ocijenivši (u glavi 13) da je „upravo taj razdor bio razlogom što je Ugarska tako brzo uništena”. Taj je „razdor” bio višestruk: narod mu je zamjerio što je doveo Kumane, velikaši što je svojevremeno dio njih, koji su mu se suprotstavili, prognao i zatvorio, a svi zajedno zbog administrativnih reformi. Kumane se sumnjičilo da su u dogovoru s Mongolima, što i nije neobično s obzirom na to da je mongolska vojska imala „svoje” Kumane, dio onih pobijeđenih koji su im se pristali podvrgnuti i za koje Toma kaže da su najčešće u opsadama jurišali prvi.⁷⁸ To je dovelo do najnesretnijeg ishoda: kumanski kralj Kuten je ubijen i time su Ugri dvostruko izgubili: stekli su nove neprijatelje koji su prohujali Ugarskom pustošeći, a i ujedno su se vrijedni saveznici koji su bili vični stepskom načinu ratovanja okrenuli protiv njih.

Najprije, Ugri dugo vremena nisu ni vjerovali vijestima da su Mongoli sve bliže, nego su ih odbacivali kao glasine. A i kad su već bili pred bitkom, Ugri su se pouzdavali u svoju nadmoć, a i nisu bili, iz spomenutih razloga, željni borbe – dobar broj njih je želio da kralj izgubi da bi se njih kasnije više cijenilo (Rogerije, glava 28). U takvu su ozračju ugarske snage na čelu s kraljem Belom IV. čekale Mongole na rijeci Šajo 6. travnja. Mongoli su okružili njihov vojni tabor koji je bio utvrđen brojnim kolima, što je otežalo kretanje samim Ugri-ma. Zasuvši Ugre strijelama, dijelu njih su dopustili izvlačenje iz bitke, dok su ostale, koji većim dijelom u metežu nisu ni zametnuli bitku, pobili. Koloman je, ranjen, pobjegao na jug, skončavši od rana u Čazmi, dok je Bela bježao na zapad, Fridriku II. Babenberškom.

Ovdje valja navesti i Beline vanjske probleme. Austrijski vojvoda se, doduše, odazvao Belinu pozivu u pomoć, ali je došao sa svega nekolicinom vojnika (Rogerije, glava 23). Povukao se ne sudjelujući u glavnom okršaju, a kad mu je Bela došao bježeći pred Tatarima, ovaj je iskoristio kraljevu nevolju opljačkavši ga i otevši mu tri županije. Što se neke druge ozbiljnije pomoći izvana tiče, čas nije mogao biti nepovoljniji po Belu. Upravo je u vrijeme mongolske provale kulminirao sukob cara Fridrika II. i pape Grgura IX. Tako se dogodilo da su kršćanski prvaci ili bili jedan protiv drugih, ili se u strahu za svoje zemlje nisu usudili iz njih micati, a oni koji su ipak nastojali pripomoći (poljski vojvode) brzo su pobijeni zbog toga što nisu bili dovoljno pripremljeni i usklađeni. Neki su pričali da je sâm Fridrik pozvao Mongole.⁷⁹ Sve u svemu, ugarska je vojska uništena, pomoći izvana niotkuda, a Mongoli su proveli proljeće i ljeto pustošeći Ugarskom.

---

78 Toma Arhidakon, o. c., str. 217, napose 241.

79 Vidi Matthew Paris, *Chronica majora*, str. 119.

Mongoli u Hrvatskoj 1242.

Bela IV. je sredinom svibnja 1241. stigao u Zagreb.⁸⁰ Iz Zagreba je evakuiran kaptolski arhiv i s drugim je dragocjenostima prenesen na otok Rab, prilikom čega je izgubljen jedan dio arhivske građe. Kraljica Marija je s djecom pobjegla prema Splitu, da bi se sklonila u dobro utvrđenom Klisu, gdje su joj godinu kasnije umrle obje kćeri, pokopane u splitskoj katedrali.⁸¹ Proljeće i ljeto 1241. Mongoli su proveli pljačkajući i robeći Ugare. Na Božić 1241. Dunav se zaledio pa su ga Mongoli prešli.⁸² Batu i Subotaj krenuli su na Esztergom i Stolni Biograd (Alba Regia, danas Székesfehérvár), a Kadan je krenuo za Belom koji je preko Zagreba bježao u Dalmaciju.

U Zagrebu su Mongoli teško oštetili stolnu crkvu Sv. Stjepana kralja, koju je 1217., na prolasku prema Splitu, odakle je isplovio na križarsku vojnu, posvetio kralj Andrija.⁸³ Prije toga su poharali Slavoniju, uništili Orlovicu, Kamenicu (središte srijemske biskupije) i Čazmu. Odolio je jedino utvrđeni Kalnik kojega je junački branio Filip Bebek, kojemu je kralj otvoreno priznao zasluge za obnavljanje kraljevske vlasti u Slavoniji.⁸⁴

Prema očevidcu događaja, Tomi Arhidakonu, Mongoli su pokušali osvojiti Klis, a pojavili su se i pred splitskim zidinama. Trogirane su, na hrvatskome jeziku, pokušali nagovoriti da predaju kralja Belu, a nekoliko su puta navaljivali iz zaleđa spomenutih dalmatinskih gradova. Bela je lađom plovio na relaciji Trogir-Šibenik.

Prema nepouzdanu podatku iz *Ljetopisa* Ivana Tomašića (16. st.), Hrvati su pobijedili Tatare, zametnuvši pomorsku i kopnenu bitku. Legendarnu bitku na Grobničkom polju, junaštvo srijemske braće Kresa, Raka i Kupiše te pomorski boj s Mongolima kod Paga Šišić smatra izmišljenim događajima temeljenima na frankopanskim i paškim falsifikatima.⁸⁵ S obzirom na to da je mongolska vojska običavala napredovati u manjim formacijama i da su brojne legende o pobjedama nad Tatarima, možda i nije sasvim nemoguće da je tko stvarno i izborio kakvu junačku pobjedu, vrijednu epskoga spominjanja, ali ne i s utjecajem na glavne događaje.

80 Bela se 18. svibnja nalazi u Zagrebu i izvještava papu o tatarskoj navali (CD IV, 128).

81 Njihov sarkofag nalazi se iznad portala Katedrale i na njemu je natpis: *Catharina inclita & fulgens Margarita! In hoc arcto tumulto jacent absque vital Belle IIII Regis Hungarorum! Et Mariae Lascari Regine Grecorum! Ab impiis Tartaris fuerunt fugate! Mortue in Clisso huc Spaletum translate! Sub annis Dominis mille ducentis! Quadraginta duo insuper prebens legentis.* Farlati, o. c., str. 362.

82 Rogerije piše da se prelazak Dunava dogodio na Božić 1241., a Arhidakon u veljači 1242. Sinor vjeruje da je vjerojatniji Tomin datum.

83 Klaić, Nada, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb 1987. str. 36., smatra da je Andriji posvećenje zagrebačke katedrale priča „iskovana u kancelariji biskupa Stjepana II, najzaslužnijeg prelata što ga je imala zagrebačka crkva u razvijenom srednjem vijeku”. (Stjepan II, biskup zagrebački 1225-1249).

84 Klaić, Nada, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982., str. 76; CD IV, 190-192.

85 O svemu više: Soldo, Josip Ante, „Provala Tatara u Hrvatsku”, *Historijski zbornik* 21-22, Zagreb, 1968-69, str. 371-386 (374); Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962., str. 189.

Mongoli su se iz Hrvatske, i praktički iz čitave Europe, povukli krajem ožujka 1242., a kao razlog se u literaturi vrlo često navodila činjenica da je koncem 1241. umro veliki kan Ogotaj, što je mongolske prvake natjeralo na povratak radi izbora novoga kana.⁸⁶ Koji god bio od mogućih uzroka njihova odlaska iz Europe, vraćali su se preko Bosne i obale, putem spalili Kotor te napali Svač i Drivast koje su, piše Toma Arhiđakon, opustošili tako da „nije ostao nitko tko bi se pomokrio uza zid”.⁸⁷ Kroz Srbiju i Bugarsku vratili su se u azijske stepe.

Vrhunac i raspad velike mongolske države

Nakon Ogotajeve smrti 1241. mongolski su prvaci zanemarili njegovu želju da ga naslijedi mlađi sin ili unuk Širemun pa je velikim kanom postao Gujug (1246-1248). U interregnumu nije bilo nikakvih akcija usmjerenih prema Europi, tek neki pomaci u Kini i na Bliskom istoku.⁸⁸ No, zaoštrili su se unutrašnji odnosi među novim kanom i Batuom, što je vjerojatno dovelo i do toga da je Gujug ubijen, a Batu je postigao da novi veliki kan bude Mongke (1251-1259), sin Džingis-kanova sina Toluija. Većina Čagadajevih i Ogotajevih nasljednika pogubljeni su ili protjerani, o čemu su glasine dospjele i na zapad Europe.⁸⁹

Mongke je sumornu unutrašnju situaciju naumio popraviti osvajačkim uspjesima: 1252-1253. započeo je dvije kampanje: na Kinu i na Bliski istok. S bratom Kublajem krenuo je prema južnom carstvu Sung, a treći brat, Hulegu, pojačan snagama iz Zlatne Horde, gdje su vladali Džučijevi potomci, krenuo je na Asasine u sjevernoj Perziji i pokorio ih do 1256. godine. Dvije godine kasnije, Hulagu je osvojio i opljačkao Bagdad, gdje je ubio posljednjeg kalifa iz dinastije Abasida, a zatim je nastavio prema Siriji. Mongolsko ništenje Kalifata (632-1258), kojim je dokinuto formalno jedinstvo islamskoga svijeta na Istoku, najvažniji je događaj u povijesti Azije od pojave proroka Muhameda.⁹⁰

Godine 1259. veliki kan Mongke je za vrijeme ratnih operacija protiv Sun-ga u Kini dobio dizenteriju i umro, što je zaustavilo njegova mlađeg brata

---

86 Neki su autori (primjerice Denis Sinor) skloniji vjerovati da je glavni razlog mongolskoga povlačenja bio nedostatak ispaše za golemi broj konja (u prilog čemu bi išao i podatak Tome Arhiđakon da je „bio početak ožujka i vladali su oštri mrazovi” (*Historia Salonitana*, str. 251)). Drugi (među kojima i Jackson, *The Mongols and the West*, potpoglavlje „The reason for the Mongol withdrawal”, str. 71-74), pak, da je ekspedicija imala primarni cilj kazniti kralja Belu zbog toga što je primio Kumane koji su bili tatarski podložnici. O razlozima i njihovim objašnjenjima vidjeti: Greg S. Rogers, „An examination of historians’ explanations for the Mongol withdrawal from Central East Europe”, *East European Quarterly*, 30 (1996), str. 3-26.

87 Toma Arhiđakon, o. c., str. 253-255.

88 Jackson, *The Mongols and the West*, str. 114.

89 Matthew Paris (*Chronica maiora*, o. c., vol. V, str. 340) doznao je to od armenskih posjetitelja (*Idem*, vol. V, str. 116).

90 *Literary history of Persia*, ur. Edward G. Browne, London, 1908., vol. I., str. 210.

Hulegua da sasvim pokoru cijelu Siriju i napadne Jeruzalem. Onako kako je Ogotajeva smrt (ukoliko je to zaista bio jedini razlog) spasila Zapad, tako je sada Mongkeova smrt stišala veliki pohod na islamski Bliski istok. Osim toga, s njom je započelo i cijepanje mongolskoga carstva. U spor oko nasljedstva ušli su Kublaj, kojega je podupirao Hulegu, i Arik-Boke koji je imao potporu Berke, Batuova brata i kana Zlatne horde. Kada je Kublaj postao velikim kanom (s čime se Arik Boke nije pomirio), Hulegu je svoje carstvo u Perziji imenovao Il-kanat (podložni kanat) i održavao je dobre odnose s velikim kanom. Berke, pak, na čelu Zlatne horde, već otprije u slabim odnosima s Huleguom,⁹¹ započeo je otvorena neprijateljstva s Il-kanatom, koja su 1262/3. kulminirala savezništvom s Mamlucima i Đenovežanima (koji su održavali veze između Zlatne horde i mamlučkog Egipta).

Dok je Hulegu bio zaokupljen pitanjem nasljedstva, oko čega je sporio s braćom Kublajom i Arik-Bokeom (prije negoli je stao na Kublajevu stranu), egipatski Mamluci⁹² su 1260. napali Mongole u Siriji. Bio je to prvi put u gotovo pola stoljeća da se neka muslimanska vojska podigla na Mongole, a napad je, jer su Mamluci imali uvježbanu profesionalnu vojsku, odmah bio uspješan te su u nekoliko mjeseci istjerali Mongole iz Sirije.⁹³

Nakon Mongkeove smrti Velikim kanom proglasio se Kublaj (1260-1294). On je 1279. osvojio južni dio Kine i bio prvi car dinastije Yuan koju je sam ustanovio. Godine 1368. ta je dinastija zbačena i počinje vladati kineska dinastija Ming. Kublaj kan poveo je dvije neuspješne invazije Japana, 1274. i 1281. Oba je puta, a napose prilikom ove druge invazije, Japancima umnogome pomogao vrlo jaki uragan koji je potopio veći dio mongolskih brodova (koji i nisu bili savršeno izrađeni). Taj je vjetar nazvan *kamikaze* – božanski vjetar.⁹⁴ Krajem prošloga stoljeća pronađeni su ostaci mongolskih brodova zajedno s naoružanjem koje su nosili.⁹⁵ Posebno su zanimljive kugle ispunjene barutom i oštrim željeznim komadićima (*tetsuhau*), koje su se koristile protiv ljudstva na otvorenom.

---

91 Berke je, naime, prihvatio islam i nije se mogao pomiriti s Huleguovim uništenjem Bagdadskoga kalifata, a imali su i spor oko podjele plijena iz Perzije. V. Jackson, *The Mongols and the West*, str. 124-125.

92 Mamluk (mameluk), arap. „posjedovan”, zarobljenik konvertiran na islam, koji je od 9. stoljeća služio Abasidskim kalifima. Vremenom su mamluci ojačali kao vojnička kasta. U Egiptu su čak preuzeli vlast u svoje ruke (1250-1517). Posljednja poznata mamlučka konjanička jedinica bila je ona Napoleonova (na slici Francisca Goye *Drugi svibnja 1808.*). Sličnu evoluciju kasnije su u Osmanlijskome Carstvu imali janičari.

93 O mamlučko-mongolskome ratu iscrpno v. Amitei-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge, 1995. (napose str. 214-235) i ondje navedenu literaturu.

94 Novija studija (Thomas D. Conlan, *In Little Need of Divine Intervention*, Cornell East Asia Series No. 113., 2001.) pokazuje da je Japan bio sposoban obraniti se od mongolske invazije i bez pomoći vjetra. Studija sadrži prijevod svitaka koje je sastavio Takezaki Suenaga, japanski ratnik koji se borio protiv Mongola, kao i prijevode sedamdesetak japanskih listina onoga vremena te pruža izvrstan uvid u izvore.

95 Potonule lađe prvi je otkrio Torao Mozai 1980-ih blizu otoka Takashima (južni Japan). U 1990-ima ekipa japanskih arheologa koje vodi Kenzo Hayashida, direktor Kyusyu Okinawa Society for Underwater Archaeology (KOSUWA) locirala je brodove. Prikupljeno je više od dvije tisuće artefakata.

S Mongkeovom smrću 1259. završile su posljednje akcije u kojima su zajedno sudjelovale mongolske trupe iz svih dijelova države. Otad je granica postala tvrdom i golema se država podijelila na četiri zasebna kanata: na Zlatnu Hordu na sjeverozapadu, Ilkanat na jugozapadu, kanat Džagatajevih nasljednika u središnjoj Aziji i područja koje je držao Kagan u današnjoj Mongoliji i Kini.⁹⁶

Posljedice mongolskih osvajanja

Ruske su zemlje bile izložene mongolskim napadima još od 1223., teško su stradale u kampanji 1237-1240., a češće su pustošene tijekom 1270-ih i 1280-ih. No, ono najvažnije jest da su ruska kneštva bila pod vlašću Zlatne Horde gotovo dva i pol stoljeća. U brojnoj literaturi koja je napisana o tatarskom utjecaju na razvoj Rusije prevladavaju brojni negativni tonovi, od onih da je Rusija pod „tatarskim jarmom” ekonomski upropaštena i da je služila kao crpilište ljudskih i privrednih resursa, do onih da je zbog mongolske uprave ostala izvan blagodatne renesanse i razvoja demokratskoga društva i industrijskoga kapitalizma.⁹⁷ O takvim (eurocentričnim) gledištima, o blagodatima trgovine i upravi u tom razdoblju te o opasnostima jednostranih ocjena pisao je Charles Halperin⁹⁸ i svakako je dobro pročitati, među ostalim,⁹⁹ i njegove radove prije davanja konkretnih ocjena o utjecaju mongolske vlasti na razvoj ruskih zemalja. U svakom slučaju, ruske su zemlje poprimile politička i ekonomska obilježja koja su bliža azijskome negoli europskome tipu institucija i mentaliteta. Brojni turkijski narodi koji su bili inkorporirani u mongolsku državu u ruski su jezik donijeli riječi turkijskoga podrijetla – iste one koje su u hrvatski jezik kasnije donijeli Osmanlije (kao što su hambar, sanduk, sarma i sl.). Kijev je tatarskim uništenjem izgubio status najznačajnijega ruskog grada, napose nakon što je, sve snažnija, Ruska pravoslavna crkva svoje sjedište odande preselila u Vladimir (1299.) pa zatim u Moskvu (1322.), što je naglo povećalo utjecaj ovoga grada koji je 1480., oslobođenjem od mongolske prevlasti, postao i glavnim gradom.

Tijekom 1240/1241. stradali su veliki poljski gradovi i vojske dvaju vojvoda pobijedene su u manje od mjesec dana. Još je jednom Poljska napadnuta i pustošena. Kad je 1257. Batuov brat Berke postao vladarom Zlatne horde, poslao je 1259. zapovjednika Boroldaja na Krakow i Sandomir. Oba su grada opsjednuta, ovaj drugi i opljačkan. Mnoge poljske kronike bilježe da su brojni zarobljenici iz tih područja odvedeni u stepe, a ima ih i koji ove napade kvalificiraju strašnjijima od onih iz 1241. godine.¹⁰⁰ U nastavku te kampanje

96 Jackson, *The Mongols and the West*, str. 126.

97 Halperin, Charles J., *The Tatar yoke*, Slavica Publishers Inc., Columbus, Ohio, 1986., str. 15-16.

98 Halperin, Charles J., o. c., str. 20-28; za opširnije vidjeti od istog autora, *Russia and the Golden Horde: the Mongol impact on medieval Russian history*, Bloomington, Indiana, 1985.

99 Vidi i recentno izdanje: Martin, Janet, *Medieval Russia, 980-1584*, Cambridge University Press, 2003.

100 „Annales capituli Cracovensisi”, *Monumenta Germaniae Historica Scriptores*, XIX., str. 601.

1259/1260. pustošene su i Litva i Prusija te su tom prilikom Teutonski vitezovi pretrpjeli velike gubitke. Nakon svega toga, Berke je poslao izaslanstvo u Pariz s zahtjevom da se kralj Louis IX. podvrgne njegovu vrhovništvu.¹⁰¹

U Ugarskoj je samo jedna godina pustošenja (1241/1242) imala strašne posljedice. Tisuće su odvođene u zarobljeništvo (o čemu piše Rogerije, i sam zarobljenik), a procjene govore da je pogubljeno, nestalo ili pobjeglo 50% (one s najviše pretjeravanja), odnosno 15-20% stanovništva (najumjerenije).¹⁰² Demografskim gubicima koji su, u svakom slučaju, bili zaista teški, treba pribrojiti i stradale od gladi 1243. zbog toga što za vrijeme najezde polja nisu obrađivana pa nije bilo ni uroda.¹⁰³ Trgovini s Istokom, nakon što ju je načelo pljačkanje Konstantinopola 1204., konačni udarac zadalo je mongolsko razaranje Kijeva 1240.¹⁰⁴ Nastradale su i poznate saksonske rudarske naseobine u Transilvaniji.

U strahu od ponovnoga napada, Kralj Bela IV. bio je prisiljen pozvati natrag Kumane da bi ojačao obranu kraljevstva, jer mu, pošto je izostala pomoć pape i kršćanskih vladara, jedino „pagani brane zemlju od nevjernika”.¹⁰⁵ No, da bi, nakon nesretnih događaja za vrijeme Kutena, vratio njihovo povjerenje i još i čvršće vezao uza se, oženio je 1253. svoga prvorođenog sina Stjepana (V.) kumanskom princezom Elizabetom, Kutenovom kćerkom. Kumane je naselio u velikoj središnjoj nizini i između Dunava i Tise te su ondje oni živjeli nomadskim načinom života sljedećih dvjestotinjak godina, dok nisu posve napustili svoj izvorni jezik i običaje te počeli graditi sela.¹⁰⁶

Nakon mongolske provale Ugarska i Hrvatska bile su opustošene, narod se razbježao, zavladao je glad, razbojstva su učestala. Čim se Bela sredinom 1242. vratio u Ugarsku, počeo je obnavljati upravu, a zatim i poticati izgradnju utvrđenih gradova, shvativši da se samo oni mogu oduprijeti najezdama.¹⁰⁷ Već je 1247. izdana prva poznata dozvola privatnoj osobi da izgradi utvrdu – do tada je to bila isključivo kraljevska povlastica. Na hrvatskome području izgrađeni su (ili obnovljeni, dodatno utvrđeni) Kalnik, Medvedgrad, Okić, Lipovac, Garić.¹⁰⁸ Opustjelu zemlju Bela je naselio Nijemcima, mahom obrtnicima, te

---

101 Ovo izaslanstvo ne treba miješati s onim iz 1262. kojim Hulegu predlaže francuskom kralju zajedničku akciju protiv Mameluka, upozorava Jackson, *The Mongols and the West*, str. 123-124.

102 Pál, Engel, *The realm of St Stephen*, str. 101-102. Vidi i Berend, Nora, *At the gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300*, Cambridge, 2001., str. 36-37.

103 O gladi piše i Toma Arhidakon, o. c., str. 255.

104 Pál, Engel, o. c., str. 103.

105 (...) *per paganos hodie regnum nostrum defendimus et per paganos infideles ecclesie conculcamus*. Iz Belina pisma papi u: Theiner, Augustinus, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I. 1216-1352, Roma, 1859., str. 231.

106 Pál, Engel, o. c., str. 105.

107 Do kraja Belina života širom Ugarske podignuto je oko 100 kamenih utvrda – Pál, Engel, o. c., str. 104.

108 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, str. 190. O izgradnji Medvedgrada, koju Ivan Kukuljević Sakcinski smješta nakon tatarske provale, v. Klaić, Nada, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb 1987., str. 11, napose argumentaciju da je Medvedgrad podigao herceg Koloman nešto ranije, str. 36-41.

je pojačao razvoj slobodnih kraljevskih gradova.¹⁰⁹ Krajem 1242. osnovana je i slobodna kraljevska općina Gradec (*Mons Graecensis iuxta Zagrabiam*).¹¹⁰ Kralj je prihvatio tekst povlastice koju su sastavili građani, ali je, isto tako, bojeći se nove tatarske provale i sjećajući se neugodnosti koje je imao s austrijskim vojvodom, zatražio od njih vojničku dužnost u vidu deset konjanika u slučaju rata.¹¹¹

Prije 13. stoljeća na Zapadu je ideja o tome što se nalazi istočno od zemalja Kumana i Rusa te Svete zemlje, bila vrlo maglovita.¹¹² Indija je bio naziv za golemu kopnenu masu koja se protezala istočno od Egipta i Mezopotamije, a Kina, indirektno poznata Rimljanima kao Seres, zemlja poznata po proizvodnji svile, bila je samo egzotična natuknica u ponekom enciklopedijskom djelu. Iako je već sredinom 12. stoljeća (oko 1150.) geograf Edrisi (al-Idrīsi) sastavio *Kitāb Rūjār* na dvoru normanskog kralja Rogera II. od Sicilije, čini se da se njegovo djelo (kao što je to uostalom bilo i s velikim dijelom arapskih tekstova) nije koristilo sve do 14. stoljeća.

Još je od antičkih vremena Euroazija bila trgovački povezana, pomorskim putem i kopnenom trasom koja je kasnije nazvana Putem svile. Horacijev „*impiger extremos currit mercator ad Indos*” odakle donosi „*Indos sardonychas, Scythas zmaragdos*”.¹¹³ Plinije Stariji donosi da trgovinska razmjena s Istokom (Arabija, Perzija, Indija) iz Rima godišnje odnese 100 milijuna sestercija.¹¹⁴ Stoljetni je korov uglavnom pokrio sve te putove, jer je rascjepkanost nekoć većih carstava pridonijela razvoju posredničke trgovine. Budući da su Mongoli uvelike podupirali trgovinu i da je veći dio Azije bio ujedinjen pod jednom vlašću, te su okolnosti u 13. stoljeću ohrabrile europske trgovce. Svakako je u prilog išla i tolerancija koju su Mongoli gajili prema različitim religijama – još je Džingis-kanovom vrhovnom uredbom (*yasa*) zapovjeđeno da se poštuju različite vjeroispovijesti – a i činjenica da su žene nekih mongolskih vladara bile (nestorijanske) kršćanke.¹¹⁵

O širenju kršćanstva u središnjoj Aziji i činjenici da sve ekspedicije franjevacu s ciljem preobraćivanja nisu postigle uspjeha pisano je na više mjesta.¹¹⁶ Dobar dio Mongola u Srednjoj Aziji je do kraja 13. stoljeća uglavnom prihva-

---

109 Šišić, o. c., str. 190.

110 Šišić, o. c., str. 192.

111 Klaić, Nada, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982., str. 84.

112 Jackson, *The Mongols and the West*, str. 18.

113 Horacijeve *Epistole*, knjiga prva I, 44; Marcijal, *Epigrami*, knjiga IV, 28.

114 Plinije, *Naturalis historia*, knjiga XII, 84.

115 Jackson, „The state of research: the Mongol world-empire, 1986-1999”, *Journal of Medieval History* 26 (2000), str. 189-210, (208).

116 Vidi poglavlje 10., „Mission to the infidel”, u: Jackson, Peter, *Mongols and the west*, str. 256-289. i Golden, Peter B., „The spread of world religions in medieval nomadic societies of the Eurasian steppes”, u: Gervers, Michael i Schlepp, Wayne (ur.), *Nomadic diplomacy, destruction, religion from the Pacific to the Adriatic*, Toronto Studies on Central and Inner Asia 1, Toronto, 1994.

tio islam. Sažeto je to iznio Le Goff: „Srednjovjekovno je kršćanstvo ostalo europskim. Ali zaputilo se do kraja svijeta.”¹¹⁷

Posljedice provale osjetile su se na kontinentalnoj razini. Cijeli su narodi raspršeni ili su čak nestali, stopljeni u različite zajednice, a snaga i rasprostranjenost najznačajnijih svjetskih religija osjetno se promijenila. Etnički najizrazitija posljedica mongolskih osvajanja bila je dalekosežno širenje turkijskih naroda po zapadnoj Aziji. U Anatoliju su se 1220-ih godina iz područja Azerbajdžana počeli naseljavati Turci. Razbivši selđučki sultanat Rum, Mongoli su indirektno otvorili put stvaranju Osmanlijskog Carstva. No, ono što je bilo najvažnije, Europa i Azija ponovno su za neko vrijeme, prvi put nakon Aleksandra Makedonskog i Rimljana, postali jedan kontinent, čijim su krajnjim istokom propovijedali misionari, trgovali mletački i đenovški trgovci. Taj je dio svijeta, napose nakon djela Marka Pola, ponovo među Europljanima počeo pobuđivati veliki interes, pa je tako i, nakon propasti Mongolskoga carstva, Kolumbo tražio novi put za Indiju, što je otvorilo novo veliko poglavlje svjetske povijesti.

---

117 Le Goff, Jacques, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb, 1998., str. 211.

Franjo Nagulov

Balade o nultim godinama

KAKO JE U MOJU PJESMU UŠLA KRV

e sad, najbolje bi bilo prešutjeti ovih deset godina,
još sasvim neodrađenih, ali takvog naziva da o njima tek nitko
neće. izdvajanje sjećanja riješit će problem nostalgije i to je to.
prava šteta za moju generaciju, jelda?, taman te godine spoznavanja
dogodile se na još jednom od tužnih prijelaza
iz devedesetih koje smo pivskim zadovoljstvom stjerali u materinu
u još goru dekadu, vrijeme kada nam je postalo jasno
da je biti odrastao šugavije od ono malo što smo imali prije toga.
ono malo što stane u kutiju šibica, pa ipak... tada nismo znali
kako je kutija šibica prihvatljiva opcija u odnosu na kutiju ničega
ili, recimo, kutiju sranja koju smo kasnije jednostavno nazvali
kutijom svakodnevice. tipično. fleksibilnost balkanske priče odražava se
i kroz izvanserijsko odolijevanje vremenu.
dakle, ove nulte su takve da im čak ni naziv ne paše za pokoji sonet.
to znači da će desete biti bolje.
pretvaram se da sam dijete, valjda nije preočito, s obzirom na mojih
blizu stotinu koligrama prilične ravnodušnosti.
jer o ovim godinama ne mogu bez krvi, provjerenog western-začina
koji je poput steroida djelovao na bicepse i tricepse mojih metafora.
jebiga, čovjek ne bira vrijeme, pa se u toj svojoj umjetnosti mora
nekako snaći.

i zato sam svoja sjećanja poškopio onom pashalno-janjećom krvlju
nadajući se kako će se naći dovoljno nezainteresiranih za svijet izvan teksta
koji će svoje večernje molitve vrlo rado ustupiti povremenim čitanjima
poezije,

nakon čega runda spavanja dođe isto kao bijeg u slobodu.
doista, takve su nulte... zamrzio sam toliko toga, naučio se prežderavati
janjetine

i pisati ne mareći za formu koja je devedesetih jedino bila važna.
forma domoljublja.
forma hrvatstva.

forma uspjeha... sva sreća pa se bog potrudio već dobra dva milenija
amorfnu plutati zlim rijekama naših sumnji.

inače bi i njega tapšali po ramenu i govorili da je legenda zato što mu je sin
u vukovaru položio život za svetu zemlju blagostanja.

a nekad su barem poniženja bila iskrena.

eto, i to je problem kod nultih... osim što nemaju dobar naziv, nemaju ni
identitet.

zato sam svoje stvari tu i tamo začinio krvlju, pa ako ništa drugo,
neka moja umjetnost barem liči na životinju prinesenu kao žrtvu
svim tim baalovima koje su naši očevi slijedili pod zastavama smrti.

desete će biti bolje.

desete će biti jebene.

ove nisu ni to.

posudile su krv iz devedesetih i potom otišle.

i siguran sam, njih nitko neće tražiti.

izdvojena sjećanja ispunit će kutije ničega.

DAN POSLIJE

ti ne ličiš na onu kraljicu koju sam
upoznao sinoć u filmu.

gubitak kamere za nas je značio kraj.

zato sam uz jutarnju kavu dodao novine

kao prihvatljivi nadomjestak za samce

koji u jutarnjim satima gube tu sposobnost

da izmišljaju ljude od kojih će biti voljeni.

u ovoj dvijeinekoj često razmišljam

o tome što je pošlo po zlu.

i zašto nisi ostala, premda sam te izmislio

za svoje potrebe k tomu napisavši

prije šest godina i knjigu pjesama o tebi.

dan poslije moja sjenka ne izgleda dovoljno dobro
da bih joj se obratio... bolesna je, blijeda i treba joj mir.
a tebe ni u jednom od filmova koje
tih jutarnjih sati premotavam iz dosade.
naposljetku, sumnjam da bi nova kamera riješila
problem jednom izgubljenih sjećanja.
jednom i uvijek toliko su ista bića neznačenja
da ih, uz spoznaju tvog nepostojanja, izgovaram s nekim
pomalo čudnim podsmijehom, onako... kao da me boli ona stvar
zbog toga što je sve otišlo kvragu,
kako u zemlji, tako i u svijetu,
pa i u obližnjim kozmičkim baščama,
neodržavanim otkad je svjetlosti.
dan poslije ništa nije kako treba i valjda zato
potpuno smireno pristupam tipkovnici
te umjesto naše kamere obasipam kuhinju
ovim blesavim stvaralačkim kletvama.
da znaš da prijaju i uz čaj... ako naiđeš, probaj:
ti si voljela čajeve i književnost
otprilike kao što sam ja volio tebe i tebe.
iduća noć ublažit će tvoje nepostojanje.

NA PETU GODIŠNJICU MATURE

nisam više vodio računa o rimbaudu, ljubavi i alkoholu.
ostalo je tek ovo treće, a još sam dodao
i visok tlak, tremor ruku i psovku pod usnom koju
baš i nisam shvaćao drugačije
nego kao psovku po sebi, ono debilno što ide
uz jednog bivšeg gimnazijalca razočaranog
ostatkom života bez snova.
istina, bilo mi je drago sresti neka stara lica,
zatim večerati i popiti s njima, pa i otplesati pokoji ples,
iako su me kilogrami usporili
za igranje kola kojima smo i mi zalutali u onaj tužni nekamo
zatvarali krugove radeći tako na svojoj
malenoj sreći.
još jedino da sam sreo nju, koju nisam vidio
od tih davno pregaženih godina i koja je sada tko zna u kojem filmu
i s kojim rolama.
ovi ljudi ovdje o njoj ne znaju skoro ništa.

znaju da je otišla i da je nema već neko vrijeme.
ali ljudi, pet godina je veliko vrijeme ili, ako hoćete,
najmanje nekoliko nekih vremena, za nas koji nekako živimo od povijesti
svako novo svitanje pomalo podsjeća na vječnost...
kao da su slušali što govorim.
žestoka pića i kriške limuna nakon večere ipak bolje legnu
umjesto homilije njihovog negdašnje-dežurnog patetičara
koji je iz svojih struja svijesti istisnuo svaki trag estetike
ostavivši na životu tek metaforu kao označitelja. ništa drugo (i nikad više).
znam kako sam iza ponoći utonuo u tu svoju priču
i kako mi se učinilo normalnim da ljude ostavim na miru,
jer tim satima tek ples je davao smisao.
zašutio sam i još malo pijuckao u njeno slatko ime
koje, mada u prijevodu s ruskog znači proljeće, neodoljivo podsjeća
na ranojesenje žuborenje mrtvog lišća
i onih pod zapadnim suncem crvenih trava uz bosut,
na mjestu gdje sam, ponekad mi se učini, ostavio život.
i bio sam siguran kako je to posljednji put da se vraćam na rimbauda
i nju

kroz čašice rakije koje, premda pitome, na samce znaju
zarežati kao terijer
jer takvi ljudi u sretnim dvorištima očito nisu dobrodošli.
a i odbio sam poslijeponoćne plesove... bila je to sasvim pristojna moć
navike:

moja distanca ili ono što je ostalo od ljubavi.
ono što je živo od nje.
u meni, negdje u sjeni, lijepo i nasmijano kao riblji anđeo
na periferiji transcidentalnog oceana
što ruši se na sivo nebo sve skorije starosti.
...da, barem da je tako, o njoj više ne bih pričao
i to nepričanje bilo bi ispunjeno zanosom.
vjerom u život, ako ništa.

IDEJNA PRAŠINA

na veliku gospu gazio sam ininom
cestom preko đeletovaca za ilaču nekih šest sati.
šest sati nastojanja da se pokajem
zbog svoje samoće koju nisam u stanju
iskoristiti za stvaranje pokojeg remek-djela kojim bih
možda i pridonio oplemenjivanju

ovog usranog postmodernističkog pisma
za jednokratnu uporabu.
tragovi tenkova još su se nazirali.
pomislio sam kako je upravo prošlost tragičan pravac u nepoznato.
na nekoliko mjesta zastao sam da zapalim cigaretu.
čekao sam da iz šume iskoči biće
koje će nastaviti s pokajničkim hodom umjesto mene.
ali nije bilo nikog.
tek cijevi za naftu iz kojih jesen samo što nije iskočila.
nastavio sam otvorenom prometnicom.
u šidskim banovcima bilo je vruće.
poluprazno mjestance, uhranjeno svojim mitovima, polako se zavuklo
u tišinu pomiješanu s tupim zvukom ostarjelih crkvenih
zvona u nekoj mučnoj daljini, pomalo spaljenoj umirućim suncem
kolovoza.

polako i pomalo.
da, to su bile moje riječi.
ali ipak se nisam pokajao.
sve što je ostalo od ideje da se svetim maršom vratim
u onu sretnu prijašnjicu
koje nikada nije ni bilo
osjetio sam kao težinu umora u nogama
i potrebu da na kraju zlog puta sjednem u prvi seoski birc
i popijem nekoliko piva.
kući sam se vratio autom.
čitavo poslijepodne stopala sam odmarao u lavoru
zasoljene mlake vode.
navečer se nisam pomolio.
gledao sam televizor, slušao glazbu i te stvari.
razmišljao o zaključku kako se veličina prošlosti očituje
njezinom nepovratnošću.
gledao televizor.
odbacivao razloge.
drijemao.

JOŠ JEDNA PRIČA O TIM GODINAMA

sjećam se da je to bilo u proljeću
one godine kada sam iz vinkovaca preselio u privlaku.
nakon sata tjelesnog odgoja presvukao sam hlače pred zgradom
ondašnjeg pedagoškog fakulteta u znak prosvjeda

zbog toga što tako uznojani moramo
čitav dan sjediti u klimatiziranim predavaonicama
debatirajući u rasponu od sabe bobaljevića do uloge ideofona u stripu.
još sam mislio kako je sama raščlamba stripova gubljenje vremena
koje smo mogli iskoristiti da te iste stripove pročitate u miru
i nakon toga onako samozadovoljno i s kavom iz aparata u rukama
zapalimo cigaretu intelektualno sredenih predznaka.
a u ljeto te iste godine pustio sam brkove.
i još sam nosio onu zelenu kapu kupljenu kod šajnovića
u prvim danima tjeskobne relacije vinkovci-osijek.
to je bio period zaljubljenih rundi sjedenja uz ljepljivu obalu
suhomesnatog bosuta.
čak mi se činilo da sam imao i jednu malu i da mi se baš sviđala.
i da sam volio razmišljati o njenim nasmijanim bijelim zubčićima
koji su tako nevino upijali neonska svjetla noći.
i da sam je volio tu i tamo zagrliti i poljubiti u obraz
i osjetiti (tu i tamo) njen gipki prevrtljivi jezik na zapuštenim livadama
svoje nepotpune brade.
činilo mi se da sam tog ljeta volio svašta,
odnosno da sam volio voljeti
ili da sam bio zaljubljen u voljenje.
a jesen je donijela spomenutu selidbu,
od čega mi je ostala ona noć prije kada sam
vjerojatno posljednji put s prijateljima uživao u alkoholu.
nakon toga sve je postalo preživljavanje, pa i poluprazne čaše ničega.
na to sam pomislio onda
kada sam promatrao odraz svog zapuštenog lica
u ogledalu seoskog kupatila, s prefiksom suza u očima.
prve noći debeli zidovi šokačke prizemnice utihnuli su moj plač.
stvar je ostala na eventualnom.
iz svog života izbacio sam i pisaću mašinu.
a već sutra kao podstanar u osijek, na jug 2 gdje sam se
uglavnom osjećao bezveze.
i gdje mi je balašević i zvanično prirastao srcu.
tek tada sam shvatio što znači provesti vrijeme sjedeći uz rijeku
koja je hranila ovu poeziju u meni.
svih ovih godina sati uz bosut značili su opstanak poezije
na presoljenim njivama mog nečitkog pisma.
tih godina upoznao sam i jednu buduću glazbenicu zaljubljenju
u psihologiju koja je radila kao DJ i s kojom sam trebao hodati.
mislim da jesam.
sjećam se kako smo jednom sjedili zajedno u lenijama
i kako mi je našminkala usta svojom prejakom crvenom bojom

tako nalik na svježju arterijsku krv.
i znam da mi je pričala
kako u usta umjetnika treba umiješati krvave stvari,
jer tek tada umjetnost može imati
snagu za preobražaj bahatog čovjeka u skromnog
i neznatnog kukca.
na to sam se popišao po nekoliko stabala.
bio sam jako pijan.
stranac u vlastitom gradu s pola litre pelinkovca u želucu.
tamo gdje većinu vremena provodi moja duša.
njoj sam priredio ljekovitu kupelj.
nesuđenoj ljubavi sud da vjerojatno ne možemo zajedno.
svojoj umjetnosti metak u čelo.
to znači mnogo krvi.
i dok pišem ovu pjesmu, ne mogu se oteti uvjerenju
kako su na ekran laptopa sletjeli obližnji kukci.
učinilo mi se da sam počeo mijenjati sebe.
zatim sam stisnuo save as i možda se spasio.
moje su mijene ponavljanja oseke.
zato i ne čudi što rado hodam po blatu.
kao da neću još dugo.
kao da je ova pjesma već gotova.

ANALOGIJA

logično je da se ne osjećamo dobro
u tako praznom gradu
gdje ono malo ljudi što sretne
ne želi ni čuti za naše pjesme.
jednom su rekli da nisu dovoljno krvoločne.
a ja, eto, navikao sam biti kukavica.
ti si bila izmišljena pa si presjekla vene umjesto mene.
međutim, ni tada nisam znao što ću napisati
krvlju svoje ljubavi
osim da je trajnost samoće u mom slučaju
stvar koja ne iziskuje izbore.
u tom času pomisao na kraj umjetnosti pomogla mi je
da se odmaknem od tipkovnice
i zaspem u jesenjem lišću.
bio je to kraj tebe.

a bila je nedjelja, dan kada u svojim snovima
nikoga ne ubijam.
sama si skočila u pakao.
e vidiš, ja to nikada ne radim.
naučio sam čekati da se pretvorim u ono što mrzim.
sutra ću vjerojatno biti serijski ubojica smijanja.
prekosutra tko zna.

Petar Selem

Režijsko čitanje Schillerove *Marije Stuart*

Nakon *Top Girls* u Teatru &TD, početkom 1999. te čisto i prosto ženske predstave u kojoj ni jednom muškom liku pristup nije bio dopušten, tinjao je izgled narednog projekta. U isto mi je vrijeme u ruke dospio tekst Schillerove *Marije Stuart*, prijevod Milana Begovića. Iako je tu muških likova napretek, ipak, još jednom, ženska drama. Jer sve što se zbiva, zbiva se poradi dvije žene, Marije Stuart i Elizabete Engleske. Bilo je razvidno: ako bih radio *Mariju Stuart*, bilo bi to kroz snažnije dramaturške zahvate. Nipošto kao povijesnu dramu. I jedna mi se slika od početka ubacivala: slika ljuljačke. Ili neke dvostrane konstrukcije na svakoj od čijih je strana neka njihaljka, nešto što se podiže i spušta. I na tome, na toj ljuljački, na toj konstrukciji, dvije žene. Ritam njihova ljuljanja, simetrija i asimetrija njihova njihanja. Negdje mi se, u toj zacijelo mutnoj slici, ipak okupljao čitav splet ženskosti, njegovo bujanje, njegovi grčevi i spazmi, zanos i odustajanja, i požuda, nadasve požuda za muškarcem ali i požuda za vlašću. Skladalo se sve to u ritam njihanja, sustizalo u tom ritmu. I opet osipalo. Tada još mutna slika, rekoh ali u srži svojoj čvrsta pa možda i razložna. Njihao sam je neko vrijeme u sebi. Pokušavao je provesti kroz guste spletove Schillerova teksta i Begovićeva prijevoda. Bez uspjeha, ali ne i bez razloga.

Ozračje se onda promijenilo. Naum je ispario i *Marija Stuart* na svojoj njihaljci, odnjihala se u zaborav. Ali ne posve.

Kad sam pozvan režirati dramu u Varaždinskom kazalištu, gotovo desetljeće poslije, sve se opet zanjihalo. Dvije žene i ritam njihova njihanja. Predložio sam *Mariju Stuart*. Zamolio Ladu Kaštelan da mi pomogne dramaturgijom. Dao sam joj Begovićev prijevod. Lada se brzo oglasila: Begovićev prijevod virtuozan u svom vremenu, više ne može ići. Tekstovi ostaju, ali prijevodi

stare. Upućeni smo na Trudu Stamać, autoricu vrsnih kazališnih prijevoda s njemačkog. Nakon nekoliko mjeseci, brzo, bio je predamnom novi prijevod. Književno neprijeporan, kazališno protočan. Ali ostajala je masa Schillerova teksta. Njegova potreba da sve do kraja objasni, da do kraja sve izrekne, i to da lijepo izrekne. Obilje teksta. I obilje likova. Već zaražen Schillerom, nisam se usudio rezati ga, dovesti ga do njegove moćne i neprijeporne biti. Trebao je netko zaista bez milosti. Lada nije mogla. Predložena mi je Lana Šarić. Vidio sam Lanin dramski tekst iz natječaja za Marulićeve dane u Splitu. Razgovarali smo. Samo jednom. I Lana je napravila dramaturšku obradu: zaista bez milosti odrezala je mnoge cvjetne grane Schillerova teksta. Ali je stvorila podlogu za brz silovit kazališni protok. Jedini u kojem ovaj tekst može danas opstati.

Tri žene

Neprijeporno je da se Schillerova drama odvija kroz sudbinsku raspru dviju žena: Marije i Elizabete. Ali ne treba zaboraviti ni treću, koja izrasta u bitan dramski činilac. To je Hanna Kennedy. U mojoj zamisli nije to ona uobičajena pratilja, povjerenica koja služi da bi junakinja nekome mogla govoriti svoje jade, dobro poznata već u klasicističkim tragedijama. Ona je, u odnosu na dvije mlade žene, žena s iskustvom, zrela žena. Prema Mariji, ona je agens njene prošlosti. Kad drama započinje, bure i strasti su već minule. Marija traži smirenje. Ona se kroz dramska zbivanja hoće odrediti samo nasuprot dvije osobe. Nasuprot Elizabete i nasuprot Leicestera. Jedno je pokušaj pomirenja, drugo ljubav. A ono što Mariju čini Marijom Stuart, što obilježava njenu sadašnjost je upravo prošlost. Strasti, buktanje ženskosti, ljubavi obojene krvlju, strasti zaražene smrću. Sve to silovito izranja u prvom prizoru Marije i Hanne, nakon odlaska Pauleta. Hanna kao da kroz sebe, svojuiskusnu ženskost doživljava još jednu, onu Marijinu. Mladu. Što je tada u Hanni? Što je u njoj kad Mariji priziva okrutno ubijenog njenog ljubavnika, *strahovitog zavodnika* Bothwella, kad priziva miljenika, lijepog pjevača Rizzija, i ubojstvo muža kralja? Neki izbezumljeni nagoni, podvojenost između užitka i prijekora. U tom prizoru Hanna grli Mariju, nježno je ljubi, grubo joj predbacuje, prizor se zbiva u histeričnom zagrljaju dviju žena. Hanna kao da i na sebe preuzima višak ženskosti, iskupljuje možda kroz to, ali koga, sebe ili Mariju? Razvidno je da u drami postoji trokut. To je onaj zorni što ga tvore dvije žene i muškarci, Marija, Elizabeta i Leicester. Ali postoji i ovaj drugi. U kojem je na trećoj točki Hanna. Istina, samo jednom se Hanna nađe u istom prostoru s Elizabetom. To je prizor vrta. Što za to? Hanna udvostručuje Mariju i postavlja je tako prema Elizabeti. I zato sam vidio da je potrebno da se Hanna pojavi i u zadnjem prizoru razdiobe, iako je u dramaturgiji bila prevedena. Vratio sam joj kratki monolog: *Odvajanje od života nije postupno*, koji objavljuje Marijin odlazak i konačni prekid raspe Elizabeta – Marija.

Kako bilo da bilo Marijina ženskost je ispunjena. Uglavnom na krivi način, ali je ispunjena. Smirena je, ali ne i potrošena. To pokazuje i još uvijek živa ljubav prema Leicesteru. I ta je ljubav u sebi nekako smirena. Potiče je možda više nadmetanje s Elizabetom. Leicester je žarište u kojem se prelama odnos dviju žena. I na razini ženskosti i na razini politike/vlasti. Iako te dvije razine i nije dopušteno posve razlučiti. Ostanimo zasad pri ženskosti.

Marija je moćnija kao žena, Elizabeta je moćnija kao vlast. Iz tog se sraza i rađa tragedija. Za Marijinu ženskost svjedoči njen, što bi se reklo buran život. I čini se da joj na tome Elizabeta i ponajviše zavidi. Ali u trenutku kad se tragedija događa, Marija se tog života odriče. On bljesne ponekad, kao kratki ispad, kao utvara, kao neka zla slika koje se treba osloboditi. Tako u prizoru što prethodi velikoj raspi s Hannom Kennedy. Paradoksalno je, ali kao agens djelatno, Marija se te prošlosti, tih bura i zanosa ljubavi, svjesno odriče. Ali oni bivaju u njoj. Oni su njena popudbina pa i njeno bogatstvo. I to je ono što joj daje neporecivu prednost nad Elizabetom. Kad je riječ o ženskosti: *Ona si je dopustila svašta ona se napila svake radosti vapi Elizabeta Uživala je život kako je htjela vapi i dalje. Ipak svi su joj i dalje naklonjeni / jer i dalje ustraje biti žena.* I kao ispriku: *I ja sam mogla učiniti isto.* Da, mogla je, a da li je i mogla? Ben Johnsson je podbadao kako Elizabeta, zbog grješke prirode, ne može posve ostvariti svoju ženskost.

Pustimo to, ispada da su Marijini poroci prošlosti njena zorna prednost na razini ženskosti. Zacijelo je zato pretežito smirena. Što se nipošto ne bi moglo reći za Elizabetu. Elizabeta osjeća, svjesno, više ili manje da je vlast loša naknada za deficitarnu ženskost. Uopće nije važno je li Ben Jonson bio u pravu. Elizabeta uostalom ima ljubavnika. To je Leicester. Ali manjak je velik i nenadoknativ. Elizabeta kao da osjeća šupljinu u svojoj ženskosti. Opravdava se sebi samoj, pa ja sam se žrtvovala zbog dužnosti, zbog kraljevstva. *I ja sam mogla učiniti isto.* Čim netko kaže da je nešto mogao, to svjedoči koliko ga peče i boli to što nije. To proizvodi u Elizabeti stanje nepopravljive histerije, dovodi je do konvulzija, do iracionalnih ispada. I do osjećanja iskonske mržnje prema Mariji. Čini se da te mržnje napaja znatno više razlozima ženskosti, nego političkim razlozima. I da Elizabetu ugrožava Marijina ženskost više nego njene već presahle nakane prema prijestolju. Istina, Marijini pristaše pokušali su atentat na Kraljicu. Politički razlozi uvijek stoje. Ali u sjeni ženskih.

Kada je nepopravljivo zaražen odnos Elizabete i Marije? Čini se da je, uza sve političke spletke, ključan trenutak kad je Marija, makar u raspi na razini politike ponizila Elizabetu. U parku Fotheringay. Marija se poziva na kraljevsko pravo. Završila je raspru riječima: *Jer je sam Vaš kralj.* Pitanje je bi li Marija bila tako suludo i nepopravljivo odvažna da raspi o prijestolju nije nazočio muškarac. Onaj oko koga se opleće politika ali i raspleće ženskost: grof Leicester. I kad se Elizabeti naposljetku odlučuje potpisati smrtnu presudu politički razlozi su u pozadini: *Kakvim me podsmjehom gledala s visoka. S pravom. A Marija će odmah nakon sraza u Fotheringayu: Ponizila sam je pred Leicesteru-*

vim očima. Pobijedila sam je pred očima muškarca. U velikoj će mjeri i zbog toga izgubiti glavu.

I oni muškarci

Kakvi su muškarci koji, iako nisu u središtu drame, u njoj djelatno surađuju? Kakav je onaj oko kojeg se drama opleće, lord Leicester? Najlakše je reći: hulja. Hulja koja svoju privlačnu muškost koristi za politički uspon. U njemu, se u tom liku grofa Leicestera politika i eros najčešće prepleću. Igrat će istodobno igru s obje zaljubljene žene, i na koncu će izdati i jednu i drugu. Ne znaš je li u njemu vlast zbog erosa ili eros zbog vlasti. Takvu je spregu teško iznaći. Igrat će igru s Mortimerom, koristit će ju kao spojnicu prema Mariji. I onda, kad se nađe pred zidom, bezočno ga prokazati. Ali ima i on svoju granicu preko koje ne može. Iako mu je to određeno da bi potvrdio lojalnost Elizabeti, ne može gledati Marijino smaknuće. Kukavičluk, zacijelo i strah. Strah je jedan od provodnih motiva u liku Leicestera. Strah da bi mogao pogriješiti u igri, povući krivi potez, iz igre ispasti. Ali tu je i smjelost, bezočna hrabrost kad dolazi pred Elizabetu nakon što je otkrivena njegova uloga u Marijinoj uroti. Ali nije dostatno hrabar ići do kraja: ne može gledati kako će Mariji odrubiti glavu. Kad na koncu treba ubrati plodove pobjede u igri za vlast, odreći će se, otplovit će, daleko, daleko od svega. U Francusku. Tamo odakle je stigla Marija. Zacijelo nije bio hrabar. Ali ima tu i nešto što ga, reklo bi se, iskupljuje. Ne će koristiti pobjedu.

Elizabeta hoće iz užasa smrti pobjeći u eros. Eros će sve zbrisati, zar ne? U njemu će se potopiti užas Marijine smrti i oploditi slast pobjede u borbi za vlast. Elizabeta se raskopčava i daje pozvati Leicestera. Pomoćnik dolazi, i u prolazu, čudnovatim i ironičnim glasom kazuje: *Grof Leicester je zamolio za ispriku. On sada plovi na brodu, za Francusku.* Te posljednje riječi u predstavi kao da pomalo iskupljuju i Leicestera. Ne će uživati u vlasti, ne će uživati u kraljici. Marijina smrt je prevelika cijena. Otići će daleko. U Francusku.

Ako je temeljni par predstave onaj što ga tvore Elizabeta i Marija postoje i neka suklada, bolje simetrije muških parova. S Leicesterom je to Mortimer, treći par je Burleigh i Paulet. Tko je Mortimer?

Zanesenjak, to je razvidno. Pretežito je u nekoj vrsti vrućice, u povišenom tonu. Zanesen i ljepotama Italije, i sjajem katoličkog obreda zbog kojeg će ostaviti *tmurne puritanske propovjedaonice domovine* zanesen je glazbom, zanesen jugom i svjetlošću, ipak i iznad svega Marijom. Njegovo obraćenje na katoličanstvo, umreženo je u suptilnu mrežu zanosa kojoj je čvrsto i pravo ishodište Marija. Vidio je najprije njenu sliku. A onda: *Vidio sam Vas, Kraljice Vas. Iz Vas zrači vječno svjetlo i život.* Marija je dakle izvor i povod te vrućice, te strastvene dinamike života u kojoj biva Mortimer i koja ga uvodi u političku igru i borbu za vlast. I koja ga konačno vodi u propast.

Taj zanesenjak, taj mladić opijen životom, naprasit u ljubavi, sklon kockanju u igri oko vlasti, ipak imade nekoliko lica.

Zanesen kao što jest, igrat će hladno partiju pokera u velikom prizoru s Leicesterom, navući će uvjerljivu krinku u razgovoru s Elizabetom, kad mu ova povjerava da potihom makne Mariju i obećava za uzvrat svoju milost, a i u tom je pozivu glas erosa. Svoje će treće lice na klimaksu zanosa pokazati u prizoru s Marijom, kad traži nagradu za kocku na koju stavlja vlastiti život da bi je spasio. Na nju tjelesno nasrće, gotovo je siluje i, što je najgore, poziva se na njene prošle podatljivosti spram muškaraca. *Cijeli svijet zna da nisi hladna. Pjevača Rizzija, si usrećila. A onaj Bothwell te je oteo tobože... Drhtala si pred njim jer si ga ljubila! Ako tek iz straha nekog voliš... Drhtat ćeš i predamnom.* Kobna grješka. I kad je gad, Mortimer je naivan. Na taj se način žena ne pribodiva. Nasilje prekida dolazak Pomoćnika: *Dolaze. Naoružan puk, ispunio je vrt...* Mortimer odlazi. Hanna se vraća i odvodi slomljenu Mariju. Više tetura, nego hoda, lomi se i kleca. Odvodi u Fotheringay. Tamo, u procjep između sivih metalnih volumena.

Lica vlasti

Vlast ima svoje žrece i svoje izvršitelje. U *Mariji Stuart* to su Wilhelm Cecil, barun od Burleigha, veliki rizničar i vitez Amias Paulet, Marijin čuvar u dvorcu Fotheringay. Dva lica vlasti. Za Burleigha vlast je hegelijanski apsolut. U odnosu prema državi i njenom razlogu sve je malo vrijedno ili posve beznačajno. Njegova logika vlasti čvrsta je i neumoljiva: država iznad svega. Ako Marija predstavlja ugrozu države i njene vlasti, ona mora umrijeti. Tako i nikako drukčije. Posebno zazire od sprege vlasti i erosa. Eros je čudnovat, hirovit, nepredvidljiv. Zato i tako jasno i zorno mrzi grofa od Leicester: u njemu vidi tu pogubnu spregu, taj mutni kovitlac iz kojeg se može izroditi koješta što izmiče bistroj nadzoru razuma. Svojim erosom Leicester unosi pomutnju, nered, izazov nepredvidljivog. Sve je to izoštreno činjenicom da je u našoj predstavi Burleigh mlad. Dobio sam mladog glumca i trebalo mu je prilagoditi lik.

Bilo bi za pretpostaviti da je Burleigh zreo čovjek, možda star. Čovjek iskustva. Prošao je koješta i naposljetku drži da je država i njena vlast daleko iznad tih ljudskih glavinjanja u kojima eros ima zacijelo pogubnu moć. To bi bilo kako bi trebalo biti. I upravo sam stoga s radošću prihvatio izazov mladog Burleigha. Da ne bude baš onako kako bi trebalo biti. Svi razlozi koji bi mogli biti razvidni u starog, sada otpadaju. I stoga je valjalo pridati posebnu pozornost ideji. Burleigh se snagom svog mladog bića opredijelio za jednu ideju. Svim onim žarom kojim mladi do fanatizma znaju prigrliti ideju i velikom je i naivnom okrutnošću provoditi. Možda je to njegov eros u negativu. Samo mladi čovjek može s toliko strasti biti hladan matematičar jednog razloga. Jedan je

od onih koji, da parafraziram Kunderu, misle da su *zajahali ždrijepca Povijesti* i onda na njemu trijumfalno jaše, ne brinući se što i koga će njegova kopita zgaziti. Takav mladi Burleigh izvrsno je funkcionirao: nije čak bio niti odvratan.

Vitez Paulet je također izvršitelj vlasti. Žrec državnog razloga. U njemu smo spojili dva izvorna Schillerova lika i dobili to drugo, ljudsko lice vlasti. Vlasti koja je nepokolebljiva, ali je i dotaknuta dahom milosti. Paulet nije i ne može biti mlad.

Podijeljenost, unutarnji spor između državnog razloga s jedne i urođene dobrote, pa i one iskustvene skepse prema nepokolebljivosti bilo kojeg razloga, to nisu svojstva mladosti. Potrebno je vrijeme da bi se stvari vidjele s više strana i da bi se spoznala moć mudrosti. Pa i da bi se osjetio topli dah milosti.

U prvom je prizoru Paulet grub prema Mariji, prema Hanni, ljutito i osorno premeće po Marijinim stvarima, razbija opnu njihova intimiteta, bijesan što ga je zapalo da čuva tu *ljutu zmiju*. Što ga u stvari ljuti, što ga navodi na grubost? Reklo bi se, ponajviše to što mora biti krut, što ga je zapala zadaća stroga Marijina čuvara koju će revno izvršiti. U prizoru s Burleighom mirno sluša aluzije o potrebi da se Marija potihom smakne, ali tu za njega nema dvojbe:

*Neka se ubojica ne približi njenom pragu
Dok je bogovi mojega krova štite
Vi ste sudac! Sudite:
A kad bude vrijeme za pravdu i za krvnike,
Moja vrata bit će otvorena.
Sad mi je povjerena na čuvanje
Budite sigurni da ću je braniti.
Zlo ne će činit nit će joj zlo bit (I,8).*

Naš Paulet će biti i taj koji će spasiti život Elizabeti u pokušaju umorstva. Ali kako se ritam događanja ubrzava i stremi prema tragičnom raspletu, tako sve više izbija Pauletova dobrotu. Uzbuđenja, brzina ritma, progresije krize, izvode sve više na vidjelo njegovo pravo lice: iz njega progovara zov milosti. U tom ubrzanju i on sam ponekad kao da iskače iz tračnica, kao da hoće nekim prećacem spasiti što se spasit može. Halucinantna trka s vremenom: spasio je Elizabetu pa zar mu to ne daje nalog da spasi i Mariju? Taj mudri čovjek zaista je izbezumljen u utrci s vremenom, u pokušaju da zaustavi ubilački stroj koji je pokrenut i koji je krenuo prema Marijinu pogubljenju. Sve je kako kažu i didaskalije: *uđe u velikom uzbuđenju*, i zahtjev da se smaknuće odgodi i prijetnja Elizabeti kako će je mrtva Marija ugroziti više nego bi to mogla živa, i ona priča iz Towera o lažnom svjedoku Kurlu koji se kaje udarajući glavom o tamničke rešetke. Kada se smaknuće ipak dogodilo Paulet će smireno i resignirano vratiti kraljici državni pečat poželiti joj sretnu vladavinu, uz žaljenje: *spasio sam ti život ali nisam uspio spasiti bolji dio tebe*. I otići.

Između ta dva lica vlasti, djelatne na jednoj ili drugoj strani, našao se tajnik Davison. Došao je na dvor po nečijoj preporuci. Ali je posve izvan, izvan svega, izvan prijepora i igara, izvan borbi oko vlasti, izvan žudnje za moći. I upravo njemu Elizabeta povjerava spis s potpisom smrtne presude, stavlja ga u njegove nesnalazljive i drhtave ruke, ne daje mu nikakav izričit nalog: da ga preda Burleighu, da ga čuva? Davison vapi:

*Uzmite taj svoj papir! Uzmite ga natrag!
Nemojte izabrati mene da Vam služim
U tom strašnom poslu (IV,11).*

Elizabeta će samo reći: *Čini što ti je služba*. I izaći. Naići će zatim Burleigh, zatražiti spis, izbezumljeni Davison će glavinjati, pitat će se:

*Trebao bih dati izvršiti – ne bih trebao
Dati izvršiti – nije rekla, ostavila me u nedoumici.
Bože znam li što trebam! (IV,12).*

Burleigh će mu istrgnuti presudu i odnijeti je na izvršenje, Davison će s punim pravom reći: *Ja ne spadam na ovo mjesto*. Kad se drugi put pojavi, Marija je već smaknuta. Elizabeta to još ne zna i na Pauletov nagovor pristaje obnoviti proces. Elizabeta zatraži da joj vrati spis, a Davison se smije, gleda svoje ruke, smije se, pijan ili izluđen, gleda te ruke koje su bez ikakve namjere postale ruke krvnika, smije se Davison, suludo smije. Mala uloga, petnaestak ili malo više replika postaje bolni lik drame, izgubljen u prijetvornostima, u igrama i sukobima vlasti, jadni obični čovjek, a možda i kukac u ubitačnom vihoru povijesti. Ključ drame. Velika mala uloga.

Francuski poslanik Aubespine je figura i gesta, francuska, zacijelo. Još su dvije uloge u ovoj našoj predstavi poprimile čudnovatu, začudnu ulogu: Pomoćnik i Časnik straže. Oni dolaze na pozornicu da objave neke stvari, a Časnik i da jednom nešto uradi. Pomoćnik će objaviti kako je puk okružio dvorac Fotheringay i traži Marijinu smrt, a drugi će put objaviti kako Leicester plovi za Francusku. Ne će to biti podatci, javljanje događaja, bit će to progovaranje neke druge stvarnosti: razvučeno, sugestivno, skoro pjevano, naglasci u međuprostoru zbilje i nezbilje; slično i s Časnikom, i kada bi trebao uhititi Mortimera i kada govori o njegovoj smrti, opet je to govorenje iz nekog drugog stanja, iz pomaka, iz tajnovite ali i strepeće sfere, sve to s prizvukom ironije. Ti vjesnici smrti ili odlaska, zamalo pa da budu smiješni likovi.

Dvije njihaljke i četiri stolice

Njihaljka je bila u jezgri mog zamišljanja Marije Stuart. Njihaljka na kojoj je Elizabeta i ona druga na kojoj je Marija. Figura njihaljke, možda klatna, ili one daske dječjih igrališta koja se klata kad dvije osobe sjednu na njene krajeve. U takvom se položaju svakako nalaze Elizabeta i Marija, jedini put kad se nađu zajedno. Figura se širila, pa se na sličnoj njihaljki moglo vidjeti i dva muška para: Leicester i Mortimera u velikom dijalogu ispitivanja iz drugoga čina (II,8) i Pauleta i Burleigha u već spomenutom dijalogu aluzija (I,8). Ta tri prizora, ključna u drami, imaju nešto zajedničko. Dvije osobe suprotstavljenih pogleda, različitih naravi, oprečnih nakana, vode raspru: i uzajamna ispitivanja i, stanovit sukob zamisli, namjera, ali i naravi. Figura njihaljke može samo izoštriti bridove raspre, držeći je istodobno u opasnom ravnovesju. U takvom smo zamišljaju radili za stolom te prizore još i ne znajući kako će se i hoće li se na pozornici figura njihaljke postvariti.

Rad s njihaljkom u svijesti bio je dragocjen jer je razbijao zatvorenost izravnog sučeljavanja. Dok se njihaljke njišu, udaljavaju se i bliže, mimoilaze i sastaju, to već određuje stanovit ritmički sustav dijaloga. Glumci ne govore jedan drugom, već prema vani, bacaju replike u prostor, što izaziva posebnu napetost. Tek načas, kad se njihaljke približe, mogu izravnije kazati jedan drugom, pa onda opet prema vani fizički, a prema drugom tek u nakani. Prostor se otvorio. Više to nije bila raspra zamisli ili htijenja, već izbacivanje argumenata u otvorenom prostoru svijeta. Misli da si na njihaljci, i tako govori, ponavljao sam glumcima.

Kad smo došli u stvarnost pozornice, vidjelo se da će se tri dijaloga morati zanjihati na različite načine. Stvarne njihaljke koje smo spominjali na čitaćim pokusima, ne će doći u obzir, ne doslovno. Bitno je da se ritam njihaljke utkao u ritam i dramskost tih dijaloga. Za raspru Marije i Elizabete išli smo što je doslovnije moguće. Uzeli smo dvije stolice za njihanje. Posjeli smo u njih Leonu i Hanu i struktura zasnovana za čitaćim stolom, odmah je zaigrala na pozornici. U figuri i ritmu njihanja, u bržim i sporijim ritmovima, ležernijem ili grčevitijem odnosu prema stolici-njihaljki, u stankama i ubrzanjima njihanja, slikao se dijagram spora dviju kraljica, njihovih naravi i nakana i sve što se u tom sporu nalazi: opojnost i efemernost vlasti, opojnost i presudnost erosa. Njihanju nazoči Leicester. Prekid njihanja, zastoj, znak je da je jedini susret dviju suparnica promašen: Marija će žrtvovati sve, da bi ostala pobjednicom u toj igri klatna, makar znade da je ishod te pobjede – smrt. Elizabeta će se grčevito uhvatiti za ručke stolice-njihaljke, ostati tako za hip i onda bijesno otići.

Isti se rekvizit stolice-njihaljke nije mogao koristiti ni za jedan od preostala dva dijaloga. Na raspolaganju smo imali četiri stolice, sive, metalne. Dvije od njih valjalo je koristiti u zamišljenoj igri klatna. Pokušao sam posjesti Leiceste-

ra i Mortimera na dvije blize stolice, razroko usmjerene i tako provesti dijalog. Ali nije išlo.

Figuru njihaljke trebalo je ovdje proširiti, zavlatati je u prostoru. Dvije stolice smo udaljili, postavili ih razroko na dva kraja pozornice.

Početak prizora postavljen je kroz lučna kretanja udaljenih protagonista po rubovima pozornice, kretanja za tren u istom pravcu, pa prekid, jedan mijenja smjer, ide u suprotnom, pa drugi, tako ti lukovi kretanja postaju njihanje u prostoru, sve dok ne sjednu, ponajprije Mortimer pa Leicester, na razroke stolice na rubovima proscenija. Tako je igra: *Može li vam se vjerovati? To pitanje postavljam ja vama*, itd., igra ispitivanja, pretvaranja, naglih priznavanja i neiskrenih iskrenosti, ostala i psihološki, a i vizualno igra na njihaljkama. Makar tu bile samo obične stolice.

Stolice za figuru njihaljke, ovaj put doslovnije, koristili smo i u prizoru Burleigha i Pauleta. Burleigh aluzivno poziva Pauleta da nađu način kako bi Marija tiho nestala, a da se izbjegne javno smaknuće. Paulet ga pušta, pravi se da ne razumije, Burleigh pomalo otkriva nakanu, neizravno. Obojica se u prvim aluzijama, zamagljenom vremenu dijaloga njišu polagano, svaki na svom stolcu, sve u stilu: možda bi se moglo, bilo bi dobro da Marija tiho nestane, svakako bi bilo dobro, ali kako? Kad Burleigh jasnije iskaže svoju nakanu da Mariju potihom umori, i to prikaže kao bolest, nesreću ili što slično, Burleigh ustaje. Obilazi prostor, približava se Pauletu, ovaj se i dalje njiše na svom stolcu, Burleigh staje iznad njega: pa čovječe, nemoj glumiti da ne razumiješ! Pauletovo njihanje naglo prestaje, priča je završena, Paulet na prijedlog ne pristaje. Što je tada kazao, zapisali smo ranije.

Na tri je načina prikazana figura njihaljke. Različita. U unutarnjem ritmu tih dijaloga ostala je njihaljka, ostao je otvoreni prostor u koji se replike kazuju. Izbjegnuta je zatvorenost klasičnog dramskog dijaloga.

Zatvorenost je svakako valjalo izbjeći i u prvom velikom prizoru Mortimera i Marije. Mortimer nadugo, u nekoj vrsti monologa kojeg prekida tek pokoja Marijina upadica, govori o svom iskustvu sretnijih sunčanijih zemalja, o svom romarenju po Italiji i Francuskoj, o susretu s ljepotom katoličkog obreda, ljepotom slikarstva u crkvama i s uznositom glazbom:

*Crkva koja me uzgojila nije trpjela slike.
Kako mi je bilo kad sam ulazio
U crkve glazba se s neba spuštala.
Vidio sam likove božanske,
Pozdrav Anđela, rođenje Gospoda,
samu Madonu, sišlo nam Trojstvo
Blistajuće Uzašašće ...*

I kao vrhunac tog obraćenja, slika Marije koju će vidjeti u domu Marijinog ujaka Kardinala:

*Dok sam se vrtio po Kardinalskom stanu
Padne mi u oči slika žene.
Osupnut zastao sam ispred nje (I.5).*

Dugi ispovjedni monolog, pun zanosa ali i pun opisa. Priča o razlozima zašto Mortimer napušta luteranstvo i pristaje na katolicizam. Priča i o upoznavanju s Marijom putem slike. Prepleće se tu više namjera, ali prva je ona približiti se Mariji, reći joj: i vjerom postao sam tvoj. Vidjeli smo da ako ta duga priča ide cijelo vrijeme izravno onoj kojoj je namijenjena, ma koliko se u nju unosilo i zanosa i snage i dobre volje, sve to zvuči poprilično knjiški. I shvatili smo dvije stvarnosti. Da ga treba aktivirati u čitavu prostoriju pozornice i da veći dio njegova teksta treba govoriti prema vani, u prostor, a tek na kratke trenutke izravno Mariji. Mortimer je u svom zanosu kružio pozornicom, izbacivao negdje u prostor, u zrak, prema visinama svoje stihove, *oko* Marije stvara se tako kovitlac slika, namjera, maštovitih ispada i zaigrane mašte, izbijala je i namjera i nije bilo posve jasno i nije ni trebalo biti je li to zanesenjak ispovijeda istinu svog srca i svog obraćenog bića, ili je to tek igra da Mariju zatravi, da postigne i politički i erotski cilj. Mortimer hoće Mariju. To nije još posve jasno, ali je tako. On je zaista hoće spasiti, vratiti na prijestolje ali i ostvariti politički cilj. U tom vrtlogu Mortimerova pričanja zavrtljana su u oba razloga. I onda Mortimer naglo prekida, oštro prekida i zaledi taj zanosni kovitlac. Hladno Mariji izlaže plan spasa. Da bi taj plan uspio spreman je ubiti i Pauleta, svog strica, *svog drugog oca!* Čudnovat spoj fanatizma, revnog zanosa, hladne razumnosti. Mortimer izlaže naum. Marija će ustuknuti: *zar opet zbog mene krv i smrt?*

Kad se Mortimer nekome, posebice Mariji, obraća u zanosu, sa strašću, onda replike nipošto ne idu ravno onome kome su upućene. Idu, kako rekoh prema vani. Kad je razgovor hladna igra, prijetvorna, Mortimer će sugovornika gledati ravno u oči.

Još se zametnulo pitanje: kako postići Burleighovu ledenu racionalnost, besprizivnu podređenost i privrženost državnom razlogu, bez kakvih emocija, pa i bez one strasti koju apsolutni privrženjaci neke ideje znaju unositi u njeno ostvarivanje. Nije se smjelo glumiti tu ubitačnu racionalnost, pokazivati njena očitovanja. Nije se smjelo tumačiti ni dopisivati. I onda smo našli figuru. Što god da govoriš ili radiš, kazao sam Ivici Pucaru, zamisli da u ruci imaš jojo lopticu na lasteksu, da stalno igraš s njom igru, loptica skače gore dole, ti joj rukom daješ mali trzaj što izaziva skok. Radiš to mehanički, ali s velikom sabranošću pa i pozornošću. Govoriš, daješ naloge, zalažeš se za Marijinu smrt, hoćeš raskrinkati Leicestera, a za to vrijeme ruka je zaokupljena jojo lopticom. Njenim sasvim ravnomjernim ritmom. Time će se postići koncentracija bez komentara, opasna sažetost, bez opisa i poruka.

U predstavi jojo loptice nije bilo. Ponekad su njenu ulogu preuzimali neki papiri koje bi Burleigh mehanički premetao, ili neki drugi rekvizit. Ali je figura, čvrsto usvojena za čitačim stolom, djelovala i dalje, izazivajući sve ono

što smo tom figurom htjeli postići. I na razini glumčeva reagiranja u raznim dramskim situacijama.

Rad za stolom. Čini se da su sve figure, ove koje spomenuh, a i druge, toliko utkale u tekst da kad smo došli na pozornicu, mizanscen se slagao sam po sebi. U stanci između čitačkih pokusa i prijelaza na pozornicu nakanio sam crtati mizanscen. I brzo odustao. Vidio sam da je to jalov i nepotreban posao. Mizanscen je već bio u mentalnoj strukturi predstave, bio je u glumcima. Oni su ga postvarili u prostoru. Gotovo, samo po sebi. Moje je bilo da stvari lociram u prostoru i onda prepustim toj rijeci glumačke dozrelosti da teče, da stvara svoje brzace i svoje zastoje, da se grči u tjesnacima i nakratko smiruje u plićacima. Stvorila se dakle dobra redateljsko glumačka sinergija.

Presudan je bio ipak ritam tog tijeka. Tog, kako bi rekao Claudel *tijeka ponoćne mijene*. A on je uza sve različitosti trebao biti brz, zadihan, morao je dinamizirati već vrlo protočne Schillerove stihove, morao je užurbano voditi likove prema raznim ishodištima, koja su vijek sadržavala i neki presudni gubitak. Brzi, uznemireni tijek predstave, preskakanje preko svih tumačenja i dokazivanja, bio je uvjet da sjevremena i suvremena bit te schillerovske tragedije izravno dopre do nas. U propast ne srljaju samo Marija i Mortimer. U ovoj priči su, rekoh, gubitnici svi. Osim Stražara i Pomoćnika.

O prostoru

Nije svejedno u kakvom prostoru se događa taj zadihani ritam, to srljanje u propast ili barem u gubitak. U oblikovanju tog prostora događao se proces sličan onom u razradi glume. Marin Gozze mi je predložio strukturu: dva temeljna volumena koji mogu igrati na dva načina. Okrenuti prema gledatelju svojim vanjskim plaštem metalno sive boje ili unutarnjim, obojenim jarko crveno. Njihovo pomicanje i njihov raspored stvaraju razne prostorne mogućnosti. Poštujući načelo: da je vanjski sivi metalni plašt znak Marijina zatočeništva i njena puta prema smrti, da je crveni unutarnji znak Elizabetina dvora i njenih prostora. Bio je predložen i niz podataka o prostorima: unutarnji lukovi u dvorskim prizorima, fontana u dvorcu Fotheringay ili neka stilizirana vegetacija kao znak jedinog eksterijera. Brzo se vidjelo da takvi podaci o prostorima uopće nisu potrebiti. Dapače, detalji su kako se rad odvijao postajali sve nevažniji. I otpadali. Ostajalo je samo turobno sivilo metalnih volumena, ostajalo je samo iluzorno crvenilo unutarnjeg dvorskog sjaja. I četiri stolice također sivog metalnog izgleda, i one dvije tamne stolice-njihaljke. Kako su se dva volumena približavala, raspoređivala, nakratko spajala ili dijagonalno postavljala, uzajamno pritiskala i gušila, bilo je to dostatno da se stvore silnice u kojima se tragedija mogla ne samo odigrati, već koje su usmjeravale i njen tijek.

Još predzastor, koji se spušta u promjenama slika. Bio sam u početku skeptičan. Izgledao mi je odveć doslovan, figurativan. Trebao je sugerirati zatvorske

rešetke, satkan od čvrstog konopa, sa širokim mrežastim rasterom, upućivao je zaista na rešetke zatvora. Pa ipak, zbog tkanja, zbog materijala zacijelo, zbog nepravilnosti i gipkosti rastera, taj zastor je u kratkim spuštanjima i podizanjima gubio atribute doslovnosti: postajao je tek kobni neki znak koji se nadvio nad gubitničke sudbine. Upozoravao ih je možda. Uzalud.

Glazba

Zamisao o glazbi u predstavi *Marije Stuart* tijekom rada se mijenjala. Ali njena nazočnost nije ustuknula. Darko Hajsek je skladao cijelu partituru izvrsne filmske glazbe, koja je mogla pratiti i uznositi čitavo zbivanje. Od toga se odustalo. Kazališna glazba, u dramskom tekstu, ima nešto drugačiju svrhu. U Darkovu prijedlogu bilo je dostatno materijala za sve što nam je trebalo, a da se pri tome ne pomuti, osim kada to zatreba, dramska riječ. Glazbi je bio dopušten i psihološki komentar. Glumcima uskraćen.

Instrumentalni materijal koji se koristio i zatim obrađivao bio je raznolik: flauta, korni, čembalo i harfa, čak i škotske gajde bili su uz sve ostalo u fundusu za obradu, kao što su to bile i neke klasične forme koje smo nazivali, pomalo ludički, gavotta ili arija. To je glazbeno izobilje trebalo strukturirati u nekoliko razina moguće dramske nakane. U prvom su redu bile, nazivali smo ih, *velike teme*. U njima je korišten i vokal i instrumental, bile su kompaktne, masivne i smjestile su se na razmeđima činova, u vrijeme promjena dekora. Željelo se, ali nipošto doslovno, da sažmu ishod prethodnog i najave tematiku narednog čina. Djelovale su praktičnom svrhom – promjena dekora, dramaturškom – razmeđa činova, ali i čisto glazbenim smislom. Bilo je u tim brojevima dostatno glazbe, prave glazbe da se uzdignu iznad obje uporabe i da glazba krene i nekim svojim tjemom, koji jest odnosiv prema tijeku predstave, ali nije i ne mora biti njena krinka niti tumač. Predužetak, možda.

Glazba se u tijeku drame događala ili kao kratki izazov, zvižduk ironije, brzi ironični ubod, ponekad i kao histerična natuknica, ili se opet zavlčila pod kožu teksta, kao u velikom dijalogu Mortimera i Leicestera (I, 8). Ako je u velikim brojevima djelovala masivnost zvuka, ovdje smo pomišljali na Weberna i njegove gole zvukovne kristale.

Nije se bježalo ni od doslovnosti. Ali se onda motiv u polazištu doslovan, pretvorio u znak pa možda i u objavu. Takav je motiv roga. U parku dvorca Fotheringay, Paulet će Mariju upozoriti: *Zar ne čujete rog. To kraljica lovi u ovom kraju*. Rog je doslovan podatak obilježja lova, zatim najava Elizabetina dolaska i dugo željenog susreta. Ali brzo postaje i znak tjeskobe i zatim smrti. Ne samo u tom prizoru. Već i kasnije, gdje se javi tema smrti, Marijine ili Mortimerove, nešto će se zbiti s tim rogom i njegovim kobnim motivima.

Posebice je škrt glazbeni broj koji opisuje smaknuće Marije. Leicester tu smrt, a i mi s njime, doživljava slušno. Zvukovi. Mrmorenje. Neka najava,

posve prigušeno glazbeno komešanje. Opet poneki vokal. I naposljetku šutnja. Tišina. Vrijeme, i ono glazbe se zaustavilo. U tišini Leicester se lomi. I bježi.

Na završetku predstave, kad Pomoćnik objavljuje Elizabeti da Leicester *plovi za Francusku* finom dramski reskom Hajsekovom glazbenom tekstu dopisao sam nekoliko doslovnih, slikovitih, bujnih valova. Da odnesu svo to zlo političkih i erotskih spleta i prijetvornosti, da ga odnesu morem. Bilo kuda. Pa i u Francusku.

Još jedna je glazba izvana, nevino, obilježila prvo razdoblje rada na *Mariji Stuart*. Razdoblje čitaćih pokusa. To je glazba vodoskoka u Varaždinskom parku kod Kazališta. Čim bih stigao na pokus prihvatio bi me šum te vode i njenog iskrenja. I onda me pratio u glumačkom salonu gdje smo probali. Pratio kroz otvorene prozore zrelog proljeća i na kratko rane jeseni. Darivala je glazba vodoskoka blagu energiju koja je postupno prožimala našu družinu. Postojan provodnik u tim satima zaraženima Schillerovim stihovljem.

Varaždin, travanj – rujan 2009.

Lirika Velikoga petka

Križni putovi u stihovima hrvatskih pjesnika 20. stoljeća. Prir. Vladimir Lončarević, Glas Koncila, Zagreb, 2010.

Pjesnički križni putovi u stihovima hrvatskih pjesnika 20. stoljeća u izboru dr. sc. Vladimira Lončarevića (Glas Koncila, Zagreb, 2010.) podastiru nam dvadeset i tri križna puta naših pjesnika i daju nam, barem nam pokušavaju dati odgovore na muku, smrt i uskrsnuće našega Gospodina spasitelja i otкупitelja Isusa Krista. Što u tradiciji križnoga puta kao pobožnosti, što u stihovima koji sjedoče hrvatsku pjesničku riječ, nadahnutu izvješćima muke križa, lirike križa stoljećima hrvatske književnosti, što kroz riječ anonimnih autora, što kroz riječ eminentnih hrvatskih pjesnika, autora, od Marulića do naših dana, od davnina hrvatske pisane riječi do naših dana, od davnina, tamnih i nejasnih, do naših dana providnih i svima poznatih. Križni put pobožnost je koju stoljećima slavimo, u kojoj sudjelujemo, koju doživljujemo kao svoju, našu, svakodnevnu pobožnost muke, ma kako ona bila ispjevana, ma tko ju je stvorio, bio pjesnik, pisac ili pjevač. Kakve su perspektive te muke, što se kod nje primjećuje? Što nas hrabri, što nas tišti, što nas ožalošćuje? Jasno nam je da postoji novovjekovna i starovjekovna pobožnost Križnoga puta. Nisu nam uvijek jasni njezini razmjeri, nisu nam uvijek bliski njezini dometi, no blisko nam je jedno: Krist ju je podnio, sebe je oplijenio, sebe je dao u svome sebedarju Ocu Bogu, svomu Abbi, sebe je dao Duhu Svetomu, sebe je dao svima nama, grijешnima, i onima koji se

drže bezgriješnima, dao nam se svakomu, dao nam je sebe svakomu čovjeku, da ga izvede iz tmine grijeha i uvede u svjetlo uskrsnuća. Dao nam se u uzdasima, u mucu, u križu, uopće, predanju Božjoj volji. Dao se svakomu živu stvoru da ima od njegove punine, da ima blaženu milost po kojoj Bog čuva sinove onoga svijeta kako bi ponizio ili uzvisio sinove ovoga svijeta. Dao nam se bez kraja, dao nam se do kraja. To je lirika Velikoga petka, to je lirika križa koju posebno slavimo, u kojoj sudjelujemo kao priprosti ljudi, grijешni, obični, nikakvi. On nam se darovao u posljednjem svojem iskazu: „U ruke Tvoje Gospodine, predajem duh svoj“, Tebi ga dajem, Tebi ga darujem, s Tobom želim biti, s Tobom muku mučiti, s Tobom i sa svima Tvojima želim, stajući pod križom, reći, onako kako reče u *Četvrtoj pjesni sluzi Jahvinoj* prorok Izaija, u kristoliku liku i životu: daleko sam od tvrdokornosti srca, daleko sam od oholosti i bahatosti svoje moći i svoje vlasti, sav sam u Tebi, i ništa me ne može od Tebe odijeliti. „Daj mi s Tobom uz križ stati, s Tobom jade jadovati, želja mi je jedina“. Ti, Gospodine, znaš sve moje muke, sav moj jad, svoju moju bol... Ti, Gospodine, znaš svaku vlas na mojoj glavi. Ti, Gospodine, znaš da Ti ne može umaknuti nijedan moj grijeh – a pun sam grijeha – više sam grijeha pun nego što košnica može biti puna meda, ili što radost ljudska može zamisliti kao radost Tvoju, koju si pripremio očima koje to ne mogu vidjeti, ušima koje to ne mogu čuti, srcu koje to ne može razumjeti: takvu si radost pripremio srcu ljudskoga tijela, takvo si veselje učinio srcima ljudskim. Koje li blaženstvo u Tebi, moj Gospodine?! Kapi si mi svoje udijelio, njima si me napojio i njima si sva blaženstva svoga Kraljevstva navijestio. Zar da ne budem Tvoj, zar da nisam

u cijeloj mucij, raspeću i smrti Tvoj? Zar da ne očekujem glas Tvoj koji si tako dobrohotno i plemenito rekao Mariji Magdaleni? Zar ona nije razumjela jednu jedinu riječi: Rabbuni! Sve je razumjela. Svima je navijestila Tvoje uskrsnuće, svim nevjernim apostolima. Bila je žena čvrste i jake vjere: htjela je više od onoga što si joj pripravio. No nisi dao više od onoga što je išlo svakomu čovjeku, ne samo njoj, nisu ju ljubio više od drugih. Dao si joj milost da ostane u Tvojoj beskrajnoj ljubavi. Gospodine, Bože moj.

Danas se, zahvaljujući Vladimiru Lončareviću, prisjećamo muka i muka pjesnika našega naroda. Danas nam daruješ ono što je hrvatsko srce Tebi ispjevalo, ne htijući ni velike hvale, ni velike počasti, ni velike slave Tvoje: ono što ispjevaše hrvatski pjesnici bilo je veličanje Tvoje slavne muke, istina, i Tvojih posnuća. Koji čovjek, bio i bogočovjekom nema svojih posnuća, osobito želi li do kraja proživjeti sav ljudskih život, u svim njegovim dimenzijama? „Oče, proslavi ime svoje!”, „Oče, koliko li ljepote u zagrljaj Tvoj predati dušu svoju? Oče, kolike li milosti u ovomu hrvatskom narodu izreći Tebi hvalu za svoju muku koju prođosmo, od predaka naših, do naših majka i očeva, do sinova, do naših dana. Ti to najbolje razumiješ. Ako gledamo Križne putove koji se u korizmno vrijeme osobito kao pobožnost njeguju, začuđuju nas mnoštva lirskih promišljanja, pjesničkih ostvarenja, meditacija i molitava što su ih pojedini pjesnici ostavili zapisane kao svoje vlastito svjedočenje o proživljavanju Kristove muke kao jednoga od osobitih obilježja duhovnosti našega hrvatskoga čovjeka. Napokon, dvadeseti i tri pjesnička Križna puta u stihovima hrvatskih pjesnika 20. stoljeća objavljena pred ovogodišnju Korizmu što je velikim trudom priredio V. Lončarević, što li drugo svjedoče ako nisu čist, nepatvoren, iskren, umjetnički oblikovan, što sonetima, što sonetnim vijencima, što slobodnim stihom, što osmeračkim četverostisima, hrvatski Put Križa u kojem su sažeti svi naši Veliki Petci, ali i svi Uskrsi. U svim našim mukama i patnjama leži sjeme uskrsne radosti i novosti jer po snazi Uskrsa naš križ – naša patnja nije uzaludna i ne može biti besmislena. Križni puti Vladimira Nazora, Spiridiona Petranovića, Branka Klarića,

Mirka Talajića, Serafina Mičića, Vinka Kosa, Stjepana Benzona, Mate Marčinka, Anke Petričević. Zlatka Tomičića, Vladimira Bažanta, Nikole Mate Roščića, Josipa Sanka Rabara, Sonje Tomić, Daniela Načinovića, Fabijana Lovrića, Dražena Katunarića, Stjepana Lice, Antuna Milovana, Zdravka Gavrana, Ivne Talaje, Ive Čuvalo i Siniše Vukovića nose u sebi, uza sve pjesničko umijeće i teologiju Križa Kristova te nas potiču na milost da živimo, radimo i trpimo kao amici Crucis, prijatelji Križa, kako to piše sveti Franjo Asiški, posebno stigmama označen kao alter Christus. Zahvalni smo Lončareviću na ovom sabiranju osobne, narodne/nacionalne i univerzalne muke ljudske, zahvalni smo mu na daru koji nam je uz ovu svetkovinu Velike srijede darovao. Malo bi tko mogao da nema u sebi te hrabrosti i milosti da uza sva evanđeoska izvješća i sve ono što je učiteljstvo Crkve stoljećima namrijelo učini tako i podastre nam svu različitost muke ljudske/Božje kako ju je on uspio u dvadeset i tri Križna puta i dvadeset i trojicu hrvatskih pjesnika svima nama podariti. Jasno je da u vrijednosnu smislu nisu svi iste veličine, iste vrijednosti i iste snage, ali su povrli iz ove hrvatske duše koja njeguje i poštuje hrvatski kristoliki lik i divi mu se na način na koji mu se dive rijetki narodi. Naš je narod, naš hrvatski narod iznjedrio niz pjesnika ne samo u 20. stoljeću, stoljeću triju totalitarizama, ne samo u stoljeću koje prednjači svojim čistim sekularizmom, nego narod koji je stoljećima slušao, nadahnjivao se i sudjelovao – suobličivao se mucij, raspeću i smrti našega Gospodina – jer je vjerovao – pjesnici su vjerovali da se snagom križa od Golgote uspinje do svetoga uskrsnoga jutra, onoga koji je Spas svijeta i onoga koji navodi samo i isključivo jedno: O Crux, Spes unica. O Križu, nado jedina. Bog Vama svima draovao plodove svoga Uskrsa, kako rekoh, i onima koji vjeruju i onima koji misle da ne vjeruju. Dixi.

Osvrnimo se samo još na Križne putove što ih je Lončarević sabrao u svojoj knjizi: u Nazorovu *Via crucis omnium peccatorum miserimi* protagonist nije Sin Božji, nego jedan, grješan čovjek koji samo polazi putem patnje analognim Sinu Božjem; Spiridion Petranović slaže svoj križni put na način poznate

latinske pjesni *Stabar Mater dolorosa* koja se krivo pripisuje Jacoponeu da Todi, s razlikom da se nikakav pjesnički subjekt ne želi miješati u kalvarijsko zbivanje, nego je objektivn, posve apstraktan pripovjedač; Branko Klarić, svakako jedan od najboljih naših križnih putša, potresen je patnjom i ponesen uskršnućem; Mirko Talajić, pjesnik možda odveć nepoznat, ali vrstan, začinje spjev od 14 soneta, teološki vrlo razlošan, možda najbolji; njegov je postupak teološki, u odnosu na Nazora branjiv, jer Nazor ne polazi od Krista nego od sebe, zapravo od bilo kojega čovjeka; Vinko Kos sličan je Talajiću, snažan u svom unutrašnjem doživljavanju i poistovjećivanju s Kristom; Stjepan Benzon u sjajnom *Sonetnom vijencu* Put Križa, s magistraleom, sav je u obraćanju Kristu: „Svjedokom svak nek bude smrti Tvoje: Tek tako bit će Otkupljenje cijelo!” Sva je u obraćanju Kristu patniku sestra Marija od Presvetoga Srca, Anka Petričević, slobodna stiha, s pokojom rimom, takozvanom unutarnjom rimom; Stjepan Lice i Sonja Tomić gotovo da meditiraju na stacijama/postajama svojih križnih putova, i reklo bi se, mole, ne pjevaju; Mato Marčinko zapisao je svoj Križni put u doba jugoslavenske tvorevine, i to se u njegovim stihovima može lako prepoznati; fra Serfin Mičić možda u svojim četverostisima znade biti ponešto jednostavan, rekli bismo, ponekad banalne rime i stiha koji računa s pobožnošću u samoj Crkvi; prevlast objektivna pripovijedanja i izvještaja Zlatka Tomičića, izrečen u obliku sonetnoga vijenca naslućuje dojam gotovo puke ravnodušnosti; fra Nikola Mate Roščić i Vladimir Bažant u svojim križnim putovima posvješćuju narodni križni put, nacionalnu Kalvariju; fra Roščić u svojem *Hrvatskom križnom putu*, rekao bih, svojevrsnoj poemi, nacionalnoga zanosa, gdje su postaje zapravo hrvatske, naše, domaće, Bažant ne može osloboditi svoju *via Crucis* zbivanja neposredno vezanih uz domovinski rat; Ivna Talaja čvrsto se vezuje uz ekspresiju stiha – svaki stih jedna je križna postaja; Iva Čuvalo zapisuje prozni križni put, i po tome je drukčija od svih uvrštenih pjesnika; Daniel Načinović svjedoči svoju istarsku, Siniša Vuković pak svoju splitsku čakavštinu: teško ih je bez objašnjenja riječi pratiti jer nisu sve riječi dostupne po svome značenju;

Zdravko Gavran svojim biranim trostisima oživljuje Kristovu muku suvremenim pjevom i ne da se poljuljati u razmatranju muke, raspeća i smrti Kristove ma koliko to drukčije funkcioniralo kod Dražena Katunarića, pjesnika izrazita moderniteta/postmoderniteta. Različiti su dakle pristupi svakoga pjesnika, kreću se u rasponu od univerzalnoga spasenja čovjeka – što Kristova muka i jest – ali ne će zanemariti posebnosti, specifičnosti i podneblja u kojima su nastale: Bog se utjelovljuje u svakom narodu, svaki narod ima svoj i Božić, i Uskrs. No svaki od spomenutih križnih putova moli se kao posebna molitva, ima sve odlike osobnoga biljega, osobno je obilježen krvlju, srcem i umom svakoga pjesnika. Neka se dakle čita kao brevijar pobožnih stihova, kadšto modernističko/postmodernističkih, kadšto u sklopu hrvatske pjesničke tradicije od Gospina plača pa sve do svoga procvata u jeku 18. stoljeća kad ga franjevci prihvatise i kad ih 1731. papa Klement imenova nositeljima te ozbiljne pobožnosti. U vlast bilo čitanje, rekosmo, ne uvijek istovrijednih tekstova, ali uvijek na tragu one muke kojem osudiše nevina čovjeka, žrtvovaše ga jer se dade žrtvovati za spas svakoga čovjeka, svega svijeta i svega stvorenoga.

Božidar PETRAČ

Zbirka sinteze

U povodu nagrade „Goranov vijenac”, za 2010., i zbirke Petra Gudelja, *Duša tilu*, VBZ, Zagreb, 2010.

Kao uvodnu misao mogao bih naznačiti sud što sam ga već napisao u povodu Gudeljeva pjesništva, a u najkraćim crtama bi se težno moglo istaknuti sljedeće. Njegovo pjesništvo karakterizira elementarno i rudimentarno ishodište, koje je psihoanaliza voljela imenovati arhetipskim, a koji svoje podrijetlo imaju u „kolektivnom nesvjesnom” (Jung), ili pak rječnikom ranije antropološke literature – animizmu. To psihoanalitički, glede

nomenklatura, dakako može stajati, ali kako je riječ o pjesničkom iskazu radije ćemo rabiti naziv „motiv”. No, kako je razvidno, narav praelemenata posjeduje određen vid okrutnosti, grubosti, bolje rekašvi tamnu stranu energetskog. Međutim, taj imaginarij okrutnosti simboličnim figuracijama stvara određenu vrstu „sinkretičkog simultanizma” koji figure imaginarnog „raspoređuje” prema relacijama koje ćemo signirati, a stilski ga aranžira postupcima, uvjetno rečeno, „folklorne nadrealizma”, pri čemu se ovdje ne misli na vrijednosnu nego opisnu značajku. Uz formalne značajke zbirke valja istaknuti posebno vrstu pjesme u prozi u kombinaciji s esejom, i one se najčešće koriste kad lirski iskazivač podastire društveno-političku kritiku nekih od povijesno-ideoloških etapa i formacija (*Tako se smiješio Mamula, Imo more*), ili kad je posrijedi tema doduše povijesnodruštvena i/ili kulturna, ali koja ujedno uključuje i osobnu (autobiografsku) povijest (*Hrvatsko đubre*). Formalno-sintaktički stih se nerijetko gradi na taj način da se rabi glagol bez kopule, pa tako „sinkopirajući” tezama-tvrđnjama glagolski se prilog prošli „prezentira” (posadašnjuje), što jasno svjedoči o sintaktičkoj semantizaciji koja smjera gnomskoj veridikciji.

Nego, ovu bismo zbirku mogli motriti kao neku vrstu sinteze – u motivskom, tematskom, stilskom, poetičkom, pa dakle i estetičkom smislu. Pače riječ je i o svojevrsnom „obračunu” sa vlastitom pozicijom i mjestom u (hrvatskoj) književnosti. Pri tomu „o b r a č u n”, kad smo već kod tog segmenta, valja shvatiti u dvostrukom smislu: jednom je to eksplicitna kritika hrvatskoga književnopovijesnog žanra, to jest njegovih aktera (pisaca naime), a u drugom smislu je to najčešće autoironijski stav pjesnikove građansko-umjetničke osobnosti prema vlastitom pjesništvu, i to do crnohumorne jezivosti (*Kiša, grad*). Valja reći da se „ironijsko” prostire i na onaj prvi segment, dakako uz nesumnjivu gorčinu spoznaje o neadekvatnom mjestu, to jest saktom književnom portretu u, aluzijom lako prepoznatoj, Jelčičevoj *Povijesti (Bez očiju, nosa i usta)*.

Iz podosta pjesama koje za svoju temu imaju upravo to „književno mjesto” lako je zaključiti da Gudelj ima ambivalentan stav

kad je riječ o književnoj, dakle, pjesničkoj uvjerljivosti (vlastita) „književnoga mjesta” u polju hrvatske književnosti. Ta je ambivalencija na paradoksalan način međusobno uvjetovana: ako je mjesto rasprostiranja omanje, što implicira i estetičku aksiologiju, tada dolazi u pitanje uopće smisao bavljenja literaturom, što je dakako teško apsolvirati autoru koji se cijeloga života bavi književnošću, koji je podosta plodan, i koji je imao solidnu kritičku recepciju. Što bi onda moglo biti uzrokom nedovoljnoga mjesta, možemo se upitati zajedno s autorom.

Neće to biti niti malenost opusa, jer je on oveći, niti umjetnička relevancija, jer je ona znatna, nego je vjerojatnost u poetici, „stilu”, koji se „ne može” smjestiti u uobičajene književnopovijesne stilske nacionalne periodizacije, iako je i u kritike zamijećena neka dodirnica s primjerice Kaštelanom, Popom, dakle nekim, da ga tako nazovem, „folklornim nadrealizmom”, rečeno jamačno uvjetno, kao što je već prije apostrofirano. No, valja reći da književnopovijesne periodizacijske stilske sheme ne poništavaju neko pjesničko djelo *eo ipso*, jer to književnopovijesni mu sebi ipak ne bi smio dopustiti, što je i u primjeru Gudelja pokazala novija hrvatska književna historiografija (od S. P. Novaka do moje malenkosti). No, to je samo jedno tematsko polje ove zbirke koja je pred nama, koju bismo temu mogli naznačiti kao *književno-polemicku* i ona (navedena tema) je, prema mojemu sudu, ne manje značajna jer motivima vlastite (građanske i pjesničke) egzistencijal-analitike sugerira još jedno, „dodatno”, polje pjesničkog iskaza koje će dakako biti razvidnije i razudnije u drugim temama koje nisu opterećene tom polemikom.

Upravo to nas nuka na misao da u ovoj zbirci kušamo naznačiti temeljnu a n t r o p o l o š k u sliku što je ona podastire, pri čemu pod antropologijom ne mislimo pomodnu hiperprodukciju različitih antropologija kao kritika kulture (G. E. Marcus/M. J. Fischer), ili filozofske antropologije (G. Haeffner, K. Lorenz, C. Geertz, H. Plessner, H. Burger), nego, orijentacije radi, više Malinowskog, Frazera, Mead, ili novije G. Duranda, pače bi se čak moglo reći da je ona slična Fortisovoj ideji morlakije, ili Lovrićevim

korekcijama, kao određenoga civilizacijsko-kulturoga modela, što znači da je toj poeziji svojstvena *herojska gesta*, neka vrsta monumentalizacije unatoč redukciji jezična materijala, koja je u hrvatskom pjesništvu poznata najmanje od hermetičara (Vida, Nizeteo, Ivanišević). Valja naglasiti da se ovdje neće vršiti znanstvena egzgeza, nego ona jednostavnija, što spada u katalogiziranje motivskog inventara i tema što je oni kreiraju, odnosno osnovne antropološke vektore.

To je nerijetko tumačeno, jungovski rečeno, arhetipovima, dok sam ja skloniji vidjeti u tome Gudeljev interes za primarno-prirodno, elementarno, pa to možemo imenovati *primarnim prirodnim bitkom* koji ponajprije želi apostrofirati polaritet *trajno-prolazno, živo-usmrtivo*, s tim u vezi *duša-tijelo* (što je naslovom zbirke imenovano), te *izvorno-kultivirano*, u koje (potonje) ulazi i *transtemporalno-povijesno* (otud primjerice ratna tema, i uopće stanje poništenja). Možemo se upitati kako se konstitiraju ti polariteti, zapravo ti „entiteti” koji se žele osamostaliti cjelinom djelatnosti i odlučnošću pretežitosti.

Na jednoj je strani trajno, živo, izvorno, transtemporalno, duša, a na drugoj pak strani prolazno, usmrtivo, kultivirano i povijesno, tijelo. To je nerijetko i relacijski postavljeno, kao vertikalno (gore, nebo, duša – motivi orla, ptice općenito, vuka, čempresa, i drugi; u tom bi smislu bilo iznimno zanimljivo istražiti Gudeljev bestijarij) i horizontalno (zemlja, tijelo). To tvori „dodatnu” relaciju umreženja prostora i vremena, te bi se moglo reći da je upravo ta relacija – *prostor i vrijeme* – dubinska temeljnica u koju su usidrene ostale antropološke figure koje sinonimiziraju i/ili simboliziraju živo i usmrtivo. Tako će se primjerice kategorija duševnosti nadati važnijom i primarnijom od tjelesnosti, i to na taj način, da se tako izrazim, što tjelesnost ne traga za duševnošću, nego pak duševnost traži udomljenje u tijelu, da bi na taj način „pre-svuklo” njegovu golotinju (*Traži tijelo*). To nije značajno samo za čovjekovo biće, nego i za svu kozmodramsku situaciju „svijeta”, za sve biofilno i vegetabilno. Unutar takva pjesničkoga aranžmana krajolik, zavičajnost se nadaje kao izvornost i trajnost, tako da su neke pjesme u tom smislu gotovo testamen-

tarne (*Za njom maslinov grm*), a povijest, politika kao ratno i srećom prolazno stanje, ali nažalost konkretno i univerzalno (*Ero s onoga svijeta, Da to nisi bio ti, Hrast*). To je jedan od razloga zašto Gudelj sugerira da se jednostavno živi, istrajava i prolazi prema prirodnom takobitku (*Čuješ kako prolaziš*), a u sferi kulture, književnosti u skladu s tradicijom i njenom „muškom” i „ženskom” načelu (*Vesna Parun i Tin Ujević*).

Rečeno je da motivski sloj ima svoju referencijalnu, stvarnosnu podlogu. No, on se često metaforički na tematskom planu „presvlači” nekom vrstom arhajske mitskosti na koji način se postiže zanimljiva „dvostrukost”; uz onu mimetičku ima se dojam sasvim određene „neodredivosti”, koja se „otrgla” od puke mimetičnosti i od stvarnosti. Zato pojedini elementi prirodnoga takobitka, naročito u „spoju” sa povijesnim, društvenim, političkim, kulturnim i idejnim faktorima nisu samo mjesta zbiljskoga društveno-povijesnoga kretanja, nego i simbolički akti subjekta, dakle čovjeka, i njegova horizonta konstituiranja. Tako primjerice Bijakovo, u kojemu se taloži „sve”, postaje mjesto/tijelo/simbol i tvoračko načelo uopće (*Tako svjedoče vatroznanici*).

Ako bismo htjeli odrediti pjesmu koja najemblematičnije „ilustrira” Gudeljevu poetiku, ne samo ove zbirke, mislim da je to zaciјelo pjesma *Nagrada za životno djelo*. Čime ona oćarava. Ona je autoreferencijalna, ne samo navođenjem vlastita imena, nego je autopoeitićki autoreferentna, te se ironijski poigrava s književno-kulturnim institutom „nagrade za životno djelo” tvrdeći kako je nagrada sama činjenica života i sposobnost pisanja poezije, što je neosporiva i duboka istina. Nadalje, imenuje se i planina Bijakovo kao i drugi segmenti krajolika, pejzaža obitavanja kao „otvorene knjige” koju je pjesnik „prepisao” u svoje pjesništvo. Paće, sam se Gudelj upušta u svojevrсну interpretaciju svojega pjesništva isticanjem nekih motiva koje rabi, sasvim određene filozofije života (vitalist), načina kako „spaja” povijest i mir, te prirodno, pejzaž i uopće praelementima (zemlja, nebo, vatra, voda, grom) kao pjesničko vrelo, po ćemu je kako veli, „šamanist, animist, totemist”, zapravo slavitelj antropoloških figura „div-

ljosti". To je, mora se priznati, kratka, pjesnička (forma je eseja u kombinaciji pjesme u prozi), ali u biti veoma točna samointerpretacija, koja, uz malu gorčinu, ipak slavi moć pjesništva kao „sveobuhvaćajućega” životnoga projekta.

Neka dakle, zaključno, i ovaj naš prikaz bude mali doprinos usidrenju Gudeljeve poezije u hrvatski korpus kao umjetnički značajnoga ostvarenja, djela naime koje je pjesnički progovorilo drugačijim i osebnijim glasom, koji se ne dadne lako svrstati u poznate sheme, pa je baš zato u svojem estetičkom ostvaraju relevantnije i originalnije.

Cvjetko MILANJA

Breze, Kolarov(sk)e, komada nekoliko

Breza – predstava HNK u Varaždinu

Najprije, ključni pojmovi. Bukva u visinu naraste do četrdeset metara, breza do dva deset. Bukvino deblo dosegne više od metra obujma, i najdeblje brezino znatno je tanje. Lišće im je različita oblika, no, ako je živo & zdravo, jednako je sposobno za fotosintezu, dakle, korisno. Obje su vrste, kao drvo, i ljudima korisne. Obje su vrste, svaka na svoj način, lijepje. No, zbog razlika (od kojih je sigurno najuočljivija ona zbog forme krošnje) navode na različite asocijacije, koje onda – nehotice, ali većinom – povuku za sobom i vrijednosne sudove.

Čim lik iz Kolarove novele *Breza*, „neki šumar, to jest sam gospodin nadšumar, Markov šef i bog bogova” ugleda Janicu, oduševljen, izjavi – *poštrihano* – „To je cura! Tanana, pa visoka, pa fina, kao breza! Gotovo bih rekao: otmjena pojava! Slušaj: što je breza među bukvama, to je ta djevojka među tim vašim glomaznim curetinama!” Što zvuči kao presuda žirija na kakvu natječaju za Miss, a zapravo je proročanstvo. Janičin se kratak životni put, odnosno, glavna tema Kolarova djela, može

svesti na neugodan odnos „glomaznog” prema „otmjenoj”, odnosno, recimo to tako, na tragičnu sudbinu profinjenosti u primitivnoj sredini. S obzirom na profinjenost lika koji Janicu proglasi boljom od ostalih, nategnuto; ali, kao metafora, nažalost, upotrebljivo.

Međutim, uspoređivanje navedena drveća, odnosno, promišljanje Kolarove metafore, zamenarim li estetiku, može me uputiti i na opozicije veće / manje te kršno / krhko. To prema zakonu prirode znači: jako / slabo, a prema zakonu ljudskih zajednica: udruženo / usamljeno. Što je sve upravno razmjerno. I također je, opet nažalost, u tvrdnji „kao breza među bukvama”, istinito. To je glavna tema dram(atizacij)e Borivoja Radakovića i najnovije varaždinske predstave, izražena pričama o nekoliko *breza*; krenem li se dalje voziti na istoj metafori, zapazam ih još nekoliko...

***

Pogramska je knjižica prelijepa. Ekološke korice (od recikliranog papira), naslovnica nenametljiva, boje usklađene, sadržaj pregledan, format neuobičajen (poput kajdanke) a nimalo nespretan... eto, nemam prigovora. Odnosno, imam, ali ne ljepoti knjižice, nego činjenici da u tekstu prenesenom iz ukoričene dram(atizacij)e – VBZ, Zagreb 2010. – autor pogovora Boris Perić tvrdi kako su Radaković i njegov uradak čekali „gotovo dvanaest godina”. Čekali što? Pardon, koga? Mutno se sjećam škandala oko odbijenice u zagrebačkom DK Gavella, gdje su 3. veljače 1996. premijerno izveli *Brezu* – kako još uvijek tvrdi arhiva s Gavellina *sajta* – u „dramatizaciji Borisa Svrtana i Davora Žagara”, štoviše, „po ideji i predlošku Fabijana Šovagovića”, ma što to značilo, makar samo da je ugledan glumac, na primjer, onako usput rekao, „ajde dajte onoga Kolara, po Babajinu filmu, gdje sam ja imao Ulogu”... Otad je prošlo, kaže moj kalkulator, ne „gotovo dvanaest godina”, nego više od četrnaest.

VBZ-ova je knjiga ukrašena crtežima varaždinskih kostimografskih skica (pohvalno, teatrološki materijal!), ali, taj ansambl nije prvi na pozornicu doveo Radakovićev posao. Datumu 18. ožujka 2010. dopisano je „prizvedba”, no, vjerujem, riječ je tek o prvoj javnoj izvedbi predstave u režiji Želimira Me-

sarića. Zato što je prva javna izvedba Radakovićeve *Breze* bila 24. veljače 2008. – je li TO onih „gotovo dvanaest godina“? – u Domu kulture Buševac. O čemu i Knjiga i Knjižica mudro (pardon, lukavo) šute.

Kao što je za varaždinske potrebe Radakovićevim rečenicama pomogao Zdenko Brlek, tako ih je za potrebe uistinu prvog postavljanja na scenu lokalnoj kajkavštini primaknuo Zlatko Bobesić; Kolar je nadahnuće blagoslovilo dok je kao agronom radio u Hruševcu Gornjem, u Vukomeričkim Goricama, te je praiizvedba, dakle, priču koju lektiraši je često lociraju u Zagorje, vratila u zavičaj. Glumili su članovi Pučkog kazališta Buševac (Ogranak *Seljačke sloge*), koje kontinuirano – uz prekid tijekom Drugog svjetskog rata – djeluje od 1923. godine. Amateri? Da, zašto bi to bilo važno za ovakvu vrstu podataka? Režirala im je Romana Rožić, i danas njihov stručni suradnik, diplomant zagrebačke ADU (odsjek za film i TV); možda je poznajete po, recimo, jednosatnom filmu u produkciji HRT-a, *Savka, ruža hrvatska* (2002.)? Ne? Uopće je ne poznajete?

Toliko o jednoj Brezi među Bukvama, slučajno prvog na mojoj listi.

***

Tko se sjetio povezati dvije Kolarove priče u jednu?

Sveznajuća imdb.com (na kojoj, eto, ništa o Romani Rožić, jer, draga, Bukve te ne će upisati, Breze to moraju same) u vezi s literarnim predloškom Babajina remekdjela kaže sljedeće: Slavko Kolar – scenarij (premda je književnik preminuo 1963. a film je *izašao* 1967., što je vjerojatno zanemarivo jer su se pripreme protegle godinama), Ante Babaja – pisac, Božidar Viočić – pisac. No, glavno je da nakon filma oba dramska teksta, i Svrtnanov i Radakovićev, u zaplet prve pripovjetke, one s brezom & bukva, iz jedne druge iz iste zbirke (*Mi smo za pravicu*), a to je *Ženidba Imbre Futača*, dovode Jožu Svetog.

Najavna Kolarova rečenica o tom liku glasi „... je taj Joža i bio svetac, baš onakav kako se u svetim knjigama opisuje i kako velečasni priča u svojim prodikama.” U knjizi *101 godina filma u Hrvatskoj* (Nakladni zavod Globus, ZG 1998.) Ivo Škrabalo zapaženu ulogu Fa-

bijana Šovagovića naziva „seoski osobenjak” : sintagma nužno podsjeća na *l'idiot du village* pa onda i na *redikul*. Radakovićev je pak Joža Sveti na *cast-listi* pojašnjen kao „selski svetec, čuvar morala, samovučeni umetnik”. To & tako napisano prividno je posve usklađeno s pripovjetkom. No, prisjetimo se bolje, citatima (ne zamjerite na količini)...

Joža Jagušević zvan Sveti stasom je „malen i sitan”, „okruglih, blagih očiju”, no „tan-ka, reska glasa”, od kojeg je susjede – dok je euforično izgovarao molitve skriven u sjeniku, gdje je ljeti imao ležaj – „hvatala neka jeza, kao od noćnog kliktanja čuka ili od mrtvačkog smijeha sovuljage”. Slijede pohvale, bez trunke podsmijeha: „nikada se s njegovih tankih i blijedih usana nije omakla bilo kakva šarena riječ, a kamoli kletva. Nikad on još nije okusio ni vina ni rakije, niti se mesom ikad omrsio. Ali zato, kako li je mudar i umješan! Ne bijaše zanata kojemu on ne bi bio bar malo vješt, niti je bilo alata kojim on ne bi znao baratati. Govorili ljudi, Joža Sveti treba samo jednom da vidi i razgleda, pa već zna! (...) Iz drva bi škljocom umio, sve igrajući se, izrezati raspetoga Isusa. (...) Sam je i bez škole naučio čitati i pisati. Uputio se bio i u sve vrste računa.” Pa dalje, također bez podsmijeha: „Da bi bračni krevet pravio, na to se Joža ne dade nagovoriti. Jer ljubav koju su svete knjige nazivale tjelesnom, on smatraše i osjećaje do odvratnosti grešnom, pa makar bila i svetim sakramentom blagoslovljena. Sama pomisao na spavanje udvoje njemu je gonila stid u oči, gađenje u usta i nemoć u ruke...”

Prijedlog sestri da ode u samostan umjesto da se uda, Radaković prenosi u *Brezu* kao prijedlog Janici (Joža: „Ja bum frater, ti buš ča-sna”. Publika: smije se); time, a i drugim detaljima, izvorno spolno u potpunosti nezainteresiranu zrelu osobu – zbog pogrešno shvaćene dogme ili loše iscijeljene trauma ili možda čak i hormonalnog poremećaja... svejedno! – pretvara u neosvijestjenog adolescenta, očito beznadno zaljubljenog u Janicu, koji prezire, kao što bi rekao James Goldman, „taktilnu konverzaciju”, a zapravo znamo o čemu sanja i zašto se tih snova zacijelo ne uspijeva sjetiti. Veliki Jožin monolog, prepričan prema onom iz *Ženidbe*, prigovor Bogu da se baš mogao više potruditi oko tehnologije ljudskog raz-

množavanja, izvorno duhovit, simpatičan, u predstavi je dobio, decibelima i kontekstom, tragičnu, točnije, melodramsku težinu, pretjeranu, odbojnu, koja je, srećom nakratko, lik učinila komičnim. U Knjižici dramaturg Armanini – premda je nekoliko redaka prije o Joži izjavio da je on „čitav utonuo u ozarenost ili ‘imitaciju’ svetog Franje” – u skladu s onim što dram(atizacij)a nudi, redatelj prihvaća, a glumac Jan Kerekeš savršeno utjelovljuje, definira promjenu fabule predložka ovako: „za Janicu se vodi bitka između dva muškarca”, i to – „jer su muškarci”. Neporecivo, *pročitati* „sveca” tako (raskrinkati ga) moguće je i zapravo logično, naročito unutar bijedna svijeta u kojem muškarac i žena mogu međusobno funkcionirati isključivo kao mužjak i ženka, mislim, svijeta konkretnog djela, konkretnih autorâ, eventualno publike, suvremenih medija svakako... i kad se već toliko dugo zna da postoji podsvijest... i kad se očito baš i ne zna da postoji tjelesno blaženstvo koje se čini duhovnim a o kojem svjedoči npr. sv. Tereza Avilska ili Toma Kempinski (*alternativa* ga zove „svemirskim orgazmom”)... no, dobro. Samo želim istaći da je takav ljubavnotrokutni odnos među likovima – inovacija. Odnosno, *kreativni odmak*. Jer, Kolar je svom liku zakomplicirao život pojavom daleko rjeđom od obrambenog mehanizma poricanja na primjeru seksualne frustracije, a za što, na žalost, u *Brezi*, ovakvoj ili onakvoj, vjerojatno uistinu nema mjesta. Potkraj *Ženidbe*, na svadbi, kad osvetoljubiva snaha/udovica zapali Futućima kuću, Joža „je upućivao muške i ženske što da rade, i svi su ga slušali. (...) On je bio strog zapovjednik, vodeći računa o svakoj sitnici, ali je u isto vrijeme s nesvjesnim uživanjem gledao strahoviti vatromet boja, vrcanje iskara, provalu plamena, ludu gužvu ljudi, i tu mu se potkrala želja i misao:

- Ki bi to znal naslikati, to bi bila krasna slika...

Zbog te grešne pomisli zapekla ga savjest, i on se pokajnički prekrizio, u nebo pogledao. Međutim, gore na nebesima treperile zvijezde, žmirkajući nasmijano i hladno.” Kasnije, svi su još potreseni zločinom i štetom na imanju, a Joža sjedi s ljudima, tu i tamo nešto „priklopi”, dok zapravo oduševljeno razmišlja kako će jednom ta slika ipak biti naslikana, on će

je naslikati, već nekako i negdje, recimo, „na velikom zidu u kapelici svetoga Mihajla”.

Pa bismo sad mogli malo mediterati na temu brezosti preminulih književnika uz ži-vuće zajapurene kreativce...

***

U svakom slučaju, Joža Sveti Varaždinski ostao bi tek tužni lokalni ekscentrik, jedna od Breza među Bukvama, da nije samoga kraja dram(atizacij)e & predstavu, koji ga promiče u ključnu osobu. U toj pak inovaciji Marko, začaran alkoholom i adrenalinom, tumara šumom; još se nije oporavio od šokantna prividenja, kad ga dočeka novi šok: Joža Sveti se objesio.

Ni po čemu, doduše, ni u tekstu ni u predstavi, ne mogu biti sigurna da je riječ o samoubojstvu, ali pretpostavljam, nikom se nije zamjerio, a ni razbojnike nisu spominjali... Janica mu je sirota umrla, k tomu su ga beščutnici još i napili... pa mu je valjda *došlo*.

Dakle, samoubojstvo padne na pamet vjerniku? I on ga ostvari? Ako se postidio najnovijega uvjetno rečeno grijeha, uvrede Boga i Ljubavi sudjelovanjem na pijanki uz bdijenje kraj pokojnice, i to toliko da mu se nikakav stvaran grijeh nakon toga ne čini pogoršanjem... onda su ga odmah mogli prikazati kao retardiranoga. Ili mu barem udijeliti prije kakvu repličicu... A ako nije bio vjernik, nego licemjer? *Kajgod*. Također *kajgod* da se iskreni vjernik u trenu *skine* s, kako ono, opijuma za narod. I to samo zato da bi Marko mogao zaprepašteno uskliknuti: „Pak ve ni ti nejdeš v Nebo!”... Pritom „opadne pred njim na kolena, drži se za glavu”. Hm. Čak i ako dopustim rasplesanoj pjesničkoj slobodi da s dubokim psihološkim uvidima računa samo onda kad joj to odgovara – poanta me zbunjuje. Jesmo li svi osuđeni na pakao? Ako smo Breze, očito jesmo, još za života (ovisi li nam opstanak isključivo o Bukvama), no, taj pakao nije kršćanski Pakao – nepromjenjiv, neopoziv...

U Knjižici, redatelj je imao potrebu informirati nas da se „ljudi ne rađaju zli, ali okolnosti i tvrda zemlja rađa tvrde ljude koji postaju zli, poživinče.” Što bi to značilo, da se ljudi rađaju dobri? Sad ja imam potrebu informirati one kojima je obavijest potrebna:

Ljudi se ne rađaju ni zli ni dobri, jer ljudsko mladunče, kao ni svako živinče, pojma nema o moralu ni o etici. Iz dva metra stručne literature, ne kanim ovdje detaljnije, možemo naučiti da se koncept o dobru i zlu mijenja s godinama, kako raste odgajano dijete, po uočenim stadijima, razinama, da bi u nekih odraslih osoba dosegao ljudski maksimum, u većini drugih – ne, pri čemu, dakako, okolnosti obave velik dio posla. Ne bih raspredala o onima koji razlikuju zlo i dobro, ali time nisu opterećeni dok rade u svoju korist; no, moram reći sljedeće: ne dolazimo na svijet kao *tabula rasa*. Neki su nam postupci urođeni, i nisu svi „dobrota”. Ipak, citirana rečenica nespretno izražava u suštini točnu tvrdnju, onu milu narodnu, da je u dobru lako dobar biti, a što u dram(atizacij)i & predstavi (pre) nose likovi Marka i njegove majke Dore.

Namjerno Radakovićev tekst zovem „dram(atizacij)a”. Jer, on je korektno transplantirao Kolarovu fabulu o braku Janice i Marka, dakle očuvao i krovnu metaforu koju ta fabula nudi, što govori da mu je bilo do dramaturgije, a ne do novoga djela. Ako se možda i čini da je njegova varijanta pregruba, mračna – tako se činilo odgovornima u DK Gavella, to je bio službeni razlog odbijanja – valja samo prolistati Kolarov opus, pa npr. u noveli *Jesu li kravama potrebni repovi* naći ženu koja odveć nonšalantnog supruga kastrira (bez anestezije). Međutim, neke je sporedne likove Radaković posve samostalno, a u skladu s krovnom metaforom, razradio. Nije pritom otišao tako daleko koliko bi možda mogao, i koliko bi morao da je riječ o vlastitoj fabuli – premda zapravo ne vidim kako bi bilo moguće da književnikova fabula, ma i preuzeta, nije njegova vlastita, zato valjda i smatra da je napravio „dramu”, i kao takvu je potpisuje. Protiv čega nemam ništa, i Shakespeare je pisao dram(atizacij)e.

Vratimo se Marku i Dori. Priča od njih zahtijeva da budu Bukve, a kad tamo, Radaković ih učinio Brezama. Detalji slijede.

Predstava, doduše, počinje na groblju, pokapaju Janičino djeteta, Markov otac se oklizne i padne u raku, sve je sivoplavo i kišno, melankolično, snuđeno, ali to je nijemi prizor, predigra, *uštímavanje*; pravi je početak – početak Radakovićeva teksta: u polumraku

kuće Labudanovih, snahe Janica i Jaga rintaju svaka svoje, a Markova majka „z vremena na vreme si nategne z nekakve skrivene flake”, gundča pod bradu i konačno otvori svijet drame replikom „Prokleti da prokleti”... Srdita alkoholičarka, eto kalupa za, kako piše na popisu uloga u Knjižnici, „običnu domaću coprnicu”, koja, ljubazno su odmah objasnili, „radi svojega grdoga življenja tlači slabeše od sebe”. Tu je ulogu dobila Ljiljana Bogojević; s obzirom na njezino lice El Grecove Marije Magdalene, a i na godine, gotovo da je riječ o pedagoškom zadatku, o podjeli *na kontru*, što se pokazalo dobrim potezom, naročito u onoj kratkoj situaciji za vrijeme bdijenja uz Janičin lijes, kad lik mora iskrenom emocijom opravdati – ako već ne iskupiti – sva „tlačenja” i proklinjanja. Ranije smo čuli da Doru nitko nikad nije pitao kako je i je li joj teško, može li (kad je bila sama, s pet muškaraca u kući); u trenutku koji kanim pohvaliti, jer je najbolji u cijeloj predstavi, a možda i dramaturški najvažniji, *coprnica* kaže: „Si tak žaliju tu štrklju, kaj je bila niškoristi, samo se za njom plačeju, a ja, kaj sam celi život delala, i za tebe, i za druge, (...) kaj je z menom, ha? (...) Ja sem tu! A ona je mrtva i pod zemlu ide... I nju imaju radi! A ja sem živa!” Tu nam jalna Bukva glasno zajeca i svi je ugledamo kao prezrenu Brezu; vješto napisan prizor, vrhunski odglumljen – a valja znati da je plač za glumca iznimno zahtjevan ispit, onaj plač od kojeg u gledalištu, ako već ne zasuzi oko, bar se stegne grlo.

I u vezi s Markom Labudanom / Damirom Markovinom moram govoriti o prizoru plača. U noveli, dok Janica kopni u postelji, šumar se bavi klopkom za tvorove. „Bio je to ‘patent’ kojim je mislio iznenaditi gosp. nadšumara, a možda steći i mnogo para.” Kolaru je dovoljna halucinacijica, da bi pokazao kako neožalošćenom udovcu ipak nije bilo baš svejedno, premda njegov Marko ženi Janicu iz, girardovskom dijagnozom, trijagularne žudnje, što je daleko od ljubavi na prvi pogled (i ne vodi nužno ljubavi na drugi pogled & sve sljedeće). Radaković je htio više. Da je njegov Marko „divlji, šumski čovjek, mitski Lovac, sa značajkama pravog lica koje nekažnjeno može ubijati”, „dakle u nekom mitološkom smislu, Nečastivi”, kako piše Armanini u

Knjižici, no... toga se nisam sama sjetila ni za vrijeme predstave, ni kasnije. No, uočila sam nešto drugo – tip je sjajno izabrao zanimanje. Nije njemu dobro među Bukvama. Iz načina na koji govori o ljepoti životinje, iz brige za puru s amputiranom nogom, a naročito u izboru najdraže životinje, kornjače, očito je zamišljen kao emotivna, nježna osoba, svjesna da joj treba oklop. On se ne otvara pred Janicom, ni pred ukućanima, ni susjedima, ali *pukne* kad mu krepa pura, glasno zaplače; kasnije dižu čaše i za Janicu i za puru. Da je to trebao biti detalj kojim se izaziva smijeh, bilo bi dovoljno nekoliko replika; Radaković je, međutim, vic produžio na cijelo „spelanje”. Možda je uistinu prizor morao biti samo groteska, apsurd; meni se, naprotiv, čini da grotesku & apsurd svira orkestar seljaka, dok Marko iskreno žaluje. Za purom, naravno; ali kroz plač za purom može isplakati i bol zbog Janice, za koju je, vidjeli smo, bio autentično muški i ljudski zainteresiran, što bi, pred Bukvama, vjerojatno bilo ismijano. Nažalost, Damir Markovina plače – lažno. Prenaglašeno, karikirano. Što bi funkcioniralo, da je riječ o plošnoj, komičnoj sceni. Budući da je to pukotina kroz koju ga možemo vidjeti kao Brezu, i plač bi trebao biti uvjerljiv, poput onog Dorinog. Mediteranac podrijetlom, Markovina se namučio s kajkavštinom; u većini drugih prizora sasvim je dobar, i *točno* izgleda. Možda bi mogao plakati nijemo, lica prekrivena dlanovima, trzanjem ramena? Tko mu to mora reći?

***

O Petri Kurtela, varaždinskoj Janici, mlađoj, vitkoj, uspravnoj, nije pametno pričati. Glumica je, Breza je. I ima vremena. Bolje da zapišem ime Dunje Fajdić / Jage, valja ga zapamtiti. I ona ima vremena. (Karolina Horvat, koja bi bila izvrsna Janica, ima sve manje vremena. Kako je gust taj bukvik.)

***

Još i ovo: *Brezu* sam gledala na podnevnoj predstavi, izvedbi za Metalski školski centar. Mila nam se omladina ponašala kao pred televizorom; drama ih je dirnula tek u drugom dijelu (ili su im u pauzi zaprijetili). Na početku, dugo, od žamora nisam čula glumce.

Poslije, čula sam nekoliko okrutnih opaski. Na kraju, nisu odmah bili spremni pljeskati, žurilo im se van. E, da! I kazališna umjetnost je Breza...

Zvezdana TIMET

Svakodnevnost kao izvor nesvakidašnjeg

Lana Derkač: *Zastava od prašine*, VBZ 2009.

Čak ni fantastika više ne pronalazi jednostavna „uporišta”, drugi svjetovi jednostavno nisu dovoljno „realistično fantastični”, a vlastite fikcije ne zadovoljavaju *razmaženi* ukus ubogih polupismenih stanovnika globusa, koji su u sukobu oko svladavanja *fikcije vlastita života*, koja im prijete postati *gruba i jedina zbilja*. Konačno, povlašteni stanari sadašnjeg vremena, a njih veliki broj sudionik je svijeta stvari i trošenja obrazovno-kulturnih artefakata, paratehnologije, kakav drugi ne mogu ni zamišljati, žive u „propadajućem” nezadovoljstvu tehnološkim rajevima, s oblicima svijesti-subjektivnosti koji su sve više nalik „naštancanim programima” pukog postojanja.

Autorica knjige *Zastava od prašine* Lana Derkač nije stoga slučajno dio ovog mrzovoljnog uvoda! Ona zapravo ne pristaje na stereotipe i kad govori o sazrijevanju, učenju i prakticiranju ljubavi, jer joj postojeći „životni okvir” neprestano nudi razumnu mjeru podrazumijevajućih zabluda, koja ona „dobronamjerno” iskoristi zaobišavši njihovu dramatičnu uobičajenost. Pri tom valja imati na umu kako Lana Derkač ne izbjegava stereotip, dapače, njezina rečenica blago dekonstruira ili dramaturški razbaruši „zbilju” kako bi otkrila drugu stranu zrcala i ponudila nam i jednu i drugu stranu, koje, ogledajući si naizgled ponudenu *istost*, iznenada otkrivaju kako se dramatično razlikuju/upotpunjuju, kao jednojajčane blizanke!

Lana Derkač autorica je sedam knjiga pjesama, uz dvije s drugim autorima, te knjige drama i kratkih priča, izbora pjesništva s međunarodnih festivala i izbora pjesništva iz zemalja koje se uvrstavaju u postsocijalističke, već je tu zavidan broj samo onih spomenutih. Povoljne i pohvalne kritike pokazuju razumijevanje za autoričine inovacije i svježinu iska-za, a tu svježinu i iznenadnost u prepoznavanju nekih takoreći svakodnevnih situacija kao emocionalno i metaforički „obnovljenih” Lana Derkač pokazuje i u knjizi novela i kratkih priča *Zastava od prašine*, u izdanju V.B.Z-a iz Zagreba, a pod uredničkom palicom Ervina Jahića, koji je i sam vrstan pjesnik, a nesporno i neumoran urednički arbitar.

Lana Derkač sa spomenutom knjigom proza očigledno je imala namjeru pokriti nekoliko važnih tema, ali jednu posebno: to je čitava skala emocionalnih veza između dvoje ljudi koji se vole, zajedno žive sve dok se emocionalna investicija uložena u vezu ne „potroši” i postane izvorom mnogih tegoba. Dakle, Lana Derkač odlučila se za skeniranje sudbina ljudi i njihovih ljubavno-emocionalnih veza u postojećem, našem vremenu, na razmeđu 20. i 21. stoljeća, uz sve tehnološke i društvene inovacije koje su prepoznatljive i u njenom tekstu.

I tu smo na jednoj od mogućih granica: *postojanje* postalo je neka vrsta „pukosti”, običnosti, nešto čak pomalo i dosadno i smrtonosno, ali na način koji ne umara, nego se neprestano služi ljubaznošću i razumijevanjem koja zapravo nikoga ne obvezuje, osim možda TV program, koji još za sada traži svoje nijeme poklonike.

No, ta neobaveznost upravo je oblik neumornih upozorenja: u prozama Lane Derkač *obrisana prašina* u stanu vraća se na ona mjesta koja su temeljito obrisana, a za to nema uvjerljiva objašnjenja pa čak ni vjerovanja sugovornika u tako jednostavno pojavu povratka prašine, *tišina* rađa silnom unutarnjom bukom u ušima, ona postaje nepodnošljiva iako ju ne čuje nitko drugi do svjedokinje, pa se buka može ukloniti jedino da se sam nositelj buke utiša (novela *Nemušti jezik*), a znakovita je sudbina čudnog kradljivca *labelo stikova* koji je gotovo slučajno poginuo prijeteci lažnim pištoljem, a junak novele Vinko čuje

otkucaje Mihaelova srca, iako je to navodno moguće kod svetačkih utišanih organa a ne kod grešnika. Čak se i *hiperbola* uvaljuje u naizgled uobičajeni odnos spisateljičkih junaka i junakinja, od cipela čija bi prljavština mogla poslužiti stvaranju omanjeg vrta u sobi, pa do pojave *supermana* kao hiperbolične čežnje za uvećanim muškarcem, zaštitnikom i erotskim tješiteljem, koji će se pojaviti na sumračnom nebu (*Superman*). Strategija odnosa likova, prije svega spisateljičine pripovjedačice i njezinih partnera, neprestano „troši” tu zbrinutu svakidašnjicu u naizgled neutralnim detaljima, ali vidimo kako te svakidašnje sitnice čine kolaž s tragovima koji upozorava na ono što junakinje novela naizgled i ne govore: njihov *govor-tok svijesti* zapravo je spisateljska rekonstrukcija iz koje izviru upozorenja na opsesivnost svakidašnjeg raja, na njegovu rasutu sličnost i sklonost skrivanja agresivnosti kao oblika normalnog odnosa u vezi/braku (novela *Analiza i sinteza*). Dapače, upečatljiva minijatura o *agresiji šutnje* (*Golmani emocionalnog prostora*) pokazat će kako je glavna tema novela Lane Derkač zapravo mogućnost međusobnog komuniciranja, dijeljenja sudbine svijeta/sebe s nekim koji jest slučajni izabranik, ali upravo bi mu *slučajnost* morala dati prednost jer je prihvaćena (prešutno) s obje strane. Spisateljica svjedoči tu razgovorljivost i šutnju, agresiju govora, različite oblike organiziranja strategija koje su poput paučine razasute u tvorbenim oblicima zajedništva koje zapravo ima oblik nečega nedovršenog, čak infantilnog, a karakteristika je nekih oblika „šutljive” ljubavi. Kako autorica precizno poseže za pjesničkim „dopunjavanjem svijeta” vidimo iz njena opisa junakinje Lare i bitke oko „svrha malih stvari”:

Lara hoće zašiti svoje zaderane, izbljedgele traperice. No, najgušća tišina je upravo u ušici igle. Tamo je najneprobajnija pa se Lara bori s uvlačenjem konca, ponovo ne mogavši odlučiti je li njegovo povlačenje napad ili obrana, je li ona sama trenutno centarfor ili golman.

Tišina je Arielov bijeg i on baš o njoj odlučiti načiniti odmorište, znala je. I pomislila: samo što još ne sagradi u njoj motel za ribolovce.

A onda je, konačno, zvuk telefona poslao tišinu na drugi svijet.

Ali da sada ne ulazimo u detaljniju analizu različitih oblika novelističke prakse Lane Derkač, valjalo bi spomenuti kako se ona drži unutarnje zbilje likova, ali isto tako „interventne deskripcije” svijeta koji ih okružuje. One su, naravno izmiješane i stvaraju oblike koji su često duhovite, naznaku tragičnog pokrivaju slojevi asocijacija koje amortiziraju njezinu raspuklinu. Spisateljica nastoji obuhvatiti „ono svakodnevno”, a vidljivo je kad ponovimo sintagmu *Ono svakodnevno* kako se život koji se odvija u tim relacijama svakodnevnosti nekako smežura i osiromaši u „svojoj svakodnevici”.

No, život, kao što vidimo i u ovoj knjizi, nije ništa svakodnevno, čak i kad se zbiva „iz dana u dan”. On je istinska vrsta *dara s* kojim većina i ne zna što učiniti, pa ga nastoje pripitomiti: upravo time što svatko naizgled ima *dan po dan svaki dan* i nema razloga da bude u danu nešto „nesvakodnevno”, nego upravo ono obično, ono što će čak pronaći načina kako „nedramatično oprati čarape, brda suđa” ili krpati svoje poderane traperice.

Tako spisateljica spaja zapravo ono racionalno i iracionalno, ponekad složenost njezina pripovijedanja služi kao kontrapunkt jednostavnosti rješenja ili njegova značenja, a ponekad je to traženje mogućnosti kako se jednostavnosti svijeta približiti onim skrovitim putevima s kojih nosimo čitavo more smeća, kako bi spisateljicine hiperbole svijeta mogle njegovati vlastite vrtove.

Očigledno knjiga novela Lane Derkač *Zastava od prašine* od novele *Dvoglavi zmaj* zapravo dobiva zaokruženu formu romana, jer se niz preciznih i oštromno vođenih novela iznenada zgušnjavaju u opreznu (za čitatelja) spremnost da se „preboli” propast prošle veze i da se ispitaju neke nove mogućnosti. Već od novele *Genetički modificirana nada* pripovjedačica iskazuje gotovost da se oslobodi bračnih obezba emocionalne ravnodušnosti, zapravo najavljuje rastavu braka, a u novelama *Unajmljivačica ekrana*, *Obuzdavanje faune*, *Ulaz izlaz*, sa središnjom izvrsnom pričom *Muholov*, gdje se već psihološki zbila transformacija bračne prinude u psihozu nadzora i kontrole, ostaje jasna namjera ukazati i na ekstremne oblike „bračnih psihoza” i devijacija sve do novelete *Susret sa samurajem* i konačno

priče *Demon* gdje se „demon braka” ukazuje kao morski skijaš, koji ne ostavlja nikakvih tragova na pučini. Možda jedino u burnim životima one „istinske” virtualizacije, kakvu blago ironizira vješta autorica.

Branimir BOŠNJAK

Prizornost svijeta

Sanja Lovrenčić: *Noćno doba*, HDP, Zagreb, 2009.

Zbirka pjesama Sanje Lovrenčić ne barata samo antropološkim figurama noći – što je njezina dominantna značajka – neba, dubine, vodenastosti, i „onog ostalog”, koje moramo detektirati da bismo mogli valjano govoriti o njezinom semantičkom „obujmu” što ga repertoar iz toga polja koristi, nego jednako radi na načinima korištenja semantičkog „obujma”, koji ovdje također želi poručiti nešto, a načini ipak odudaraju od ranije „poemičnosti”, čime se njezino pjesništvo inače karakterizira. Iako i ovdje ima „nastavak” te poemičnosti u obliku pjesama u prozi u zadnja dva otočka „putopisa”, koji dakako nisu nikakvi putopisi u žanrovskom smislu riječi nego prije fragmenti koji svjedoče o istoj i sličnoj temi kakvu podastire i ostali dio ove zbirke. I otočnost je ovdje krajolik prizornost, a ne simbol nekakve osame, izoliranosti, na način kako su ga poimali primjerice Novak ili Šegedin.

Nego, prije bi se moglo zbirku „definirati” kao dvođenje u obzor prezentnosti *prizornost svijeta* „na temelju” *fenomenalnosti pojava*. Prizornost svijeta ne dovodi u realni prostor pjesme samo puki motivski inventar, iako se jamačno na njega „oslanja”, nego ona znači da se svijet motri u učinkovitosti njegove prizornosti, što znači da je pjesnikinji primarnija fascinacija „učincima površine”, primjerice, nego samom „površinom” kao efektuacijom puke „površinskosti” prizornosti. Zato u Lovrenčićke nije rijetki iskaz lirskoga subjekta

o predmetnosti (svijeta) koja (predmetnost) je osuđena na „ograničen broj oblika” (*Izre-zivačica*), što znači na spoznanju o reduciranoj fenomenalnosti pojavnosti svijeta.

Zapravo, riječ je o „igri” lirskog iskazivača, koji sa svoje „objektivne” strane, nudi razno-vrsnu fenomenalnost pojavnosti kao neku vrstu katalogizacije svijeta, s jedne strane, i s druge strane, lirskog subjekta koji kognitivno-emotivno prima to „na znanje”, unoseći u pjesničku igru ne samo brigu o „predmetu” pjesme, nego i zabrinutost o ograničenjima subjekta kao nedosegnutim mogućnostima punine. Nije stoga slučajna zaziv ideje praznine, ne u mihalićevskom smislu, nego kao manjka pojava da popune taj prostor koji najvešćuje pa čak i prijeti prazninom, odnosno vapi (prostor) da ga se popuni. Stoga bi praznina ovdje bila bliža ideji još ne-spoznatoga.

Moglo bi se reći, dakle, da se u „međupros-toru” između fenomenalnosti pojava i prizornosti svijeta smješta lirski subjekt kojemu se s objiju strana namire stanje *patiensa*, te on stoga „toni”, ne samo u metaforičkom smislu, između „dubina” pojavnosti (kao nekakva arhetipskog temelja) i „začaravanja” prizornosti (kao oblika životnosti). Koliko je zaronjen „dubinom”, koja pomalo i plaši, toliko je razigran prizornošću koja ispunja i veseli. Normalno je zato da se ukazuje na jasnost bića i stvari, na pitanje određenja (*Vrč*), na temu „vremenskog” identiteta (*Princeza ratnica*) i uopće na jasnost identiteta oblika (*U krljušti*), do kojih oblika je pjesnikinji jamačno stalo unatoč preprekama na obje navedene razine. Time je Lovrenčić preokupirana daleko više nego pukim građevnim, koje i onda kad izgleda da može posve zadovoljiti smjera nekoj (Arijadninoj) niti, ne zbog mogućnosti pukog slijeđenja, nego „tvarnosti” pojavnosti, fenomenalnosti koju „čeka” prizornost.

Stoga dakle problem stvarnosti ovdje nije problem realnosti svijeta, pa nije u pitanju niti neki mimetični naturalizam, nego metaforička i simbolička, metonimička i sublimna transfiguracija svijeta, koji u prizornosti može, i jest najčešće, posve jasan i „očigledan”, ali je

u „vati” i „prašini” on „prijetvoran”, što znači „metamorfozan” (*Stazom izbjegavanja*) u nekim svojim „eterizacijama”. Zato i motivi svakodnevlja smjeraju s onu stranu svakodnevlja, ne možda toliko nekom univerzalnom tipičnošću i općošću koliko raskrčenjem mjesta subjektu da kuša pronaći neke određujuće mjere konstituiranja smislenosti, opravdanja svoje jasnosti, pa čak i u dnevnim obvezama koje ne ostaju, stoga, samo pukim obvezama, ili ritualnim gestama, ceremonijalnostima, ili već kako se to u različitim kulturama imenuje (*Već dugo traje ljeto*).

To se ponajbolje vidi iz nekoliko testamentarnih pjesama koje u obzor sviga tematiziranja donose ne samo navedenu predmetnost nego i pitanje jezika, pjesničkoga izriječka, kojim kad se i apsolvira ono „predhodno”, o čemu je bila riječ, ostaje mu upitnom „ispravnost” riječi da bar „trasira” mjesto ako ga ne može bezostatno izriječiti (*Velja noć*). A ne može ga izriječiti jer ga najčešće prekriva neprozirno (motiv noći), ili ga pak „farinizira”, usitnjuje (*O, sunce*). Metatekstna mjesta u zbirci nisu tako česta, ali su osvještana upravo tim problemom.

Što je, dakle, „noćno doba”, kako se zove i zbirka i jedna pjesma u njoj. Je li to antropološka figura imaginarnog – ovdje ginekokratskog i lunarnog (žensko načelo) – što dakako može biti, a što ne prijeći biti i nešto „daljnje”, ili je pak više prostor i stanje *modusa* što ga subjekt valja ispuniti tako da je njime ispunjen i na taj način konstituiran. Očito je to ne samo iz dinamiziranja prostora, prizornosti svijeta, figuralnosti s/lika, nego (metonimijski) dostatnosti i identitetnosti subjekta kojemu noć, nebo, voda, i slično, nisu samo mjesta „skrivanja” od neke najezde zbiljskoga, nego u punom smislu riječi pred/konstitutivni sadržaji koji ipak „na kraju” polučuju neku smislenu organizaciju i fenomenalnost pojavnosti i prizornosti svijeta, kao i „cjeline” subjekta te njegove „opravdanosti” u takvom kontekstu.

Cvjetko MILANJA

DHK - Kronika

Ožujak 2010.

– 3. ožujka

Na Tribini DHK obilježen je 75. rođendan *STANISLAVA MARIJANOVIĆA*. O njegovu književnom stvaralaštvu govorili su: Mirko Ćurić, predsjednik DHK-Ogranka slavonsko-baranjsko-srijemskoga, dr. sc. Katica Ćorkalo Jemrić, prof. dr. Julijana Matanović, akademik Ante Stamać i voditelj Tribine DHK.

***

– 4. ožujka

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Stjepana Šešelja *PRIBLIŽAVANJE DALJINE DUHOVNE HRVATSKE* (HKZ-Hrvatsko slovo, Zagreb, 2009.). Uz autora, sudjelovali su novinar Milan Ivkošić, književnici Ante Sekulić i Đuro Vidmarović, dramski umjetnik Tomislav Martić i voditelj Tribine DHK.

***

– 5. ožujka

Održana je 13. sjednica Upravnog odbora DHK.

U članstvo DHK primljena je Lada Žigo.

***

– 8. ožujka

Na Tribini DHK predstavljena knjiga Melite Rundek *HAJ, JA SAM ONLINE* (Alfa, Zagreb, 2009.). Uz autoricu, sudjelovali su prof. dr. sc. Diana Zalar, urednik Božidar Prosenjak, dramski umjetnik Dubravko Sidor i voditelj Tribine DHK.

***

– 9. ožujka

Održana je sjednica Povjerenstva za autor-ska prava, položaj pisaca i socijalno-mirovin-ska pitanja.

– 16. ožujka

Održana je sjednica Odbora za književne veze.

***

– 17. ožujka

Na Tribini DHK predstavljen je novi broj časopisa *MOST/THE BRIDGE*, 3-4/2009. Sudjelovali su Zvonimir Balog, Ranka Javor, Strahimir Primorac, Davor Salat i voditelj Tribine DHK.

***

– 23. ožujka

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Joška Božanića i Zvonka Kovača *CO, KAJ?* (Kajkavsko spravišće, Biblioteka KAJ&ČA: Susreti, Zagreb, 2009.). Uz autore, sudjelovali su prof. dr. sc. Joža Skok-voditelj Tribine Kajkavskog spravišća, Marija Roščić, prof.-urednica, prof. dr. sc. Cvjetko Milanja-recenzent, književnik Tahir Mujičić, dramski umjetnik Dubravko Sidor i moderatorica Tribine DHK Lada Žigo.

Održana je sjednica Prosudbenog povjerenstva za Nagrade Dana hrvatske knjige u sastavu: Jakša Fiamengo, mr. sc. Bratislav Lučin, akademik Tonko Maroević, dr. sc. Cvijeta Pavlović, doc. – tajnica Povjerenstva i akademik Ante Stamać. Povjerenstvo je odlučilo da se ovogodišnje Nagrade dodjeljuju:

Nagrada *JUDITA* – Leu Rafoltu za knjigu „Drugo lice drugosti” (Disput, Zagreb, 2009.);

Nagrada *DAVIDIAS* – Rosanni Morabito i Suzani Glavaš za prijevod na talijanski jezik i studiju o hrvatskoj književnoj baštini „Skupa” Marina Držića (Argo, Lecce, 2009.);

Nagrada *SLAVIĆ* – Stjepu Martinoviću za knjigu proze „Oči svete Lucije” (V.B.Z., Zagreb, 2009.). Svečana dodjela Nagrada održat će se u Splitu 22. travnja.

***

– 24. ožujka

U prostorijama DHK nakladnička kuća V.B.Z. predstavila je knjige Bože Mimice *SLAVONIJA OD ANTIKE DO XX. STOLJEĆA* i *SLAVONIJA U XX. STOLJEĆU*. Uz autora, sudjelovali su akademik Petar Strčić, urednik Ervin Jahić i umjetnik na gitari Mario Šimunović.

***

– 25. ožujka

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Ive Kalinskoga *NEMIR PODVORNIKA SZERBE* (vlastiti naklada, Zagreb, 2009.). Uz autora, sudjelovali su prof. dr. sc. Cvjetko Milanja, mr. sc. Božica Pažur-urednica, dramski umjetnik Dubravko Sidor i modera- torica Tribine DHK Lada Žigo.

***

– 29. ožujka

Održana je sjednica Odbora za statut i opće propise.

Održana je tematska Tribina DHK *HRVATSKI KRIMINALISTIČKI ROMAN (vrijeme sumraka žanra?)*. Dnevne novine bombardiraju nas nasiljem, korupcijom i kriminalom, a krimić živi na medijskoj margini. Zašto je tako? Odgovore na to i druga pitanja pokušali su pronaći akademik Pavao Pavličić, akademik Goran Tribuson i književnik i esejist Boris Perić. Tribinu je moderirala Lada Žigo.

***

– 31. ožujka

Na Tribini DHK u suradnji s udrugom *Pasijska baština* održan je tradicionalni susret *LIRIKA VELIKOG PETKA*. Predstavljena je antologija *Križni put u stihovima hrvatskih pjesnika XX. stoljeća*; priredio dr. sc. Vladimir Lončarević (Glas Koncila, Zagreb, 2010.). Uz priređivača, sudjelovali su Božidar Petrač, Jozo Čikeš-predsjednik Udruge, dramski umjetnik Dragan Despot i modera- torica Tribine DHK.

Anica VOJVODIĆ